

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

KATJA RUTAR

**SAMOODGOVORI IN ODGOVORI NADOMESTNIH ENOT
V ANKETNIH RAZISKAVAH**

MAGISTRSKO DELO

MENTORICA: DOC. DR. TINA KOGOVŠEK
SOMENTORICA: DOC. DR. VALENTINA HLEBEC

LJUBLJANA, 2006

KAZALO

1 UVOD	3
1.1 Raziskovalni problem	3
1.2 Struktura naloge	5
2 PRAVILA ZA ODGOVARJANJE NA ANKETNA VPRAŠANJA	8
2.1 Samoodgovori in odgovori nadomestnih enot	8
2.2 Razlogi za uveljavitev odgovorov nadomestnih enot	9
3 ZGODOVINA RAZISKOVANJA ODGOVOROV NADOMESTNIH ENOT	11
4 PODROČJA UPORABE ODGOVOROV NADOMESTNIH ENOT	14
4.1 Zdravstvo	14
4.2 Uradna statistika	18
4.3 Anketiranje otrok	20
4.4 Volilne preference	22
4.5 Tržne raziskave	22
4.6 Socialna omrežja	23
5 KAKOVOST ANKETNIH PODATKOV	27
5.1 Opredelitev kakovosti v uradnih statističnih raziskovanjih	27
5.2 Merjenje kakovosti v psihologiji	28
5.3 Anketnoraziskovalna perspektiva	30
6 KOGNITIVNI PROCESI PRI OBLIKOVANJU ODGOVOROV	32
6.1 Razumevanje vprašanja	32
6.2 Ukodiranje informacij	33
6.3 Hranjenje informacij	33
6.4 Priklic informacij	34
6.5 Oblikovanje odgovorov	35
7 SOCIALNOPSIHOLOŠKI VIDIK	38
7.1 Družbena zaželenost in teorija racionalne izbire	38
7.2 Egoistični in moralistični vzroki družbene zaželenosti	39
7.3 Individualizem, kolektivizem in družbena zaželenost	39
8 KOMUNIKOLOŠKI VIDIK	41
8.1 Ustvarjanje vtisa	41
8.2 Učinek tretje osebe	43

9 SOCIALNA BLIŽINA	45
9.1 Komunikacijski odnosi v družini	45
9.2 Cirkumpleksni model družinskih sistemov	49
10 METODOLOŠKE DILEME	51
10.1 Predmet raziskave	51
10.2 Primerjava samoodgovorov z odgovori nadomestnih enot	51
10.3 Merjenje kakovosti podatkov	52
10.4 Retrospektivno poročanje	53
11 RAZISKOVALNE HIPOTEZE	55
11.1 Razhajajoči se perspektivi ciljne osebe in opazovalca	55
12 OPISNE ANALIZE EMPIRIČNIH PODATKOV	62
12.1 Odgovori nadomestnih enot v Anketi o delovni sili	62
12.2 Odgovori nadomestnih enot v socialnih omrežjih iz raziskave Socialna integracija starostnikov v Sloveniji	69
13 EMPIRIČNO PREVERJANJE TEORETSKIH HIPOTEZ	72
13.1 Strategije oblikovanja odgovorov nadomestnih enot	72
13.2 Povzetek	83
14 SKLEP	85
14.1 Povzetek ugotovitev	85
14.2 Nadaljnje raziskovanje	87
15 UPORABLJENA LITERATURA	89
16 PRILOGE	97

1 UVOD

Anketne raziskave – zbiranje odgovorov na podlagi vnaprej pripravljenih vprašanj – so najbolj razširjen način pridobivanja podatkov v empiričnem družboslovnem raziskovanju, na podatkih iz anket temelji velik del ugotovitev s področja tržnega raziskovanja, anketni podatki pa so postali zelo pomemben vir tudi za računanje uradnih statističnih podatkov. Vsaj kakšno anketno raziskavo izvede skoraj vsak študent družboslovja v času svojega študija. Anketni podatki so zelo pogost sestavni del seminarskih in diplomskih nalog. Tržnoraziskovalne ustanove svojim naročnikom izdelujejo študije o razširjenosti in ugledu njihovih izdelkov ali storitev, ki v veliki meri temeljijo na odgovorih anketiranih oseb. Slovenski Statistični urad pa v koledarskem letu vsaj enkrat anketira skoraj vsako deseto gospodinjstvo v državi¹.

Velikega dela z anketami zbranih podatkov pa – verjetno tudi zaradi tako visokega povpraševanja po odgovorih – raziskovalci ne dobijo neposredno od oseb, na katere se vprašanja nanašajo, ampak odgovore posredujejo nadomestne enote, npr. člani istega gospodinjstva ali sostanovalci, ki so bili doma, ko je anketar gospodinjstvo obiskal ali poklical; medtem ko ciljnih oseb ni bilo doma ali niso bile pripravljene sodelovati v anketi. Če se načrtovalci anket zadovoljijo z odgovori nadomestnih enot, jim istega gospodinjstva ali iste osebe ni potrebno ponovno klicati ali ga obiskati, s čimer prihranijo precej časa in denarja. Vendar odgovori, pridobljeni posredno, od nadomestnih enot, niso nujno enaki, kot bi bili odgovori, pridobljeni neposredno od ciljnih oseb. Z odkrivanjem in pojasnjevanjem teh razlik se bomo ukvarjali v pričujočem delu.

1.1 Raziskovalni problem

Moore (1988) v svojem preglednem članku predstavlja ugotovitve prvih trideset let raziskovanja odgovorov nadomestnih enot. Na podlagi takrat obstoječe literature o odgovorih nadomestnih enot ugotavlja, da je domneva o boljši kakovosti samoodgovorov bolj intuitivne narave kot znanstveno dokazana. Predvsem pa manjka študij, ki bi se sistematično lotile ugotavljanja kakovosti na en in na drugi način pridobljenih podatkov. Skoraj dve desetletji po objavi Moorovega preglednega članka lahko rečemo, da v zvezi z učinki odgovorov nadomestnih enot, kljub veliki količini novih študij, ki so raziskovale različne detajle v anketah z različnih področij, nismo prišli do dosti bolj konsistentnih ugotovitev. Zbiranje odgovorov nadomestnih enot kot nadomestka za samoodgovore pa se v glavnem brez večjih pomislekov nadaljuje. Delež odgovorov nadomestnih enot v marsikateri raziskavi že presega delež samoodgovorov.

---

¹ V Zaletel, Metka (2004): *Že spet statistika trka na vaša vrata?*, Zbornik referatov, 14. statistični dnevi, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, str. 352-362.

Naša predpostavka je, da vpliv odgovorov nadomestnih enot na kakovost anketnih podatkov in iz njih izpeljanih ocen ni tako majhen, kot ga – sklepamo – ocenjujejo načrtovalci anket, ki v veliki meri nekritično dovoljujejo pridobivanje odgovorov od nadomestnih oseb. Predvidevamo, da niso vsa vprašanja v enaki meri občutljiva na to, od koga dobimo odgovor nanje, zato bomo na podlagi obstoječe socialnopsihološke in komunikološke literature, na podlagi objavljenih raziskav o učinkih odgovorov nadomestnih enot na kakovost anketnih podatkov ter na podlagi empiričnih podatkov raziskovali, v kolikšni meri znižamo kakovost podatkov, če dovolimo uporabo odgovorov nadomestnih enot. Iskali bomo vprašanja, ki so v večji meri občutljiva za vir odgovorov, odgovore na vprašanje, zakaj so nekatera vprašanja v večji meri občutljiva za vir odgovorov, in od katerih poročevalcev dobimo (naj)boljše nadomestne odgovore ter predloge, kako se izogniti predvidenim napakam zaradi odgovorov nadomestnih enot.

Po Moorovem (1988) sistematičnem pregledu izsledkov raziskav s področja odgovorov nadomestnih enot iz konca osemdesetih let ni bilo narejenega nobenega sumarnega pregleda ugotovitev novejših raziskav. Pri študiranju številnih člankov o raziskovanju (kakovosti) odgovorov nadomestnih enot bralec dobi občutek, kot da vse študije, ne glede na leto objave, izhajajo iz istega izhodišča in da znanje na tem področju že nekaj časa ni bistveno napredovalo. Mnoge študije se zaključijo z ugotovitvijo, da so razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot precej kompleksne in jih je potrebno pojasnjevati s pomočjo več teorij z različnih družboslovnih področij hkrati. Videti je, da so obseg članka v strokovni reviji ali predstavitve na konferenci prekratke za celovito obravnavo problema. Zato upamo, da bomo ta problem lažje obširneje obdelali v sklopu magistrskega dela, že zaradi večjega obsega dela v primerjavi s člankom.

Poleg tega ni bila predstavljena (objavljena) še nobena raziskava o odgovorih nadomestnih enot, temelječa na slovenskih podatkih (razen raziskave, ki je bila narejena v sklopu tega dela in predstavljena na mednarodni konferenci "*Applied Statistics 2005*" v Ribnem pri Bledu; Rutar, 2005). Ker je uporaba odgovorov nadomestnih enot razširjena tudi v slovenskih anketah, bomo raziskovalne hipoteze preverjali na slovenskih podatkih.

Znak potrebnosti raziskovanja odgovorov nadomestnih enot v slovenskem prostoru je tudi pomanjkanje slovenskega izrazja s tega področja. Po naši vednosti je to prvi predlog prevoda v angleščini in na področju anketne metodologije zelo razširjenega izraza "*proxy report*". V nadaljevanju bomo naleteli na še mnogo novih predlogov prevodov za strokovne izraze in originalnih (v glavnem angleških) izrazov v

oklepajih v poševnem tisku, kar lahko tudi razumemo kot rezultat tega magistrskega dela (precej angleških izrazov pa je v besedilu dodanih tudi zgolj informativno in so prevodi zanje že ustaljeni; predvidevamo, da bodo bralci, ki poznajo literaturo s področja anketne metodologije, lahko ločili nove predloge prevodov od že ustaljenih prevodov).

1.2 Struktura naloge

Po opredelitvi pojmov in predstavitvi razlogov za uveljavitev odgovorov nadomestnih enot bomo predstavili zgodovino raziskovanja odgovorov nadomestnih enot od prve zabeležene študije – Cartwrightove (v Moore, 1988) pilotne raziskave s področja zdravstva, objavljene leta 1957 v reviji *Applied Statistics* – do odmevnejših raziskav, narejenih v zadnjih letih.

Proučevanje odgovorov nadomestnih enot se je začelo v zdravstvu. To je raziskovalno področje, kjer so odgovori nadomestnih enot v nekaterih primerih neobhodni, ker so ciljne osebe nezmožne dati odgovore o sebi. Pridobivanje odgovorov od nadomestnih enot pa se je izkazalo tudi kot zelo praktično, zato se je postopno razširilo na vsa področja, kjer je pridobivanje podatkov s pomočjo anket relevantno. Predstavili bomo področja uporabe, kjer so nadomestni odgovori najbolj razširjeni, in ugotovitve izbranih študij s teh področij. Ta področja so: zdravstvo, uradna statistika, anketiranje otrok, volilne preference, tržne raziskave in socialna omrežja.

Odgovore nadomestnih enot skoraj ves čas omenjamo v povezavi s kakovostjo podatkov. Anketne napake in posledično razumevanje kakovosti so v različnih vedah (ki se poslužujejo anketnega zbiranja podatkov) različno opredeljeni in se pri tem uporabljajo različni izrazi in različna sistematizacija napak, kar povzroča zmedo pri proučevanju kakovosti podatkov. Mi bomo, na podlagi Grovesove (1989) razvrstitve, na kratko predstavili razumevanje kakovosti v uradni statistiki, razumevanje kakovosti v psihologiji, ki se v glavnem uporablja za merjenje kakovosti tudi v družboslovju (sociologiji), ter t.i. anketnoraziskovalno opredelitev kakovosti.

Anketirana oseba opravi dolg kognitivni proces, preden poda odgovor na zastavljeno vprašanje (Sudman in drugi, 1996). Najprej si interpretira zastavljeno vprašanje tako, da ga na nek način razume. Potem pobrska po spominu in ugotovi, ali je odgovor tam že uskladiščen v taki obliki, kot ga zahteva vprašanje, ali ga bo potrebno še oblikovati. Če je odgovor potrebno še oblikovati, v spominu poišče shranjene relevantne informacije. Ko je odgovor pripravljen, ga mogoče še prilagodi aktualnim razmeram (npr. upošteva morebitne posledice odgovora, družbeno zaželenost, morebitne reakcije anketarja). Če je na razpolago lestvica možnih odgovorov, lasten odgovor pretvori v to lestvico in na

koncu izbere najbolj ustrezen odgovor. Vsakega izmed zgornjih korakov procesa odgovarjanja na anketna vprašanja bomo predstavili z vidika razlik, ki se pojavijo, ko gre za oblikovanje odgovorov o sebi ali odgovorov o neki drugi bližnji osebi.

Družbena zaželenost – kot dejavnik pristranskosti odgovorov – je v anketnem raziskovanju pogosto uporabljen pojem, vendar za njim ne stoji ena sama konkretna razlaga. Definirana je kot težnja k pozitivnemu samoopisu (Tourangeau, 2000; Paulhus, 2002), utemeljimo pa jo lahko z različnimi teorijami. Te teorije bomo obravnavali pri pojasnjevanju razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot s pomočjo socialnopsiholoških teorij.

Anketar od anketirane osebe pridobi odgovore na anketna vprašanja v procesu (medosebnega) komuniciranja, zato bomo anketiranje in potencialne razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot opisali še s komunikološkega vidika, s pomočjo Goffmanove (1967) teorije ustvarjanja vtisa in teorije o učinku tretje osebe.

Socialna bližina oz. bolj natančno značilnost odnosa med osebo, ki nam posreduje nadomestne odgovore, in ciljno osebo vpliva tako na količino informacij, ki jih ima prva oseba o drugi, kot na dojemanje pomembnosti proučevanega dogodka z vidika prve osebe (Groves, 1989). Pojem socialna bližina je eden izmed mnogih zelo širokih pojmov, ki ga je težko na kratko definirati in ki ima več zelo različnih razsežnosti. Mi si bomo pri opredeljevanju tega pojma pomagali z dvema izmed mnogih obstoječih klasifikacij značilnosti medosebnih odnosov z vidika družinske terapije: teorijo komunikacijskih odnosov v družini (Koerner in Fitzpatrick, 2002) in teorijo cirkumpleksnih modelov družinskih sistemov (Olson, 1999).

Teoretični del zaključujemo s predstavitvijo metodoloških dilem pri raziskovanju kakovosti odgovorov nadomestnih enot, ki se začenjajo že pri določitvi predmeta raziskave, saj je le-ta v kakšni izmed predstavljenih študij tudi zavajajoč. Veliko problemov se pojavlja tudi pri primerjavi samoodgovorov z odgovori nadomestnih enot. Če bi kakovost odgovorov lahko neposredno merili, bi bila to stopnja ujemanja pridobljenega odgovora z nekim zunanjim dejstvom oz. resnico. Tako bi lahko ugotovili stopnjo kakovosti samoodgovorov in/ali odgovorov nadomestnih enot in hkrati smer pristranskosti enega in drugega tipa odgovorov. Vendar te objektivne resnice običajno nimamo ali nam je nedostopna, kar je tudi razlog, da izvajamo raziskave. Dodaten problem je retrospektivno poročanje. Skladnost samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot pogosto preverjamo z vprašanji o izkušnjah ali dogodkih iz preteklosti, pozabljamo pa, da so retrospektivni odgovori na splošno slabše kakovosti.

Eden izmed namenov tega dela je tudi postavljanje teoretskih hipotez in njihovo preverjanje na empiričnih podatkih. Izbrali bomo hipoteze, ki predpostavljajo, da obstajajo razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot; smo namreč mnenja, da bi bil delež odgovorov nadomestnih enot v marsikateri anketi, brez večjih dodatnih naporov, lahko nižji, kot je trenutno. S postavljenimi raziskovalnimi hipotezami bomo ugotavljali tudi, kako dober nadomestek za samoodgovore so odgovori nadomestnih enot.

V empiričnem delu bomo uporabljali podatke Ankete o delovni sili iz leta 2004, ki jo izvaja Statistični urad Republike Slovenije (v nadaljevanju Statistični urad) in v katero je bilo vključenih okrog 76000 oseb; ter podatke o socialnih omrežjih iz raziskave Socialna integracija starostnikov v Sloveniji, ki vsebuje podatke približno 350 omrežij iz dveh časovnih obdobij in skupno okrog 5400 članov omrežij in značilnosti vezi z njimi. Ker je to magistrsko delo prva obsežnejša tovrstna raziskava, ki vključuje slovenske podatke, bomo le-te najprej uporabili za opis stanja (deskriptivno analizo) v povezavi z odgovori nadomestnih enot. Za tem pa bomo na teh podatkih preverjali zastavljene raziskovalne hipoteze.

Magistrsko delo bomo zaključili s ključnimi ugotovitvami, do katerih smo prišli pri proučevanju z odgovori nadomestnih enot povezanih teorij, pri pregledovanju področij uporabe odgovorov nadomestnih enot in pri postavljanju in preverjanju raziskovalnih hipotez. V sklepnem delu bomo predstavili tudi omejitve pričujočega dela in iz njih izhajajoče ideje za nadaljnje raziskovanje na področju odgovorov nadomestnih enot.

Ker smo že v uvodu uporabili mnogo strokovnih pojmov, ki se ne uporabljajo ravno pogosto in ki jih verjetno ne razumemo vsi enako, začenjamo našo raziskavo z opredelitvijo pojmov.

2 PRAVILA ZA ODGOVARJANJE NA ANKETNA VPRAŠANJA

Posamezne ankete imajo – običajno v metodoloških navodilih – točno določena pravila, kdo lahko odgovarja na vprašanja. Ta pravila imenujemo pravila za odgovarjanje na anketna vprašanja (*respondent rule*) ali – bolj natančno, vendar tudi redkeje – pravila za izbor odgovarjajoče osebe² (*respondent selection rule*) ali tudi pravila za nadomestne odgovore (*proxy response rule*). V nekaterih anketah so ta pravila določena celo za vsako posamezno vprašanje (npr. na vprašanje o osebnem dohodku včasih niso dovoljeni odgovori nadomestnih enot). Še bolj razširjeno dejstvo pa je, da imajo iste organizacije za različne ankete zelo različna pravila za odgovarjanje na vprašanja, v glavnem zaradi mednarodnih zahtev (standardizirane metodologije), ki pa zagotavljajo mednarodno primerljivost teh anket.

2.1 Samoodgovori in odgovori nadomestnih enot

Zelo razširjeno pravilo je, da poleg osebe, za katero zbiramo odgovore (imenovane tudi originalna ali ciljna enota), na vprašanja lahko odgovarja tudi katerakoli druga oseba, praviloma iz istega gospodinjstva, ki dovolj ve o osebi, za katero sprašujemo, v povezavi s področjem, ki ga anketa raziskuje. Odgovore, ki jih pridobimo od druge osebe in ne neposredno od osebe, na katero se odgovori nanašajo (samoodgovori, lastni odgovori; *self reports, case reports*), imenujemo odgovori nadomestnih enot ali na kratko nadomestni odgovori (*proxy reports*, našli smo tudi izraz *surrogate responder* [npr. Kaerlev in drugi, 2003; Pickle in drugi, 1983] in v starejši literaturi *substitute³ respondent* [Kolonel in drugi, 1977], vendar teh dveh izrazov v novejši literaturi skoraj ne zasledimo več, saj se je uveljavilo poimenovanje *proxy report*). Anketar ali/in ciljna oseba torej nekemu podelita pravico, da posreduje odgovore namesto druge osebe. Za osebo, od katere dobimo nadomestne odgovore, pa se uporabljajo izrazi: nadomestni poročevalec (*proxy reporter*) ali tudi samo poročevalec in celo sekundarni vir podatkov (Schönemann-Gieck in drugi, 2003: 431). Ko bomo v nadaljevanju govorili o razlikah med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot, bomo uporabljali tudi izraz učinki odgovorov nadomestnih enot (*proxy effect*), misleč učinke na ta način zbranih podatkov na skupno kakovost zbranih podatkov (več o kakovosti v poglavju Kakovost anketnih podatkov). Samoodgovore in

---

² Izraz v drugem kontekstu lahko pomeni tudi postopek za izbor oseb znotraj gospodinjstva (*respondent selection procedure*, npr. kako naključno izbrati osebo znotraj gospodinjstva, ali anketirati samo posameznega ali vse člane gospodinjstva), vendar se ga v tem pomenu uporablja bolj izjemoma kot praviloma.

³ Izraza ne smemo zamenjati z nadomestnimi enotami oz. substitucijami (*field substitution*, npr. Vehovar, Vasja (1999): Field Substitution and Unit Nonresponse, *Journal of Official Statistics*, 15, str. 335-350.); to so rezervne enote, ki so dovoljene pri nekaterih raziskavah v primeru, ko izbrana (osnovna) enota zavrne sodelovanje. Bistvena razlika je v tem, da se odgovori nadomestnih enot nanašajo na originalno izbrano osebo, medtem ko se v primeru nadomestnih enot odgovori nanašajo na nadomestne (rezervne) enote. V tej raziskavi govorimo izključno o odgovorih nadomestnih enot (*proxy reports*), ne glede na to, kateri izraz bomo uporabili.

odgovore nadomestnih enot pa občasno imenujemo tudi različna tipa odgovorov (glede na vir podatkov).

Do konca osemdesetih let je bilo še zelo razširjeno pravilo, da na mnenjska vprašanja (*attitudes*) lahko odgovarjajo samo osebe, katerih mnenje merimo, ker ni nihče drug popolnoma seznanjen z občutki in razmišljanji, ki se pri drugem pojavijo ob zastavljenem mnenjskem vprašanju (Groves, 1989: 414). Na vprašanja o obnašanju ali o lastnostih osebe, ki so na zunaj vidne (npr. zaposlitev, izdatki, zdravstveno stanje), pa lahko pridobivamo tudi nadomestne odgovore.

V literaturi iz devetdesetih let (npr. Sudman in drugi, 1996) pa najdemo poglavja o učinkih pravil za odgovarjanje že razdeljena na podpoglavja o učinkih pravil za odgovarjanje v primeru (1) vedenjskih vprašanj in v primeru (2) mnenjskih vprašanj. Nadomestni odgovori so v zadnjem času torej sprejemljivi tudi na področju mnenjskih vprašanj. Niso pa čisto izginila niti zgodnja prepričanja, da naj se jih uporablja predvsem za vprašanja o dejstvih (npr. Shields, 2000: 23).

Poznamo dva tipa odgovorov nadomestnih enot. O prvem tipu govorimo takrat, ko (1) kontaktirana oseba – imenujemo jo lahko informator za gospodinjstvo (*household respondent*, Martin, 1998: 278) – posreduje odgovore za vse člane gospodinjstva, torej tudi zase (npr. v anketah gospodinjstev), drugi tip odgovorov nadomestnih enot pa so "standardni" primeri (bolj pogosti v anketah oseb), ko (2) kontaktirana oseba posreduje odgovore o izbrani osebi, vendar samo v primeru, ko je izbrana oseba nedostopna.

2.2 Razlogi za uveljavitev odgovorov nadomestnih enot

Glavni razlog za uveljavitev nadomestnih odgovorov v družboslovnem, uradnem in tržnem raziskovanju so stroški anketiranja. Pomembna dejavnika pa sta tudi dolžina obdobja zbiranja podatkov in delež (ne)odgovorov. Verjetnost, da bomo, ob vzpostavitvi stika z (1) gospodinjstvom, najsi bo osebno ali po telefonu, dobili vsaj enega člana gospodinjstva, je precej večja kot verjetnost, da bomo dobili vse člane gospodinjstva, ki jih običajno želimo anketirati z anketo gospodinjstev. Podobno je v primeru (2) anket oseb, kjer je verjetnost, da bomo ob prvi vzpostavitvi stika z gospodinjstvom vzpostavili stik s katerimkoli članom gospodinjstva, precej večja od verjetnosti, da bomo vzpostavili stik s točno določenim članom gospodinjstva (npr. tistim, ki je imel nazadnje rojstni dan, v primeru slučajnega izbora oseb znotraj gospodinjstva). V primeru raziskovanja (3) socialnih omrežij pa bi morali poleg osebe, katere omrežje proučujemo, takrat ko nas zanimajo tudi značilnosti članov omrežja, vzpostaviti stik z vsemi člani njenega omrežja (teh je pogosto tudi deset in več). Če bi pravila za odgovarjanje na

anketna vprašanja dovoljevala le samoodgovore, bi morali z gospodinjstvom tolikokrat vzpostaviti stik, dokler ne bi dobili vseh članov gospodinjstva v primeru ankete gospodinjstva oz. točno določenega člana v primeru ankete oseb, v primeru analize socialnih omrežij pa bi morali najprej pridobiti kontaktne informacije o članih omrežij in jih potem vse tudi poiskati in anketirati. To pomeni več obiskov oz. klicev v posamezno gospodinjstvo, kar zviša stroške (pri anketah z velikim številom enot je to velika vsota) in podaljša čas zbiranja podatkov. Hkrati pa se zmanjša verjetnost, da bomo odgovor od konkretne osebe dejansko dobili, saj je mogoče ta oseba vedno odsotna ali ni pripravljena sodelovati v anketi, medtem ko je nekdo drug iz gospodinjstva pripravljen sodelovati, in bi se posledično delež neodgovorov lahko zvišal. Uporaba odgovorov nadomestnih enot zelo verjetno poveča velikost vzorca, kar ima za rezultat tudi večjo reprezentativnost podatkov.

Drugi tip razlogov za uveljavitev nadomestnih odgovorov, relevanten predvsem v raziskavah na področju zdravstva in temu sorodnih področij, pa je nesposobnost ali nedostopnost oseb, o katerih zbiramo podatke, za anketiranje (npr. zelo stari ljudje, majhni otroci, fizično ali duševno bolni ljudje, osebe, ki so naredile samomor). Govorimo o primerih, ko je o osebah mogoče dobiti samo nadomestne odgovore, in sicer od ljudi, ki skrbijo zanje ali so skrbeli zanje, ali od bližnjih sorodnikov. V tem primeru so nadomestni odgovori edini odgovori, ki jih je sploh mogoče dobiti, zato je pomembno, da znamo oceniti njihovo kakovost. (Več o tem v poglavju Področja uporabe odgovorov nadomestnih enot.)

Groves (1999: 238) možnost pridobivanja nadomestnih odgovorov imenuje celo "ohlapno" pravilo za odgovarjanje na anketna vprašanja (*relaxed respondent rule*), ki pa ima zgoraj naštetih prednosti. Vendar je že od prve uporabe nadomestnih odgovorov (več o tem v sledečem poglavju) znano tudi, da se nadomestni odgovori lahko razlikujejo od samoodgovorov. Anketirane osebe imajo namreč različno količino podatkov in različne strategije odgovarjanja, ko govorijo o sebi ali ko govorijo o drugih. Hkrati pa obstaja verjetnost, da odgovori niso slučajno razporejeni med samoodgovore in odgovore nadomestnih enot, ampak verjetno obstajajo nezanemarljivi dejavniki, ki vplivajo na verjetnost pridobitve nadomestnih odgovorov namesto samoodgovorov in so lahko zelo povezani s pojavom, ki ga merimo (*self-selection bias*).

3 ZGODOVINA RAZISKOVANJA ODGOVOROV NADOMESTNIH ENOT

Moore (1988) v svojem preglednem članku, v katerem predstavlja ugotovitve prvih trideset let raziskovanja odgovorov nadomestnih enot (in je naveden med literaturo skoraj vseh poznejših člankov na to temo), kot verjetno prvo študijo o odgovorih nadomestnih enot omenja Cartwrightovo pilotno raziskavo s področja zdravstva, objavljeno leta 1957 v reviji *Applied Statistics*. Cartwright (v Moore, 1988: 160) je primerjal samoodgovore mož o njihovem zdravstvenem stanju z odgovori njihovih žena, ki so pogosto informatorke za zdravstvena vprašanja za celo gospodinjstvo. Povprečno število poročenih bolezni je bilo pri samoodgovorih moških trikrat večje kot pri nadomestnih odgovorih, pridobljenih od njihovih žena (2,5 % vs. 0,8 % – razlika ne zglada velika in mogoče niti ni statistično značilna, vendar je tako predstavljena v originalnem članku), delež moških, ki niso bili bolni, pa je bil pri nadomestnih odgovorih, pridobljenih od žena, šestkrat večji, kot pri samoodgovorih moških (49 % vs. 8 %). Ugotovil je, da se pri odgovorih nadomestnih enot pojavlja tako prekomerno (*overreporting*) kot pomanjkljivo (*underreporting*) poročanje o dogodkih.

Cartwrightovi študiji so sledile nove, obsežnejše študije s področja zdravstva, ki so tudi nadzorovale več dejavnikov, ki vplivajo na razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot, a so prinašale precej nekonsistentne rezultate. Dejavniki, ki so jih nadzorovali v različnih študijah, pa so bili: manjša oz. večja strogost pri dopuščanju odgovorov nadomestnih enot, z namenom preprečiti verjetnost, da dobimo samoodgovore od ljudi, ki so pogosteje doma, mogoče tudi zaradi bolezni; primerjanje odgovorov od naključno izbranega člana gospodinjstva z odgovori osebe, ki jo gospodinjstvo določi kot najbolj informirano (*most knowledgeable*); ponovno anketiranje originalnih enot, v primerih, ko smo zanje dobili odgovore od nadomestnih enot; anketiranje osebno ali po telefonu; odgovarjanje nadomestne enote v prisotnosti ali odsotnosti originalne enote ipd.

Šele v osemdesetih letih so začeli učinke odgovorov nadomestnih enot preverjati tudi na področju poročanja o dohodkih in stroških gospodinjstev, in ker so bile mnoge izmed tovrstnih raziskav panelne⁴, tudi na področju panelnih raziskav. Kmalu zatem so se poskusi razširili tudi na ankete o delovni sili, ankete o žrtvah kriminala in postopno na vse druge anketne raziskave. Rezultati pa so ostajali podobno nekonsistentni kot v pionirskih raziskavah učinkov odgovorov nadomestnih enot s področja zdravstva. Pomanjkanje dokazov o razlikah in pojasnil razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot pa

---

⁴ Panelna anketa je anketa, pri kateri se opazovanje v več zaporednih časovnih intervalih ali trenutkih ponavlja na istih enotah zaradi proučevanja sprememb pojava (Košmelj in drugi, 2001: 92). V empiričnem delu bomo tudi mi analizirali podatke panelne raziskave.

je bilo razlog za to, da raziskovalci niso imeli prevelikih pomislekov glede odgovorov nadomestnih enot, ko so določali pravila za odgovarjanje na anketna vprašanja.

Moore (1988) posebej predstavi izsledke raziskav, ki se nanašajo na primerjavo (1) pristranskosti (*bias*), (2) razpršenosti (merjene z varianco, *response error variance*) in (3) deleža neodgovorov med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot. Kar zadeva pristranskost, so bile najbolj pogoste ugotovitve, da pri posameznih vprašanjih s samoodgovori dobimo višje deleže enot z dotično lastnostjo, pri drugih vprašanjih dobimo višje deleže proučevanih lastnosti pri odgovorih nadomestnih enot in da pri nekaterih vprašanjih sploh ni razlik. Skratka – na podlagi do takrat razpoložljive literature (predstavljenih študij) ni mogoče sklepati, da so odgovori nadomestnih enot bolj pristranski, kot samoodgovori. Trditi pa ni mogoče niti, da so nadomestni odgovori bolj razpršeni (variabilni) oz. manj natančni (*accurate*) kot samoodgovori. Nekatero študije so pokazale, da je pri nadomestnih odgovorih malo bolj prisotno zaokrožanje, ko gre za številske odgovore; omenja tudi študijo, ki ugotavlja, da si ciljne osebe bolj pogosto pomagajo z "dokazili", npr. izpiski prejemkov, kot nadomestni poročevalci; vendar rezultati niso pokazali statistično značilnih razlik v natančnosti na različna načina pridobljenih odgovorov. V zvezi z deležem neodgovorov pa Moorova pregledna študija ugotavlja, da se nakazuje težnja, da raziskave, ki ne dovoljujejo odgovorov nadomestnih enot, dosegajo nižje stopnje odgovorov gospodinjstev in nižje stopnje odgovorov oseb (neodgovor enote, *unit nonresponse*). Vendar višjo stopnjo odgovorov enote pri anketah, ki dovoljujejo odgovore nadomestnih enot, pogosto izničijo višje stopnje neodgovorov spremenljivke (*item nonresponse*); torej nadomestne enote na posamezna vprašanja v večji meri ne odgovarjajo ali odgovorijo z "ne vem", ker nimajo dovolj informacij za odgovor.

Skoraj dve desetletji po objavi Moorovega preglednega članka lahko rečemo, da v zvezi z učinki odgovorov nadomestnih enot nismo prišli do dosti bolj konsistentnih ugotovitev. Objavljena je bila velika količina novih člankov, ki so raziskovali različne detajle v anketah z različnih področij. Spletni arhiv Ameriškega statističnega društva (www.amstat.org) je še posebej bogat vir tovrstnih – predvsem metodoloških – raziskav. Groves (1989), Schwarz in Sudman (1994) ter Sudman in drugi (1996) so vključili v svoje knjige celo (sicer kratka) poglavja na temo odgovorov nadomestnih enot, tematskega zbornika o učinkih odgovorov nadomestnih enot pa na primer še ni bilo. Z raziskovanjem odgovorov nadomestnih enot se ukvarjajo tako raziskovalci na univerzah kot v statističnih uradih in drugih državnih ustanovah ter raziskovalci v tržnoraziskovalnih ustanovah. Zbiranje odgovorov nadomestnih enot kot nadomestka za samoodgovore pa se v glavnem brez večjih pomislekov nadaljuje.

V tem času pa so precej napredovale socialnopsihološke in komunikološke študije, ki proučujejo procese, ki potekajo znotraj posameznika, ko le-ta odgovarja na anketna vprašanja oz. bolj splošno – izraža svoje mnenje (npr. Groves, 1999; Martin in Tucker, 1999; Schwarz, 1999; Sudman in drugi, 1996; Tourangeau in drugi, 2000). Te študije v zadnjem času uporabljajo tudi raziskovalci odgovorov nadomestnih enot za pojasnjevanje razlik v odgovorih glede na to, od koga so podatke dobili. Nekatere izmed teh teorij bomo predstavili v nadaljevanju. Najprej pa si oglejmo raziskovalna področja, kjer je uporaba odgovorov nadomestnih enot najbolj razširjena oz. je bila kakovost nadomestnih odgovorov najpogosteje proučevana.

4 PODROČJA UPORABE ODGOVOROV NADOMESTNIH ENOT

Proučevanje odgovorov nadomestnih enot se je, kot smo že omenili v poglavju o zgodovini raziskovanja, začelo v raziskavah s področja zdravstva. To je raziskovalno področje, kjer so odgovori nadomestnih enot v nekaterih primerih neobhodni, ker so ciljne osebe nezmožne dajati odgovore o sebi. Pridobivanje odgovorov od nadomestnih enot pa se je izkazalo tudi kot zelo praktično, zato se je postopno razširilo na vsa področja, kjer je relevantno pridobivanje podatkov s pomočjo anket.

V nadaljevanju predstavljamo področja uporabe, kjer so nadomestni odgovori najbolj razširjeni, nekatere posebnosti proučevanja odgovorov nadomestnih enot na teh področjih in ugotovitve izbranih študij. Posamezne raziskave bi lahko uvrstili celo na več spodaj omenjenih področij, npr. nacionalna anketa o zdravstvenem stanju prebivalstva spada tako na področje zdravstva kot na področje uradne statistike, zato bodo nekatere raziskave dejansko predstavljene v več poglavjih.

4.1 Zdravstvo

Kljub temu da raziskovanje fizičnega in psihičnega zdravstvenega stanja ljudi v določenih primerih zahteva odgovore nadomestnih enot, ker ciljne osebe niso zmožne več odgovarjati ali so celo že umrle, v literaturi zasledimo predvsem predstavitev primerov, kjer so bili odgovori zbrani od nadomestnih enot iz praktičnih razlogov (torej iz enakih razlogov kot tudi na vseh drugih spodaj omenjenih področjih). Bistvena razlika med zdravstvenimi in ostalimi raziskavami pa je v tem, da so vprašanja s področja zdravstva v veliki meri občutljiva, zelo osebna, podrobna, težka in da so odgovori v glavnem manj očitni.

Shieldsova (2000: 23) npr. navede štiri razloge, ki lahko vplivajo na slabšo kakovost odgovorov nadomestnih enot. Nadomestna enota, imenuje jo poročevalec, (1) ni popolnoma informirana o zdravstvenem stanju ostalih članov gospodinjstva, saj ni nujno, da člani drug drugemu povedo prav za vse obiske pri zdravniku, še posebej je to relevantno, ko gre za kakšne stigmatizirajoče bolezni ali prepovedana dejanja (npr. najstniki prikrivajo staršem, da kadijo). Nadomestna enota (2) se ne spomni vseh relevantnih zdravstvenih podatkov o ostalih članih gospodinjstva, posebej to velja za manj pomembne podatke, ki jih je mogoče izvedela v oddaljeni preteklosti, medtem ko je poročanje o resnih boleznih precej natančno tudi s strani nadomestnih enot. Nadomestna enota (3) lahko zameša (*mislabeled*) zdravstvene probleme, saj so imena bolezni v veliko primerih tuja, podobna za različne bolezni, težje si jih je zapomnit in podobno velja tudi za indikatorje bolezni. Nadomestna enota pa lahko tudi (4) zavestno ne pove vseh informacij, posebej ko gre za stigmatizirajoče bolezni, saj se odgovori

nanašajo na drugo osebo in je to lahko razumljeno kot vdor v zasebnost te osebe. Razen prvega razloga so vsi potencialni razlogi za slabšo kakovost nadomestnih odgovorov relevantni tudi za samoodgovore, vendar v manjši meri.

Swamy (1994) ugotavlja, da je analiza odgovorov nadomestnih enot v zdravstvenih anketah še posebej težavna, saj ankete niso izdelane za ta namen. Če zelo vztrajamo pri pridobivanju samoodgovorov in nadomestne odgovore sprejmemo samo v nujnih primerih (za ljudi, ki niso zmožni odgovarjati sami zase), je razumljivo, da se bodo na različne načine zbrani podatki razlikovali (nezmožni sodelovanja v anketah imajo verjetno več zdravstvenih težav).

Todorov (2003) predstavlja študijo, v kateri pojasni sistematično razliko med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot z opiranjem slednjih na kognitivno sklepanje in poljudne laične teorije. Pri nadomestnih enotah se kaže visoka korelacija med boleznimi, za katere poljudno mislimo, da so povezane (npr. težave s koncentracijo in depresija), medtem ko ni korelacije med boleznimi, ki naj na splošno ne bi bile povezane (npr. težave s koncentracijo in fobije). Pri samoodgovorih pa ni korelacije tudi med prvima dvema boleznima, ki se na podlagi laičnih teorij pojavljata hkrati, v resnici pa (očitno) ne nujno. Na podlagi odgovorov nadomestnih enot izračunane ocene tako precenjujejo pogostost bolezni, ki izgledajo povezane s predhodno poročano boleznijo, in podcenjujejo bolezni, ki izgledajo nepovezane s prej poročano boleznijo.

Zanimiva praktična uporabnost odgovorov nadomestnih enot je opisana v študiji Barnettove in drugih (1997), kjer so ta način zbiranja podatkov uporabili za to, da so osnovnošolce spraševali o kadilskih navadah njihovih staršev. Podatke so primerjali tudi z odgovori staršev in ugotovili so 90-odstotno ujemanje podatkov, za matere malo višje (93 %), za očete malo nižje (86 %). Na stopnjo ujemanja je vplivala tudi starost učencev, odgovori starejših učencev so se v večji meri ujemali z odgovori njihovih staršev. Tak način zbiranja podatkov lahko zelo poceni raziskave, saj odpadejo materialni in časovni stroški vzpostavitve stika z osebami na različnih lokacijah in poleg tega so v šolah tudi otroci priseljencev, ki jih je z anketami na splošno težje zajeti. Vprašljiva pa je reprezentativnost takšnih raziskav za splošno populacijo (zajeti so npr. samo starši otrok v osnovni šoli).

Na razpolago je tudi nekaj povzetkov raziskav o natančnosti poročanja nadomestnih enot v primeru oseb, ki so naredile ali nameravale narediti samomor (Conner in drugi, 2001; Zhang in drugi, 2003). Conner in drugi (2001) ugotavljajo, da so nadomestni poročevalci precej natančni, ko poročajo o javnih

in vidnih dogodkih (npr. predhodni poskusi samomora, pogostost stikov z drugimi ljudmi), medtem ko je njihovo poročanje o manj očitnih dejstvih ciljnih oseb manj natančno (npr. percepcija čustvene opore).

Več literature kot s področja samomorov in odgovorov nadomestnih enot pa smo našli s področja raziskovanja zadnjih tednov/mesecev življenja smrtno bolnih pacientov (npr. bolniki z rakom v zadnji fazi; pacienti, s katerimi se ukvarja ustanova Hospic) in njihovih bližnjih (Addington-Hall in McPherson, 2001; McPherson in Addington-Hall, 2003; Schönemann-Gieck, 2003). Med tema skupinama je kar nekaj podobnih okoliščin (v obeh primerih je relevantno anketiranje po smrti ciljne osebe oz. retrospektivni pristop, ko samoodgovorov ni več mogoče pridobiti; takšne osebe tudi pred smrtjo niso nujno sposobne oz. pripravljene sodelovati v anketah; anketiranje je zelo občutljivo oz. celo etično sporno zaradi resne bolezni ali smrti ciljne osebe; na razpolago so zelo majhni vzorci), zato lahko nekatere izmed ugotovitev iz raziskovanja o smrtno bolnih pacientih uporabimo tudi pri raziskovanju samomorov s pomočjo nadomestnih poročevalcev.

Za rešitev problema merjenja veljavnosti odgovorov smrtno bolnih pacientov oz. njihovih skrbnikov McPherson in Addington-Hall (2003: 99) v svojem preglednem članku predstavita Sneeuwov predlog uporabe vzročnih modelov za pojasnjevanje variance merjene spremenljivke. Če varianco v veliki meri pojasnjujejo tudi spremenljivke, ki niso predvidene kot pojasnjevalne spremenljivke, je to indikator neveljavnih odgovorov, najsi bodo to samoodgovori ali odgovori nadomestnih enot. (Že če se spomnimo malo prej predstavljene študije Todorova [2003], ki ugotavlja, da so poljudno predvidene povezave med boleznimi [s čimer lahko primerjamo predvidene pojasnjevalne spremenljivke] precenjene, lahko dvomimo v Sneeuwov kriterij za veljavnost rezultatov, vendar so v obravnavanem članku predstavljeni povzetki mnogih študij, ki so uporabljale tudi drugačne [ne predstavljene] načine merjenja veljavnosti odgovorov, zato vseeno predstavljamo nekatere ugotovitve iz njune raziskave.) Ugotovitev, konsistentna v vseh študijah, je, da so nadomestni odgovori dovolj kakovostni za konkretne, vidne fenomene, medtem ko je pri nadomestnih odgovorih o bolj subjektivnih zadevah ciljnih oseb (npr. o izkušnjah, jakosti bolečin, njihovem razmišljanju) potrebna določena mera previdnosti. Nadomestni odgovori bližnjih oseb so tudi bolj veljavni, ko so pacienti umrli doma, ko imajo vprašanja dihotomne odgovore (npr. da/ne), ko jih sprašujemo o zelo čustvenih ali izrednih dogodkih (ljudje si takšne dogodke bolj zapomnijo), ko so anketirane osebe za anketiranje primerno razpoložene. Pri retrospektivnem pristopu pa je treba najti optimalen trenutek za anketiranje, ki ni preveč oddaljen od dogodkov, o katerih sprašujemo (zaradi pozabljanja); niti ni preveč blizu smrti pacienta (da anketiranje ni preveč obremenjujoče, neumestno ali celo neetično). (Probleme retrospektivnega poročanja natančneje obravnavamo v poglavju Metodološke dileme.)

Na tem mestu lahko omenimo še primerjave samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot iz gerontoloških študij zdravstvenega stanja zelo starih oseb. Subjektivna ocena zdravstvenega stanja je lahko boljši indikator bolezni, kot rezultati uradnih medicinskih analiz, posebej pri starejših ljudeh (nad 70 let; Schönemann-Gieck in drugi, 2003: 430). Rezultati heidelberške raziskave stoletnikov (*Heidelberger Hundertjährigen-Studie*) kažejo, da se ocene splošnega zdravstvenega stanja in senzoričnih omejitev s strani starostnikov in njihovih nadomestnih poročevalcev ne razlikujejo bistveno, medtem ko se omejitve funkcionalnih sposobnosti razlikujejo, in sicer starostniki poročajo o manjših omejitvah svojih funkcionalnih sposobnosti kot njihovi skrbniki (Schönemann-Gieck in drugi, 2003: 430). Izkaže se, da starostniki pri odgovarjanju upoštevajo tudi prilagoditve (pripomočke), ki jih uporabljajo za premagovanje svojih funkcionalnih omejitev (npr. uporabo služnega aparata, naočnikov), medtem ko nadomestni poročevalci upoštevajo eksplicitno na zunaj opazne informacije, ki so neposredno povezane z vprašanji. Avtorji tako zaključijo, da ne obstajajo pravi odgovori, ampak da iz različnih virov dobimo različne odgovore, ker odgovarjajoči upoštevajo različna dejstva. Zanimivost te študije je tudi, da so zdravstveno stanje stoletnikov testno ocenjevali tudi anketarji, vendar so se njihovi odgovori še bolj razlikovali od odgovorov stoletnikov kot odgovori njihovih skrbnikov, iz česar lahko sklepamo, da je opazovanje s strani "nevpletenih" opazovalcev slabše kakovosti kot samoodgovori in nadomestni odgovori s strani članov istega gospodinjstva.

Analiza ugotovitev več raziskav odgovorov nadomestnih enot s področja zdravstva, ki jo je naredila Shieldsova (2004: 23), kaže, da je prekomerno poročanje o zdravstvenih težavah s strani nadomestnih poročevalcev zelo običajno, ko gre za stare ljudi in ljudi šibkega zdravja (še posebej za ljudi, ki so v bolnišnicah ali domovih za ostarele); medtem ko pa pri raziskavah zdravstvenega stanja splošne populacije (torej bolj ali manj zdravih ljudi) nadomestni poročevalci – nasprotno – poročajo o manj zdravstvenih problemih, kot jih kažejo npr. zdravstveni izvidi. Razlog za prekomerno poročanje o zdravstvenih težavah pri starih in bolnih ljudeh je verjetno zelo razširjeno dojemanje starih in bolnih ljudi kot nesposobnih za karkoli, kar pride še posebej do izraza pri oblikovanju nadomestnih odgovorov na podlagi sklepanja. Pri splošnih zdravstvenih raziskavah pa imajo nadomestni poročevalci verjetno manj informacij o zdravstvenem stanju ciljnih oseb, kot jih imajo te osebe same, in zato kakšno težavo nehote izpustijo. Vendar nekatere raziskave ugotavljajo, da tudi (sorazmerno zdrave) ciljne osebe same zase lahko poročajo o manj zdravstvenih problemih, kot jih kažejo njihovi zdravstveni izvidi. Odgovori nadomestnih enot pa so, tako v njeni raziskavi primerjave samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot kot v več analiziranih raziskavah, najbolj natančni, ko imajo ciljne osebe resne, težke ali življenjsko nevarne bolezni, kot so npr. epilepsija, rak, sladkorna bolezen, težave s srcem. Na

podlagi številnih študij, katerih rezultati pričajo o slabši kakovosti nadomestnih enot, v kanadski nacionalni zdravstveni anketi od leta 2000 naprej ne dovoljujejo več uporabe nadomestnih odgovorov, razen pri anketiranju za anketiranje nesposobnih ljudi (Shields, 2004: 32).

V zdravstvenih raziskavah je zelo razširjen namig, da je mama oz. odrasla članica gospodinjstva ženskega spola najboljši informator za zdravstveno stanje vseh članov gospodinjstva (Shields, 2000; Swamy, 1994; Tompkins, 1986). Poleg tega je ona tudi oseba, ki se najpogosteje oglasi na telefon ali sprejme anketarja v gospodinjstvo, kar pomeni, da je hkrati tudi najlažje dosegljiva (Bickart, 1991: 397).

4.2 Uradna statistika

Delež odgovorov nadomestnih enot (razmerje med številom odgovorov nadomestnih enot in številom vseh anketiranih enot) se v anketah gospodinjstev giblje med eno in dvema tretjinama. V ameriški splošni prebivalstveni anketi (*Current Population Survey*, Kojetin, 1996: 254) dobijo okrog 50 % odgovorov nadomestnih enot; v anketi gospodinjstev o potovanjih (*Household Travel Survey*, Wargelin, 2003: 5), ki ima precej stroge kriterije za uporabo nadomestnih enot, je ta delež 35 %; v kanadski anketi o zdravstvenem stanju prebivalstva (*National Population Health Survey*, Shields, 2004: 24) so v splošnem delu dobili okrog 35 % odgovorov nadomestnih enot, v anketiranju posameznih oseb pa 31 %, vendar so s poostrojitvijo kriterijev za uporabo nadomestnih odgovorov pri anketiranju oseb delež znižali na 15 %; v angleški anketi o delovni sili je ta delež 33 % (*Labour Force Survey User Guide*, 2001), v slovenski Anketi o delovni sili okrog 57 % (Rutar, 2005). V slovenski Anketi o življenjskih pogojih, ki pa je anketa oseb (ne anketa gospodinjstev), je bil delež odgovorov nadomestnih enot v letu 2005 24 % (interne analize Statističnega urada).

Analize odgovorov nadomestnih enot, ki so bile narejene na statističnih uradih in drugih ustanovah, pooblaščenih za zbiranje uradnih statističnih podatkov, se pogosto ukvarjajo z določanjem značilnosti enot, za katere običajno dobimo nadomestne odgovore (npr. Shields, 2000; Rutar, 2005; Wargelin in Kostyniuk, 2004; Wolfgang in drugi, 2003). Če te značilnosti poznamo, lahko sklepamo o prisotnosti morebitnih pristranskosti. V vseh primerih so odgovori za moške pogosteje nadomestni odgovori kot odgovori za ženske, delež nadomestnih odgovorov je višji pri mlajših ljudeh (starostni razredi so v različnih raziskavah različni, vendar vsaj za osebe stare do 25 let to gotovo velja), pri ljudeh z nižjo izobrazbo in z nižjimi dohodki gospodinjstva in seveda pri članih številčnejših gospodinjstev. Razen številčnejših gospodinjstev so to skupine ljudi, ki jih je na splošno težje pridobiti za sodelovanje v anketah. Posamezne raziskave so ugotovile tudi, da so te lastnosti v veliki meri povezane s proučevano temo (npr. zaposlitveni status, zdravstveno stanje, količina potovanj). Pristranskost

odgovorov za te skupine ljudi je pričakovati predvsem takrat, ko so vprašanja zelo specifična, težka ali takšna, o katerih se člani gospodinjstva med seboj bolj redko pogovarjajo (npr. kajenje pri otrocih, bolezni, ki veljajo za stigmatizirajoče, iskanje nove ali dodatne zaposlitve, izdatki na potovanju).

Pri analizi odgovorov nadomestnih enot v slovenski Anketi o delovni sili (Rutar, 2005) smo ugotovili, da dobimo pri nadomestnih odgovorih statistično značilno višje stopnje brezposelnosti, vendar to ni posledica razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot, temveč je posledica dejstva, da je med osebami, za katere smo dobili nadomestne odgovore, več mlajših oseb, pri katerih je stopnja brezposelnosti (na splošno) nadpovprečna; in več slabše izobraženih oseb, ki so tudi v večji meri brezposelne kot osebe z boljšo izobrazbo. Pomembna ugotovitev analize je bila, da bi dobili rahlo drugačne – vendar ne nujno bolj natančne – uradne stopnje brezposelnosti, če ne bi dovolili uporabe odgovorov nadomestnih enot (in ob tem ne bi zvišali sredstev za zbiranje podatkov).

Boehm (1989), Kojetin in Miller (1993) ter Kojetin in Tanur (1996) so ugotavljali deleže ujemanja samoodgovorov z odgovori nadomestnih enot za iste osebe (vprašanja o ciljni osebi so postavili ciljni osebi in nekemu drugemu članu istega gospodinjstva). Pri vprašanju o iskanju službe v preteklih treh letih je bila stopnja ujemanja 75 %, ko sta bili ciljna oseba in nadomestna oseba odrasli osebi, in 81 %, ko so bili ciljne osebe mladi, nadomestne odgovore pa so dajali odrasli, vendar je bilo v drugem primeru več manjkajočih vrednosti pri nadomestnih odgovorih (Kojetin in Tanur, 1996: 258). Analiza odgovorov nadomestnih enot ameriške splošne prebivalstvene ankete iz leta 1989 je ugotovila povprečno 30-odstotno neujemanje med samoodgovori in kontrolnimi odgovori nadomestnih enot za vsa vprašanja v anketi skupaj (Boehm, 1989: 487). V anketi o potrošnji članov gospodinjstev (*Household member's expenditures*) pa je skupna stopnja ujemanja stroškov znašala 63 %, s tem da je 42 % nadomestnih enot navedlo premalo nakupov, 16 % nadomestnih enot pa preveč nakupov (Kojetin in Miller, 1993: 1097). Stopnje ujemanja so prikazane še za posamezne skupine izdelkov in največje ujemanje so namerili pri izdelkih iz veleblagovnic (80 %), najmanjše pa pri izdatkih za hrano in pijačo (49 %). Visokih deležev neujemanja v vseh treh raziskavah ne gre pripisati samo problemu odgovorov nadomestnih enot, nam pa ti rezultati gotovo kažejo, da imajo nadomestne enote probleme pri odgovarjanju na nekatera vprašanja.

Medtem ko je odgovore nadomestnih enot načeloma dovoljeno pridobivati le od članov istega gospodinjstva, pa Wolfgang in drugi (2003: 1) predstavljajo rezultate kontrolnega popisa ameriškega popisnega urada (*Accurace and Coverage Evaluation*), kjer so v primerih odsotnosti vseh članov gospodinjstva nadomestne odgovore pridobivali tudi od sosedov, lastnikov stanovanj, poštarjev oz. so

odgovarjali kar anketarji sami na podlagi sklepanja. Kakovost teh odgovorov se je seveda izkazala kot zelo nizka, zato je tak način pridobivanja nadomestnih odgovorov dovoljen le v skrajnih primerih (npr. kontrolni popis, nikakor pa ne osnovni popis). V nekaterih državah je pridobivanje podatkov o gospodinjstvu od "tretjih oseb" lahko celo pravno sporno.

4.3 Anketiranje otrok

Razmišljanje oz. mnenje otrok postaja vse bolj zanimiva tema za različne vrste raziskovalcev, vendar je do takšnih informacij težje priti, kot do informacij o odraslih ljudeh. Otrokovo razumevanje vprašanj, ko gre za komplicirane zadeve, je namreč omejeno, kakovost odgovorov staršev ali skrbnikov o svojih otrocih pa še ni najbolje raziskana.

Borges in drugi (2000) ugotavljajo, da je kakovost odgovorov, pridobljenih od otrok, odvisna od njihovega kognitivnega razvoja. Omenjeni raziskovalci so, na podlagi teorij iz psihologije razvoja, otroke razdelili v štiri razvojne stopnje oz. (štiriletne) starostne skupine. Otrok (1) do četrtega leta starosti ni smiselno anketirati. Podatke o njih lahko pridobimo le od njihovih staršev oz. skrbnikov ali z opazovanjem. (2) Po četrtem letu imajo otroci večinoma do neke mere že razvite osnovne govorne sposobnosti, vendar vprašanja razumejo zelo dobesedno, hitro sprejmejo vsako sugestijo in so lahko zelo plašni pri izražanju. Ta razvojna stopnja naj bi se zaključila s sedmimi leti, vendar je razlika med otroki, starimi štiri leta, in onimi, starimi sedem let, zelo velika. V tem obdobju je mogoče anketiranje v obliki igre ali anketiranje na zelo "primitiven" način. Če pa hočemo izvedeti kakšno kompleksnejšo informacijo o otroku, si moramo pomagati z odgovori nadomestnih enot (npr. staršev, skrbnikov) ali z opazovanjem. Otroci, stari (3) med osem in enajst let, že razvijejo sposobnost branja in izražanja do te mere, da lahko odgovarjajo na enostavnejša vprašanja ali sodelujejo v skupinskih intervjujih. V veliko pomoč pri odgovarjanju so jim vizualni pripomočki (npr. kartice z odgovori, avdio ali video posnetki), saj je s temi pripomočki lažje pritegniti njihovo pozornost. Motivacija za sodelovanje v anketi, sposobnost dolgotrajnejše koncentracije ter pomnjenje dolgih seznamov možnih odgovorov predstavlja namreč za to skupino otrok velik problem. Če so te sposobnosti za sodelovanje v anketi potrebne, bomo dobili bolj kakovostne odgovore od njihovih odraslih skrbnikov kot neposredno od otrok. Najstarejši otroci, tisti, ki so stari (4) med enajst in petnajst let, imajo že precej razvite kognitivne sposobnosti in so sposobni na vprašanja konsistentno odgovarjati. Pri njih pa lahko pride do velikih učinkov okolja (*context sensitivity*, npr. prisotnost sošolcev, učiteljev, staršev ter bratov in/ali sester), ta lahko – pri anketiranju o zaupnih zadevah – zelo poslabša kakovost odgovorov. Od otrok z boljšimi bralnimi sposobnosti dobimo bolj kakovostne rezultate, verjetno zato, ker le-ti bolje razumejo vprašanja. Nemotiviranost za sodelovanje v anketi in nezmožnost dolgotrajne koncentracije pa sta tudi pri tej starostni skupini še vedno prisotni.

Zato je potrebno natančno razmisliti, kakšna vprašanja in koliko vprašanj bomo otrokom postavili ter vprašalnike predhodno tudi čim večkrat testirati na predstavnikih ciljne skupine. Za to starostno skupino je zelo primerno tudi računalniško podprto samoanketiranje (*Computer Assisted Self Interviewing – CASI*), saj lahko v program vključimo tudi multimedijske pripomočke. V primeru zahtevnih anket pa si tudi pri tej starostni skupini lahko pomagamo z nadomestnimi odgovori njihovih odraslih skrbnikov. Osebe, stare več kot petnajst let, pa v anketnem raziskovanju lahko obravnavamo na enak način kot odrasle osebe.

Haber in Haber (2000) v študiji o natančnosti pričanja prič na sodišču ugotavljata, da sodišča kot priče načeloma ne sprejemajo otrok, mlajših od šest let, medtem ko otroci, stari šest let in več, o doživetih dogodkih pričajo skoraj tako natančno kot odrasli. Vendar od otrok lahko pričakujemo odgovore samo v zaupnem (*familiar*) okolju, ko niso izpostavljeni pritisku, če jim ne zastavljamo več vprašanj hkrati in če jih ne sprašujemo o za njih travmatičnih dogodkih. Otroci pa so veliko bolj podvrženi sugeriranju in poleg tega so zadeve, ki se jih obravnava na sodiščih, za otroka v glavnem neobičajne, tuje ali celo neprijetne, zato je potrebna pri zaslišanju otrok velika mera previdnosti.

V pediatrični študiji kakovosti življenja otrok v povezavi z njihovim zdravstvenim stanjem, izvedeni v Veliki Britaniji, so zbirali odgovore otrok, starih med osem in osemnajst let, in njihovih staršev oz. skrbnikov, in sicer na vprašanja o zdravstvenem stanju otrok (Upton in drugi, 2005). Korelacija med odgovori iz različnih virov je bila višja v primerih, ko so otroci imeli zdravstvene probleme, iz česar avtorji sklepajo, da otroci in starši razpolagajo z več skupnimi informacijami o zadevah, ki jih oboji razumejo kot problem (podobne ugotovitve smo predstavili že pri uporabi odgovorov nadomestnih enot na področju zdravstva, Shields, 2004). O problemih družinski člani verjetno več razpravljajo, vsaj ko gre za (zdravstvene) probleme otrok. Na splošno pa korelacija med samoodgovori otrok in nadomestnimi odgovori njihovih staršev ni bila tako velika, da bi nadomestne odgovore lahko brez pomislekov uporabljali za ocenjevanje kakovosti življenja otrok. Starši sistematično poročajo o več zdravstvenih problemih, kot otroci sami, in to je še posebej izrazito v primeru kroničnih bolezni otrok.

Že pri raziskavah s področja zdravstva smo omenili tudi anketo med učenci četrtil, petih in šestih razredov osnovne šole, starimi od devet do trinajst let, o kadilskih navadah njihovih staršev (Barnett, 1997). Kakovost podatkov se je v teh raziskavi izkazala kot sprejemljiva.

4.4 Volilne preference

Ameriški splošni prebivalstveni anketi priložnostno dodajo tudi dodatek o volitvah (*Voter Supplement*), za katerega veljajo enaka pravila za odgovarjanje na anketna vprašanja kot za ostali del ankete (uporaba odgovorov nadomestnih enot je dovoljena). Dodajanje posebnih tematskih sklopov splošni prebivalstveni anketi je zelo praktično, ker ima ta anketa velik vzorec, reprezentativen za ZDA, in ima kot ugledna nacionalna raziskava visoko stopnjo odgovorov. Dodatki k osnovni anketi (npr. članstvo v sindikatih, delovne izkušnje, dohodki iz zaposlitve, delo na daljavo) so zato pogosta praksa, uporabniki teh podatkov pa se premalo zavedajo pravil, ki veljajo pri zbiranju podatkov.

Highton (2005) predstavlja rezultate dodatkov o volitvah iz let 1992, 1996 in 2000, pri katerih je bil delež odgovorov nadomestnih enot okrog 42 %. Znan problem v anketnem raziskovanju volilnega vedenja je poročanje o višji volilni udeležbi, kot jo kažejo statistike dejanske udeležbe na volitvah. Ta ugotovitev je pogosto pojasnjena z učinkom družbene zaželenosti, ki je večji pri samoodgovorih (in manjši pri nadomestnih odgovorih), saj si anketirane osebe želijo izpasti kot "dobri državljani", ki izpolnjujejo svoje državljanske dolžnosti (več o tem v poglavju Socialnopsihološki vidik). Slabost odgovorov nadomestnih enot pa je, da so le-te slabše informirane o aktivnosti ostalih članov gospodinjstva, poleg tega pa udeležbo na volitvah lahko uvrstimo med občutljive teme, o katerih niso nujno informirani vsi člani gospodinjstva. Analize volilnih podatkov so pokazale, da je delež udeležencev na volitvah pri nadomestnih odgovorih statistično značilno nižji, in tako bližji dejanskemu deležu udeležencev volitev. Highton (2005) se sprašuje tudi, če so dejavniki, ki vplivajo na volilno udeležbo (kar je pogosta tema raziskav s področja volilnega obnašanja) neodvisni od vira podatkov (ciljna oseba ali nadomestna oseba), npr. da se osebe, za katere dobimo nadomestne odgovore, volitev dejansko udeležujejo v manjši meri kot osebe, od katerih dobimo samoodgovore. Highton (2005: 121) takšne povezave ne odkrije in zaključí, da ne moremo trditi, da so nadomestni odgovori glede volilne udeležbe slabše kakovosti kot samoodgovori.

4.5 Tržne raziskave

V tržnih anketnih raziskavah so stroški še posebej ključen dejavnik, zato se je, po zgledu uradne statistike, pridobivanje odgovorov od nadomestnih enot kmalu razširilo tudi v tržnoraziskovalne ustanove. Na tem področju pa so najbolj pogosta mnenjska vprašanja o nakupovalnih preferencah, izkušnjah z določenimi izdelki ali storitvami ter poznavanje različnih proizvodov. Pogosto so to zelo podrobna vprašanja o – z vidika anketirane osebe – manj pomembnih stvareh.

Lerouge in Warlop (2003) ugotavljata, da je zelo težko natančno napovedati partnerjeve nakupovalne preference. Eden izmed razlogov je, da partnerji mislijo, da bolje poznajo nakupovalne preference svojih partnerjev, kot jih v resnici (*overconfidence*) in na vprašanja o partnerjih pogosto odgovarjajo brez dodatnih premislekov, ki bi lahko izboljšali kakovost odgovorov. Njuna študija je pokazala tudi, da partnerji posameznim dejavnikom, ki vplivajo na nakupovalne preference pri njihovih partnerjih, pogosto pripisujejo drugačno težo, kot jim jo dajo ciljne osebe (partnerji) same. Zato kljub veliki količini informacij, ki jih imajo ljudje o svojih partnerjih, pogosto napačno poročajo o nakupovalni odločitvi. Avtorja to imenujeta suboptimalen izkoristek razpoložljivih informacij. Izkazalo se je, da bolj natančne ocene nakupovalnih preferenc dobimo od partnerjev, ki imajo zelo podobne preference kot ciljna oseba, saj si pri oblikovanju odgovorov pomagajo tudi tako, da lastne navade projicirajo na partnerje, in če so si te navade podobne, je natančnost odgovorov večja.

Menon in drugi (1995) pa so v študiji s popularnim naslovom "Kako dobro poznaš svojega partnerja?" pokazali, kako količina komuniciranja med partnerji in soprisotnost ali skupne izkušnje iz proučevane teme pozitivno vplivajo na skladnost odgovorov partnerjev, medtem ko dolžina poznanstva partnerjev na to nima vpliva. Avtorji pa postavljajo pod vprašaj merjenje natančnosti odgovorov v marketinških raziskavah, saj so le-te večinoma sestavljene iz mnenjskih vprašanj, pri katerih je pogosto nemogoče določiti dejanski odgovor. Torej je skladnost samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot v tem primeru edini razpoložljiv kriterij, kljub pomislekom, ki jih bomo o tem predstavili v poglavju Metodološke dileme.

4.6 Socialna omrežja

Uporaba odgovorov nadomestnih enot je zelo razširjena tudi pri merjenju socialnih omrežij anketiranih oseb (egov – egocentrična omrežja) in sicer v primerih, ko ugotavljamo lastnosti članov posameznikovega omrežja (alterjev). Lastnosti alterjev lahko dobimo (1) od oseb, katerih omrežja merimo (egov), ali pa tako, da te osebe vprašamo za kontaktne informacije, s pomočjo katerih lahko (2) anketiramo neposredno alterje. Pri prvem načinu se poslužujemo odgovorov nadomestnih enot, ki pa se v primeru socialnih omrežij – drugače kot v zgoraj predstavljenih primerih – pogosto nanašajo tudi na ljudi iz drugih gospodinjstev (npr. prijateljev, znancev, sodelavcev, sosedov). Neposredno anketiranje alterjev pa se – zaradi izredno povečanih stroškov – v raziskavah uporablja le izjemoma in v omejenem obsegu (Kogovšek, 2001: 16). Posebnost pri analizi socialnih omrežij je še ta, da ima anketirana oseba v anketi dve vlogi hkrati; pri vprašanjih, ki se nanašajo nanjo (na njene lastnosti), daje samoodgovore, ko pa pridejo na vrsto vprašanja o lastnostih članov njenega omrežja, sredi anketiranja

zamenja vlogo in začne dajati nadomestne odgovore. Zbiranje lastnosti alterjev s strani egov je zelo razširjen nadomestek za anketiranje mnogo večjega števila ljudi (vseh alterjev neposredno).

Stocke (2005) predstavlja študijo, narejeno na Mannheimski univerzi, ki se ukvarja z dejavniki, ki vplivajo na uspeh merjenja značilnosti alterjev, v primeru samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot. Kakovost podatkov, zbranih od egov, je odvisna od motiviranosti in sposobnosti egov za posredovanje teh podatkov. Vprašanja, ki se nanašajo na druge osebe, so na splošno težka vprašanja; tem bolj, čim manjša je očitnost proučevanih lastnosti. V socialnih omrežjih običajno merimo tako močne kot šibke vezi in posebej glede alterjev, s katerimi so egi šibko povezani (npr. se z njimi redkeje srečujejo), imajo verjetno le-ti pomanjkljivo znanje o njihovih lastnostih. To ima lahko za posledico večje število manjkajočih vrednosti ali odgovorov "ne vem". Če pa gre za občutljiva vprašanja, imajo anketirane osebe lahko pomisleke, ali je umestno anketarju posredovati odgovore na občutljiva vprašanja o drugih osebah.

Vendar se precej problemov pojavi tudi, če bi se odločili lastnosti alterjev meriti neposredno. Prvi pogoj je, da od egov pridobimo kontaktne informacije o alterjih. Anketirane osebe, ki niso pozitivno naravnane do anketiranja in zelo verjetno ne odgovorijo niti na vsa vprašanja o sebi, bodo bolj verjetno zavrnile posredovanje kontaktnih informacij. Izkazalo se je tudi, da je kontaktne informacije lažje dobiti za (1) alterje, s katerimi so egi močno povezani, za (2) raziskave o temah, ki so alterjem bolj relevantne in/ali zanimive, in takrat, (3) ko egi predvidevajo, da imajo alterji dovolj časa za sodelovanje v anketah (Stocke, 2005). Nepremišljeno posredovanje informacij o alterju za namene anketiranja bi lahko tudi negativno vplivalo na odnos alterja do ega. Drugi pogoj pa je, da so alterji, za katere smo pridobili kontaktne informacije, pripravljeni sodelovati v anketi. Avtor raziskave ugotavlja, da poleg splošnih ugotovitev, ki veljajo za pripravljenost za sodelovanje v anketah (v manjši meri sodelujejo moški, nižje izobraženi, ljudje iz slabše plačanih poklicev, brezposelni; Groves, 1989: 158-238) na sodelovanje alterjev vplivajo tudi lastnosti egov, od katerih smo dobili kontaktne informacije (npr. alterji iz omrežij nižje izobraženih in brezposelnih egov bolj verjetno ne bodo sodelovali v anketi) oz. bolj konkretno – večja kot je verjetnost, da ego ne bo sodeloval, večja je verjetnost, da tudi člani njegovega omrežja ne bodo sodelovali v anketi. Tako je vzorec za sodelovanje pripravljenih alterjev zelo selektivno izbran in struktura omrežij zelo pristranska. V zgoraj omenjeni študiji je pri neposrednem anketiranju npr. sodelovalo 43 % imenovanih alterjev, kar je verjetno zelo visok delež, saj je bila tema ankete izobraževanje otrok, v njej pa so sodelovali starši otrok in jim je bila ta tema verjetno nadpovprečno zanimiva. V članku so omenjene tudi študije, ki so zbrale odgovore npr. samo od 26 % alterjev. Neposreden način zbiranja podatkov od alterjev je bolj primeren za proučevanje močnih vezi, kot za

proučevanje socialnih omrežij na splošno. Predstavljena študija pa se ne ukvarja s primerjavo (kakovosti) samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot.

Zgoraj našete ugotovitve so gotovo argumenti za uporabo odgovorov nadomestnih enot v primeru zbiranja podatkov o alterjih. Sklepamo pa lahko tudi, da bi pri ugotavljanju podobnosti ali razlik med nadomestnimi odgovori in samoodgovori za alterje imeli probleme z visoko stopnjo neodgovorov alterjev, kar bi primerjavo oteževalo.

Jägrova (2005) pa predstavlja (tudi v Nemčiji izvedeno) študijo, v kateri so raziskovali mnenjska vprašanja članov razpravljalnih omrežij anketiranih oseb in so hkrati uspeli pridobiti (testne) samoodgovore od povprečno dveh alterjev iz vsakega omrežja. Anketirani člani omrežij so bili – v primerjavi s splošno strukturo omrežij – nadpovprečno intenzivno povezani z egi. V raziskavi so preverjali skladnost nadomestnih odgovorov egov in samoodgovorov alterjev o njihovem mnenju o priseljencih, kar je precej specifično vprašanje; tudi zato, ker tega mnenja nima nujno vsakdo izoblikovanega in ker se o tem ljudje med seboj (brez posebnega razloga) ne pogovarjajo zelo pogosto. Dejavniki, ki so vplivali na večjo natančnost egovih (nadomestnih) odgovorov o mnenjih alterjev, so bili: visoka gostota in visoka mnenjska homogenost omrežja ter pogostost stikov in čustvena bližina med egom in alterjem. Skupni pogovori o priseljencih pa – proti pričakovanjem – niso vplivali na skladnost odgovorov. Nadomestni mnenjski odgovori egov v tej študiji so bili bolj odraz alterjevih splošnih mnenj in naravnosti kot poznavanja njihovih specifičnih mnenj s strani egov. Skladnost podatkov je bila nizka že v nadpovprečno intenzivno povezanih dvojicah, v omrežjih z manj intenzivnimi povezavami pa bi bila skladnost verjetno še precej manjša. Avtorica članka tako zaključuje, da je uporaba nadomestnih odgovorov egov, ko gre za mnenjska vprašanja alterjev, bolj primerna za merjenje splošnih kot specifičnih mnenj. Če na ta način merimo specifična mnenja, se moramo zavedati, da so nadomestni odgovori le približki dejanskih mnenj.

V raziskavi psiholoških (ljudje, ki so posameznikom blizu; omrežja izmenjave) in interakcijskih (ljudje, s katerimi so posamezniki pogosteje v stiku) omrežij zakoncev, ki jo predstavlja Milardo (1989), pa so med drugim ugotavljali delež članov omrežij, ki so isti v enem in drugem tipu omrežja. Če bi bil ta delež velik, bi lahko sklepali, da so podatki zakoncev o članih omrežij njihovih partnerjev visoke kakovosti, ker gre v veliki meri za iste ljudi. Odgovori petindvajsetih proučevanih zakonskih parov pa so pokazali, da imajo zakonci povprečno le 25 % skupnih članov v svojih psiholoških in interakcijskih omrežjih. Razlog za nizek delež prekrivanja članov je tudi to, da je velik del omrežij zakoncev sestavljen iz oseb, s katerimi so le-ti navidezno le bežno povezani (npr. znanci), vendar jim te osebe vseeno pomenijo

pomemben vir informacij, nasvetov in možnost primerjave samih sebe z njimi. Take člane partnerjevih omrežij je seveda težko identificirati, zato so potrebne nadaljnje raziskave o kakovosti nadomestnih odgovorov o socialnih omrežjih sozakoncev.

Shelley in drugi (1995) v raziskavi o ljudeh, okuženih s virusom HIV, med drugim ugotavljajo, v kolikšni meri znajo pacienti odgovoriti na posamezna vprašanja o članih svojega omrežja. Kot najtežja vprašanja so se izkazala: krvna skupina alterjev, katero politično stranko volijo in ali so člani kakšnega sindikata. Izkazalo se je tudi, da znajo moški v večji meri odgovoriti na vprašanja o alterjih kot ženske, čeprav razlika ni bila velika. Zanimiv za oceno natančnosti informacij, ki jih imajo ciljne osebe o članih svojih omrežij, je podatek, da povprečno samo 49 % sorodnikov in 62 % prijateljev teh ciljnih oseb ve, da so okuženi z virusom HIV. Iz tega lahko sklepamo o (ne)poznavanju zelo občutljivih dejstev pri tesno povezanih ljudeh.

V tem poglavju smo predstavili samo bolj uveljavljena oz. bolj raziskana področja uporabe odgovorov nadomestnih enot. Ta način zbiranja podatkov pa se gotovo uporablja še na mnogih drugih področjih in v mnogih drugih primerih, le da so tam razlike (še) manj raziskovane. Ker smo pa že precej govorili o kakovosti, a pojma še nismo natančneje obravnavali, sledi v nadaljevanju najprej nekaj definicij s področja kakovosti podatkov.

5 KAKOVOST ANKETNIH PODATKOV

Biemer in Lyberg (2003: 12) govorita o družbeni revoluciji na področju kakovosti (*quality revolution in society*), ki se odraža tudi v vse večjem pomenu pojma kakovosti pri anketnem zbiranju podatkov. Anketne napake, ki so odkloni od iskane dejanske populacijske vrednosti, torej kazalec nekakovostnih podatkov, je sistematično predstavil Groves (1989). Napake v anketah oz. natančneje izboljševanje kakovosti podatkov je tesno povezano s stroški anketiranja, kar npr. potrjuje tudi že omenjen glavni razlog za uveljavitev odgovorov nadomestnih enot – nižji stroški zbiranja podatkov. Predvideno zvišanje stroškov je pogosto celo razlog, da se o ukrepih za izboljšavo kakovosti raje sploh ne razmišlja.

Anketne napake in posledično razumevanje kakovosti so v različnih vedah (ki se poslužujejo anketnega zbiranja podatkov) različno opredeljeni in se pri tem uporabljajo različni izrazi in različna sistematizacija napak, kar povzroča zmedo pri proučevanju kakovosti podatkov. Ker v tem delu pogosto omenjamo tako uradne statistične podatke kot družboslovne podatke, bomo na kratko predstavili tako (1) razumevanje kakovosti v uradni statistiki kot (2) razumevanje kakovosti v psihologiji, ki se v glavnem uporablja za merjenje kakovosti tudi v družboslovju (sociologiji). Poleg tega bomo predstavili (3) Grovesovo⁵ (1989: 8-12) razvrstitev anketnih napak, imenovano tudi anketnoraziskovalna perspektiva (*survey research perspective*, Mathiowetz, 2000: 30). Tako kot Groves se bomo tudi mi pri proučevanju kakovosti podatkov osredotočili predvsem na koncepte kakovosti, ki vključujejo anketarja, anketirano osebo, vprašalnik in značilnosti ankete; zanemarili pa bomo ostale koncepte, ki se pojavijo po fazi zbiranja podatkov (npr. vnos, šifriranje in urejanje podatkov, vstavljanje manjkajočih vrednosti), ker slednji tudi z vidika odkrivanja razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot niso relevantni.

5.1 Opredelitev kakovosti v uradnih statističnih raziskovanjih

V (2003) Standardnem poročilu o kakovosti v statističnih raziskovanjih⁶, izdelanem v okviru Evropskega statističnega sistema (European Statistical System – ESS) – mreže, ki jo sestavljajo Statistični urad Evropske Unije (Eurostat), nacionalni statistični uradi držav članic in partnerskih držav ter druge nacionalne inštitucije, ki se ukvarjajo z zbiranjem uradnih statističnih podatkov – je

---

⁵ Razvrstitev smo poimenovali mi, po avtorju (Groves, 1989) in to ni poimenovanje, ki bi bilo splošno uveljavljeno v anketni metodologiji.

⁶ Ostale razsežnosti kakovosti podatkov po (2003) Standardnem poročilu o kakovosti v statističnih raziskovanjih so še: (1) ustreznost statističnih konceptov, (2) pravočasnost in točnost objave, (3) dostopnost in jasnost, (4) primerljivost ter (5) skladnost; vendar le-te z odgovori nadomestnih enot niso neposredno povezane, zato jih ne predstavljamo podrobneje.

natančnost⁷ ocen (*accuracy*) definirana kot ujemanje med vrednostjo, ki jo dobimo na koncu statistične obdelave, in dejansko, toda v glavnem neznanu populacijsko vrednostjo.

Na natančnost ocen vplivajo (1) vzorčne in (2) nevzorčne napake. Z vzorčnimi napakami (npr. variabilnostjo ocen) se ukvarja matematična statistika, utemeljena na teoriji verjetnosti, ki je zelo razširjena v uradni statistiki. Med nevzorčne napake⁸ pa spadajo predvsem (1) merske napake (npr. vpliv načina anketiranja, anketarjev, vrstnega reda vprašanj) in (2) napake zaradi neodgovora (npr. zavrnitve anketiranja, odsotnost ciljnih oseb), ki so oboje povezane tudi s pravilom za odgovarjanje na anketna vprašanja. Posledica nevzorčnih napak je pristranskost ocen (*bias*). Nevzorčne napake so težje (primerljivo) merljive in so v statistični praksi zato pogosto spregledane. Hkrati pa je njihovo odpravljanje dolgotrajen proces, ki zahteva sodelovanje večine udeležencev procesa anketne raziskave. Za Grovesa (1989: 16) je delitev na vzorčne in nevzorčne napake problematična, ker slednja skupina združuje preveč različne tipe napak (ki jim je skupno samo to, da niso posledica dejstva, da raziskavo izvajamo na vzorcu).

5.2 Merjenje kakovosti v psihologiji

V psihologiji in v veliki meri tudi v družboslovju, se za merjenje kakovosti uporabljata dva povsem drugačna pojma: (1) veljavnost (*validity*) in (2) zanesljivost (*reliability*) (Groves, 1989: 19, 22). Temeljita na t.i. klasični teoriji dejanske vrednosti⁹, avtorjev Lorda in Novicka (*classical true score theory*, v Groves, 1989: 18), ki predpostavlja, da posamezniki poznajo dejanski odgovor. Koncepta sta prilagojena dejstvu, da se v psihologiji pa tudi v družboslovju v glavnem meri lastnosti, ki jih vedo samo posamezniki sami o sebi (ni kontrolnega vira za preverjanje podatkov). Če ugotovitev prenesemo v kontekst raziskovanja odgovorov nadomestnih enot, vidimo, da zagovorniki (uporabniki) odgovorov nadomestnih enot tudi v družboslovju predpostavljajo, da so dejanske vrednosti znane tudi ljudem, ki živijo v istem gospodinjstvu kot proučevana oseba ali so člani njenega omrežja. Pojma veljavnost in zanesljivost se namreč pogosto uporabljata v povezavi s proučevanjem odgovorov nadomestnih enot (npr. Barnett in drugi, 1997; Boehm, 1989; Kearlev, 2003; Mak in drugi, 2005; McPherson in drugi, 2003), čeprav sta pojma bolj pogosto predstavljena s številijskimi koeficienti kot z natančno definicijo. Zanesljivost in veljavnost merjenja sta obsežno predstavljeni tudi v slovenski metodološki literaturi (Ferlgoj in drugi, 1995) in definicije v nadaljevanju povzemamo iz te literature.

---

⁷ Prevod po Košmelj in drugi (2001: 314). Slovenski prevod (2003) Standardnega poročila o kakovosti v statističnih raziskovanjih na nekaterih mestih uporablja tudi bolj "matematičen" izraz "točnost ocen", vendar dokument hkrati uporablja tudi bolj uveljavljen izraz "natančnost ocen", in ker je slednji izraz bolj razširjen, smo ga izbrali tudi v tem delu.

⁸ Ostale skupine nevzorčnih napak po (2003) Standardnem poročilu o kakovosti v statističnih raziskovanjih so še (1) napake okvira, (2) napake pri obdelavi in (3) napake zaradi privzema modela.

⁹ Prevod po Ferlgoj in drugi (1995: 12).

Zanesljivost v najbolj splošnem smislu pomeni, da s ponavljanjem merjenj istega pojava v istih okoliščinah dobimo med seboj podobne izsledke, če se seveda dejanska vrednost opazovanega pojava v vmesnem obdobju ne spremeni (Ferligoj in drugi, 1995). Podrobneje je zanesljivost definirana kot razmerje med variancama dejanske spremenljivke in izmerjene spremenljivke. Meriti jo je mogoče samo na nivoju skupine enot. Morebitno razliko v variancah pa povzročajo slučajne napake, ki se pojavijo pri merjenju. Najpogostejši operacionalizaciji merjenja zanesljivosti sta (1) ponovljivost merjenj (enaki rezultati pri ponovljenem merjenju pomenijo zanesljivo merjenje) in (2) konsistentnost merjenj (enakovrednost različnih spremenljivk za merjenje določene dejanske spremenljivke pomeni zanesljivo merjenje). Prav slednja operacionalizacija z vidika raziskovanja razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot ni najbolj primerna, ker nadomestne enote pri oblikovanju odgovorov verjetno v večji meri uporabljajo sklepanje ali ocenjevanje na podlagi splošnih informacij o ciljni osebi (več o tem v poglavju Kognitivni procesi pri oblikovanju odgovorov) in je pri nadomestnih odgovorih večja verjetnost konsistentnosti med različnimi spremenljivkami (vprašanji) za merjenje istih oz. podobnih dejanskih vrednosti kot pri samoodgovorih (Schwarz in Oyserman, 2001: 145). Odgovori nadomestnih enot zato verjetno dosegajo višjo stopnjo zanesljivosti kot samoodgovori, vendar to ne odslikava nujno dejanskega stanja.

Določanje veljavnosti merjenja pa se ukvarja z odkrivanjem morebitnih sistematičnih napak v merjenju (Ferligoj in drugi, 1995). Veljavno merjenje je tisto merjenje, v katerem dejansko merimo to, kar smo hoteli meriti; to, kar sta opredeljena cilj in predmet raziskovanja. Veljavnost lahko ogrozimo npr. z neustrezno operacionalizacijo predmeta raziskovanja. Poznamo več tipov veljavnosti in vsaka ima svojo formulo za izračun, npr. vsebinska, kriterijska, veljavnost konstrukta, notranja in zunanja veljavnost. Ker se veljavnost ponavadi meri s pomočjo korelacije ali kakšne druge mere, ki zajema vse enote; je definirana samo na nivoju skupine enot (od katerih dobimo njihove dejanske vrednosti, ki pa so različne med seboj), ne pa na nivoju ene same enote. To je razlog, da veljavnosti ne moremo enostavno enačiti z nepristranskostjo po zgoraj predstavljeni definiciji iz uradne statistike.

Matematično je dokazano, da je teoretična veljavnost¹⁰ – po klasični teoriji dejanske vrednosti definirana kot koeficient korelacije med dejansko in izmerjeno vrednostjo – kvadratni koren iz zanesljivosti, kar pomeni, da veljavnost ne more preseči zanesljivosti in hkrati, da če je neko merjenje visoko veljavno, je tudi (sorazmerno) visoko zanesljivo (Ferligoj in drugi, 1995: 103; Groves, 1989: 22).

---

¹⁰ Teoretična veljavnost meri, kako dobro je izmerjena spremenljivka povezana s teoretično spremenljivko, ki nas zanima (Ferligoj in drugi, 1995: 103).

To je dodaten dokaz, da veljavnosti in zanesljivosti ne moremo enostavno primerjati s (statističnima) konceptoma razpršenost in pristranskosti iz prejšnjega poglavja, ki sta med seboj neodvisna.

5.3 Anketnoraziskovalna perspektiva

Skupno napako (*total error*), ki jo naredimo pri anketnem zbiranju podatkov, Groves – v analogiji s Kishem (v Groves, 1989: 8) – imenuje povprečna kvadratna napaka (*mean square error*) in jo definira kot vsoto (1) variance in kvadrata (2) pristranskosti. Tako varianco kot pristranskost nadalje razdeli na (1) napake neopazovanja (*errors of nonobservation*) in (2) napake opazovanja (*observational errors*), imenovane tudi merske napake (*measurement errors*).

Napake zaradi neopazovanja so posledica dejstva, da dela populacije nismo merili, najsi bo (1) zaradi uporabe vzorca, (2) ker vzorčni okvir ne vsebuje vseh enot iz populacije (podpokritje) ali (3) zaradi neodgovorov (zaradi zavrnitve sodelovanja ali ker nismo uspeli vzpostaviti stika s ciljno enoto). Viri napak opazovanja pa so (1) anketirane osebe, (2) anketarji, (3) vprašalnik in (4) način anketiranja (npr. osebno, po telefonu, po spletu). Vsi ti dejavniki lahko povzročajo nezaželeno variabilnost in pristranskost. Odnos med napakami zaradi opazovanja in neopazovanja pa je pogosto tak, da ima – ob predpostavki, da se finančna sredstva za anketo bistveno ne zvišajo – zmanjšanje enega tipa napak za posledico zvečanje drugega tipa napak, npr. s tem, da zelo vztrajamo pri prepričevanju za sodelovanje in pri čim višji stopnji odgovorov (zmanjšanje napake zaradi neopazovanja) lahko od "prepričanih" odgovarjajočih oseb dobimo odgovore "na hitro" ali celo ponarejene odgovore s strani anketarjev (zvišanje napake zaradi opazovanja).

Odgovori nadomestnih enot so glede na predstavljeno razvrstitev anketnih napak "mejni" problem, ki ga po eni strani lahko uvrstimo med napake neopazovanja, zaradi dejstva, da od ciljne osebe nismo uspeli pridobiti odgovorov; hkrati pa gre tudi za napako opazovanja, saj imamo odgovor za ciljno osebo. Podobno, kot bi neodgovore lahko uvrstili tudi med napake opazovanja, saj smo pri neodgovoru spremenljivke enoto dejansko opazovali, samo na nekatera vprašanja nismo dobili odgovora. Napake v tem primeru dejansko nastanejo zaradi obnašanja anketirane osebe oz. anketarja. Vendar so napake zaradi odgovorov nadomestnih enot običajno razvrščene med napake opazovanja, medtem ko so neodgovori razvrščeni med napake zaradi neopazovanja. Dileme v zvezi z razvrstitvijo posameznih napak med napake opazovanja oz. neopazovanja v literaturi niso podrobneje razisk(ov)ane, in ker to tudi ni naš osnovni namen, bomo te dileme pustili ob strani.

Med merami kakovosti v literaturi najdemo tudi izraz objektivnost (npr. McPhersen in Addington-Hall, 2003: 101; Kojetin in Miller, 1993), vendar brez posebne definicije tega pojma; še pogosteje pa izraza ujemanje ali skladnost rezultatov (*agreement* ali *congruence*, npr. Jäger, 2005; Miller in drugi, 1986; Nadalin in drugi, 2003; Navarro, 1999; Sudman in drugi, 1990), ki pa ju avtorji običajno ne razčlenijo natančneje. Ujemanje podatkov smo mi že predstavili kot mero natančnosti ocen in bomo ta izraz v tej povezavi uporabljali tudi v nadaljevanju. Objektivnost pa je zelo splošen pojem, ki ga je težko definirati, zato se bomo v nadaljevanju izogibali uporabi tega pojma v povezavi s kakovostjo anketnih podatkov.

Mi smo pri predstavitvi področij uporabe odgovorov nadomestnih enot uporabljali izraze za kakovost, ki so bili uporabljeni v originalni literaturi. Istega pravila se bomo držali tudi v nadaljevanju. Ko pa bo izbira izraza prepuščena nam, bomo uporabljali ali najsplošnejši izraz kakovost podatkov ali (pogosteje) tudi precej splošen izraz natančnost podatkov oz. bomo uporabili najprimernejši izraz glede na tip ali izvor podatkov. Pri postavljanju raziskovalnih hipotez pa bomo kot mero kakovosti uporabili tudi podobnost odgovorov med skupino samoodgovorov in skupino odgovorov nadomestnih enot.

Ko v tem delu govorimo o bolj ali manj kakovostnih podatkih, mislimo predvsem bolj ali manj nepristranske rezultate. Pristranskost ocen (v uradnem statističnem in v anketnoraziskovalnem smislu) obsega tisto skupino napak, katerih proučevanje je v domeni družboslovja. Družboslovje (ne)pristranskost podatkov pojasnjuje s človekovim vedenjem in to je tudi namen naše naloge, zato si bomo v sledečih poglavjih ogledali izbrane družboslovne teorije, s katerimi je mogoče pojasniti razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot.

6 KOGNITIVNI PROCESI PRI OBLIKOVANJU ODGOVOROV

Anketirana oseba opravi dolg kognitivni proces, preden poda odgovor na zastavljeno vprašanje (Sudman in drugi, 1996: 56-75). Najprej si interpretira zastavljeno vprašanje tako, da ga na nek način razume. Potem pobrska po spominu, in ugotovi, ali je odgovor tam že uskladiščen v taki obliki, kot ga zahteva vprašanje, ali ga bo potrebno še oblikovati. Če je odgovor potrebno oblikovati, v spominu poišče shranjene relevantne informacije. Informacije v tem delu razumemo kot sestavne dele, iz katerih je sestavljen odgovor. Ko je odgovor pripravljen, ga mogoče še prilagodi aktualnim razmeram (npr. upošteva morebitne posledice odgovora, družbeno zaželenost, morebitne reakcije anketarja). Če je na razpolago lestvica možnih odgovorov, lasten odgovor pretvori v to lestvico in na koncu izbere najbolj ustrezen odgovor. Ti koraki v procesu oblikovanja odgovorov lahko potekajo tudi v drugačnem vrstnem redu oz. se posamezen korak lahko večkrat ponovi.

6.1 Razumevanje vprašanja

Pri koraku razumevanje vprašanja, s katerim se začne osnovna naloga anketirane osebe, je pomembno, da le-ta razume pomen vseh besed v vprašanju (semantično razumevanje). Vendar to ni dovolj, saj se lahko odgovori na isto vprašanje razlikujejo tudi glede na kontekst. Anketirana oseba si iz konteksta anketiranja (npr. tema ankete, predhodna vprašanja, dodatna pojasnila) izoblikuje predstavo o tem, kaj je raziskovalec s posameznim vprašanjem želel izvedeti (pragmatično razumevanje). Ko gre za razumevanje vprašanja, ne najdemo razlogov, ki bi vplivali na različno semantično ali pragmatično razumevanje vprašanja v povezavi s tem, ali gre za odgovarjanje o sebi ali o drugem.

Raziskovalci pa skladnost samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot pogosto preverjajo s postavljanjem istih vprašanj osebam, na katere se vprašanja nanašajo, in testno še komu drugemu izmed članov istega gospodinjstva. Anketirani osebi morata seveda odgovarjati tako, da ne slišita oz. vidita odgovorov drugega člana gospodinjstva. Enake odgovore razumejo kot nepristranskost odgovorov nadomestnih enot, različni odgovori na ista vprašanja pa so znak pristranskosti odgovorov nadomestnih enot. Ta predpostavka je problematična zaradi več razlogov (več o tem v poglavju Metodološke dileme), eden izmed njih je tudi možnost različnega razumevanja vprašanja pri različnih osebah. Različno je lahko razumevanje posameznih pojmov (npr. običajno, ponavadi), člani istega gospodinjstva lahko različno natančno poznajo posamezna področja (npr. stroške gospodinjstva) in imajo različne izkušnje (npr. različne bolezni), kar vpliva na različno razumevanje vprašanj.

Razumevanje vprašanja torej ne vpliva na razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot takrat, ko ista oseba odgovarja za več oseb (npr. za vse člane gospodinjstva), nasprotno pa je razumevanje vprašanja lahko ključni dejavnik razlik med odgovori takrat, ko primerjamo odgovore o isti osebi, ki smo jih pridobili iz različnih virov (od različnih oseb).

6.2 Ukodiranje informacij

Informacije o sebi ukodiramo¹¹ (*encode*, pretvorimo v simbole) na podlagi lastnih izkušenj, v kronološkem zaporedju, ki je skladno z zaporedjem, v katerem smo izkušnje pridobivali oz. v katerem so dogodki potekali (Sudman in drugi, 1996: 229). Vemo, kaj smo takrat hoteli narediti, kaj smo v resnici naredili in kako smo se ob tem počutili. Te informacije, takrat ko se zgodijo, običajno tudi natančno predelamo in jih povežemo v nek širši kontekst. Informacije o drugih pa dobimo z opazovanjem ali iz pripovedovanja oz. poljudno rečeno "iz druge roke". Pri opazovanju ni nujno, da dogodek dojamemo enako kot ga je dojel kak drug udeleženec (npr. ciljna oseba). Informacije, ki smo jih dobili iz pripovedovanja, so tudi že na nek način predelane in poleg tega ni nujno, da so predstavljene v kronološkem zaporedju.

V primerih, ko oseba, ki odgovarja namesto koga drugega, informacije o njem ukodira npr. v napačnem kronološkem zaporedju ali napačno ali so že pridobljene prilagojeno predstavljene informacije ipd., so nadomestni odgovori seveda slabše kakovosti in v mnogo primerih tudi drugačni, kot bi bili samoodgovori.

6.3 Hranjenje informacij

Pomembne informacije so v posameznikovem spominu natančno shranjene in je njihov priklic v glavnem enostaven. Če nam je informacija stranskega pomena, a se nanaša na nas same, jo bomo shranili oz. si jo zapomnili v povezavi s čim bolj pomembnim ali kot enega izmed sestavnih delov kakšnega večjega procesa in jo bomo kljub manjši pomembnosti ohranili v spominu. Ko pa gre za informacijo o kom drugem, ne glede na to, koliko pomembna je, jo povežemo s kontekstom, v katerem smo jo pridobili (razen, če pri dogodku nismo bili soudeleženi), kar pa lahko pomeni površno poznavanje dejstev ali mnenj. Informacija na ta način namreč ni najbolj sistematično shranjena.

Tourangeau in drugi (2000: 65-67) govorijo o dogodkih iz prve roke in dogodkih iz druge roke. Na drugem mestu isti avtorji (2000: 22) celo govorijo o "nadomestnem spominu" (*proxy memory*). Ljudje

---

¹¹ Poenoten prevod po Kalin, Golob, Monika (2001): Tvorjenje komunikološkega izrazja ob prevajanju temeljnih komunikoloških del, v Splichal, Slavko (Ur.): Komunikološka hrestomatija 1, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 254.

shranjujejo informacije o dogodkih, ki so jih sami doživeli, na bolj nazoren način in bolj izčrpno kot informacije o dogodkih, za katere so le slišali. Dogodki iz prve roke so del našega avtobiografskega spomina, ki je neke vrste ogromno skladišče, dogodki pa so v njem razporejeni v časovna in tematska poglavja, razmejeni s pomembnimi življenjskimi dogodki, opisani z vzroki, ki so privedli do njih in posledicami, ki so jih povzročili. Pri dogodkih iz druge roke pa o njihovem kontekstu vemo manj in so zato v veliki meri shranjeni brez vzročno-posledičnega in kronološkega zaporedja. Mnogo anketnih vprašanj pa je takih, da so okoliščine dogodka vsaj tako pomembne, kot dogodek sam.

Način hranjenja informacij se torej precej razlikuje v odvisnosti od tega, ali se informacije nanašajo na nas same ali na bližnje, in je zato lahko vzrok za razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot. Ker se pri hranjenju informacij o drugih lahko pojavijo težave, sklepamo, da so odgovori nadomestnih enot, zaradi različnega hranjenja informacij, lahko slabše kakovosti.

6.4 Priklic informacij

Priklic (*retrieval*) informacij pomeni prenos informacije iz dolgoročnega spomina (*long-term memory*) v delovni spomin (*working memory*), v katerem so informacije primerne za uporabo (Tourangeau in drugi, 2000: 77). Dolgoročni spomin je tisto, kar običajno imenujemo lasten spomin (*our memory*), priklic informacij iz tega spomina pa je proces, ki ga običajno imenujemo pomnjenje (*remembering*, Sudman in drugi, 1996: 165). Pri priklicu informacije opremljamo z opisi (*labeling*), kot so (širši) dogodek, morebitni soudeleženci ter kraj in čas dogajanja.

Ko iščemo informacije po spominu, jih sortiramo po izkušnjah, s katerimi so povezane, in potem posamezno izkušnjo natančno obdelamo. Po lastnih izkušnjah pogosto "brskamo", saj na ta način iščemo večino informacij, ki bi jih zaradi različnih vzrokov radi ponovno priklicali iz spomina. Tako svoje izkušnje redno osvežujemo, seveda ne vseh, vendar velik del. Pri iskanju informacij o drugih pa si v glavnem ne moremo pomagati ne s kronološkim zaporedjem ne z občasno osveženimi informacijami. Informacije o drugih je tudi težje povezati s situacijami, v katerih smo jih slišali, saj so to običajno manj pomembne informacije kot one, ki se nanašajo na nas same. Priklic informacij je dodatno otežen, če imamo v spominu več relevantnih informacij, ki so si med seboj podobne. Ta problem je še bolj očiten, ko gre za podobne informacije o drugih. Zaradi pomanjkanja informacij lahko hitro preidemo od priklica informacij iz spomina na sklepanje, ne da bi se tega sploh zavedali. Pomanjkanje informacij je npr. prisotno pri časovno bolj oddaljenih dogodkih, pri nepomembnih dogodkih, ko iščemo podrobnosti o obsežnih dogodkih, pri dogodkih o drugih.

Poleg tega je še precej splošnih problemov pri priklicu informacij, ki pridejo še posebej do izraza, ko gre za priklic informacij za nadomestne odgovore. K splošnim problemom spada to, da anketirane osebe niso pripravljene iti skozi naporen proces priklica informacij, da niso sposobne priklicati iz spomina relevantnih dogodkov, da prikličejo iz spomina samo del proučevanega dogodka ali da iz spomina prikličejo celo napačen dogodek (Tourangeau in drugi, 2000: 82).

6.5 Oblikovanje odgovorov

Zadnji korak v procesu oblikovanja odgovorov (*response generation*) – pretvarjanje informacij v (razpoložljive) odgovore (ko gre za odgovore zaprtega tipa, ki so v anketah najbolj razširjeni) – je bolj natančen, če imamo na razpolago več informacij o obravnavani temi. O sebi in dogodkih iz lastne zgodovine imamo seveda več informacij kot o drugih, zato lahko pričakujemo, da bodo samoodgovori višje kakovosti kot odgovori nadomestnih enot.

Težave nastopijo tudi takrat, ko je relevantnih več razpoložljivih odgovorov. Kak posameznik je lahko nagnjen k temeljitemu premisleku, katera izmed relevantnih možnosti je primernejša, medtem ko bi nekdo drug avtomatsko izbral prvi možen odgovor. Ta razlika v strategiji odgovarjanja mogoče obstaja tudi med osebo, na katero se vprašanje nanaša, in osebo, ki za to osebo posreduje nadomestne odgovore.

Krosnick (1999) ugotavlja, da se anketirane osebe poslužujejo dveh možnih strategij pri odgovarjanju: (1) optimalnega ali (2) zadostnega (zadovoljujočega, *satisficing*) odgovarjanja. Že za odgovor na eno samo vprašanje je potrebna precej kognitivnega napora (mi smo ga predstavili v petih korakih), če pa je število vprašanj veliko, obstaja nevarnost, da bo anketiranim osebam zmanjkalo motivacije za oblikovanje optimalnih odgovorov. Govori o (1) šibkem zadostovanju (*weak satisficing*), ko odgovarjajoča oseba izbere enega izmed vsaj približno ustreznih odgovorov, ter o (2) močnem zadostovanju (*strong satisficing*), ko anketirana oseba izbira odgovore naključno ali izbere nek varen odgovor, npr. "ne vem" ali srednjo vrednost na lestvici odgovorov. Uporaba strategije zadostnega odgovarjanja je bolj verjetna, ko gre za (1) težja vprašanja, (2) nižje sposobnosti odgovarjajoče osebe in (3) nižjo motivacijo za optimalno odgovarjanje, ki je povezana npr. z manjšim zanimanjem za proučevano temo, manjšimi pričakovanimi koristnimi učinki zaradi sodelovanja v anketi, večjim potrebnim naporom. Zaradi že omenjenih razlik v ukodiranju, hranjenju in priklicu informacij lahko trdimo, da je oblikovanje odgovorov za drugo osebo težja naloga kot oblikovanje odgovorov o sebi in se tako zveča verjetnost za uporabo strategije zadostnega odgovarjanja. Ko mora nadomestni poročevalec odgovarjati na vprašanja o vseh članih gospodinjstva, se zanj zveča kognitivni napor (in za

to porabljen čas) že zato, ker se število vprašanj pomnoži s številom članov, kar je lahko vzrok za nižjo motivacijo za oblikovanje optimalnih odgovorov. Anketarji v tem primeru praviloma najprej zberejo odgovore za odgovarjajočo osebo, nato pa še za druge člane gospodinjstva, zato so slednji odgovori lahko slabše kakovosti. Zaradi ponavljajočih se vprašanj za vsakega člana gospodinjstva posebej se zadostovanje lahko pojavi tudi s strani anketarjev, kar tudi lahko vpliva na slabšo kakovost podatkov za osebe, o katerih se zbira podatke med zadnjimi.

Ko odgovarjamo o sebi, se nam zdijo nekatere informacije tudi bolj občutljive ali zaupne kot takrat, ko odgovarjamo o drugih, kar ima lahko za posledico, da smo pripravljeni o sebi izdati manj podatkov kot o drugem. Odgovor na anketno vprašanje je neke vrste javna predstavitev samega sebe oz. drugega, če se odgovori nanašajo na drugega, zato ne moremo mimo učinka družbene zaželenosti (več o tem v poglavju Socialnopsihološki vidik). Ta je bolj prisoten pri odgovorih o nas samih kot pri odgovorih, ki se nanašajo na druge.

Kognitivni pristop v anketnem raziskovanju (*Cognitive Aspects of Survey Methodology – CASM*), ki se je uveljavil s prvo konferenco na to temo v ZDA leta 1983, je zadnje čase zelo popularen. Po Schwarzovem (1999: 69) mnenju se to dogaja bolj na pobudo kognitivne psihologije kot anketnih raziskovalcev, vendar v zadovoljstvo obojih, saj odkriva zanimiva spoznanja o razmišljanju ljudi v specifični situaciji. Kognitivni pristop pa je apliciran skoraj izključno na oblikovanje vprašalnikov (Martin, 1999: 364), ne pa (še) na druga področja anketnega raziskovanja, kot npr. v našem primeru razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot. Mathiowetzova (1988: 168) v raziskavi o pozabljanju dogodkov iz avtobiografskega spomina celo izključi odgovore nadomestnih enot, da bi se izognila zmedi zaradi različno podrobnega poznavanja dejstev.

V kasnejših delih je kognitivni proces oblikovanja odgovorov razčlenjen tudi na drugačne sestavne dele, npr. na razumevanje vprašanja, priklic informacij, odločitev (*judgement*) in odgovarjanje (npr. Tourangeau in drugi, 2000: 8), ali na pobuda – premislek – odgovor (*stimulus/cognition/response*, npr. Sirken, 1999: 2-3) in druge podobne razdelitve (npr. Biemer in Lyberg, 2003: 123). Mi smo izbrali razčlenitev Sudmana in drugih (1996), ker je le-ta najbolj podrobna in tako najbolj primerna za čimbolj razčlenjeno iskanje vzrokov za razlike v kakovosti samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot.

Kognitivni procesi so v literaturi o odgovorih nadomestnih enot najbolj pogost način pojasnjevanja razlik oz. v skoraj vseh študijah je napisanega vsaj nekaj o razlikah v posameznih korakih zgoraj predstavljenega postopka, ko gre za odgovore o sebi ali o drugih. Mi bomo v nadaljevanju iskali

pojasnila za razlike tudi na drugih znanstvenih področjih, najprej na področju socialne psihologije. Iz razhajajočih se ugotovitev raziskav namreč sklepamo, da so bila pojasnjevanja pogosto preveč parcialna, v glavnem so bile upoštevane pojasnitve z enega samega področja, medtem ko so razlike v kakovosti odgovorov gotovo posledica dejavnikov z različnih družboslovnih področij hkrati.

7 SOCIALNOPSIHOLOŠKI VIDIK

Družbena zaželenost¹² – kot dejavnik pristranskosti odgovorov – je v anketnem raziskovanju pogosto uporabljen pojem, vendar za njim ne stoji ena sama konkretna razlaga. Groves (1989: 437) jo definira kot sodbo o tem, kako visoko vrednost ima določena lastnost v neki kulturi. Posamezne osebe presojujejo, kaj je v družbi zaželeno in kaj ne. Različne osebe imajo lahko različne sodbe o isti lastnosti. V anketnem raziskovanju družbeno zaželenost običajno razumemo kot težnjo k pozitivnemu samoopisu (Tourangeau in drugi, 2000: 5; Paulhus, 2002: 49), utemeljimo pa jo lahko s pomočjo različnih teorij.

7.1 Družbena zaželenost in teorija racionalne izbire

Stoche (2004) družbeno zaželenost npr. utemelji s teorijo racionalne izbire, ki ima tudi sama nešteto različnih pojavnih oblik oz. področij uporabe, kot so ekonomija (npr. nakupovalne odločitve), raziskovanje volilnih preferenc, raziskovanje izražanja mnenja. Obnašanje anketiranih oseb ta teorija predstavlja kot instrumentalno racionalno delovanje, torej kot izbiro odgovorov, ki jim je zagotovljeno maksimalno družbeno priznanje (*Anerkennung*) oz. minimalno tveganje. Anketirane osebe ob tem seveda predpostavljajo, da obstaja možnost sankcioniranja njihovih odgovorov ter imajo vsaj približno izdelane kriterije o tem, kateri odgovori pomenijo priznanje in kateri neodobranje.

Rezultati njegove študije kažejo, da se sistematična pristranskost odgovorov zaradi učinka socialne zaželenosti pojavi samo v primerih, ko pri posameznikih hkrati obstaja (1) potreba po priznanju, ko (2) dojemajo možne odgovore kot različno družbeno zaželene ter ko (3) se jim zdi, da v raziskavi nimajo zagotovljene popolne anonimnosti. Ti pogoji so seveda lahko izpolnjeni v večji ali manjši meri, kar vpliva na jakost učinka socialne zaželenosti. Ravno zaradi dejstva, da so ti pogoji lahko izpolnjeni v različni meri, lahko rečemo, da je o učinkih socialne zaželenosti mogoče govoriti v večini anketnih raziskav.

Poleg tega ugotovi, da je jakost učinkov odvisna tudi od (4) naravnosti posameznikov do anket. Posamezniki z vsaj do neke mere pozitivno naravnostjo bodo kooperativno sodelovali v interakciji z anketarjem, medtem ko bodo do anket odklonilno naravnani posamezniki ali posamezniki z negativnimi izkušnjami z anketami na anketna vprašanja v večji meri odgovarjali konformistično oz. družbeno zaželeno.

---

¹² Bolj natančen izraz je "družbeno zaželeno odgovarjanje" ali "učinki družbene zaželenosti", vendar je tako v angleščini (*social desirability*) kot v slovenščini bolj razširjen skrajšan izraz "družbena zaželenost".

7.2 Egoistični in moralistični vzroki družbene zaželenosti

Paulhus (2002) pa iz predhodno obstoječih socialnopsiholoških teorij o tej temi in analiz empiričnih podatkov izpelje nov dvostopenjski štirifaktorski koncept socialne zaželenosti. Dva izmed faktorjev se pojavita zaradi človekovih egoističnih nagibov, to sta (1) samoprevara z namenom lepševanja sebe (*self-deceptive enhancement*), npr. narcisizem in pretirano poudarjanje lastnih pozitivnih lastnosti, ter (2) pozitivna samopredstavitvev (*agency management*), npr. delovanje, ki se pojavi na predstavitvenem pogovoru za službo. Ostala dva faktorja pa se pojavita zaradi moralističnih teženj posameznikov, in sicer (3) samoprevara z namenom zanikanja nemoralnih ali odklonskih dejstev in lastnosti (*self-deceptive denial*), npr. predstavljanje sebe kot "svetnika", ter (4) pretirano poudarjanje pozitivne naravnosti do skupnosti (*communion management*), kar je bilo v predhodnih raziskavah imenovano tudi upravljanje z vtisi (*impression management*), primer tega pa je poudarjanje sodelovanja pri dobrodelnih dejavnostih. Ker so zgornje razsežnosti socialne zaželenosti še precej nove, so novi tudi izrazi in slovenski prevodi zanje še niso dorečeni, zato so pojmi predstavljeni bolj opisno.

Paulhus (2002: 53) celo omenja študijo, v kateri so učinke socialne zaželenosti na odgovore preverjali tako, da so odgovore pridobivali kot samoodgovore od ciljne osebe (neposredno) in kot odgovore dovolj informiranih nadomestnih enot (posredno) ter jih primerjali. Rezultati so se v veliki meri razlikovali. To razumemo kot argument v prid naši domnevi, da se samoodgovori in odgovori nadomestnih enot razlikujejo tudi zaradi družbeno zaželenega obnašanja posameznikov.

7.3 Individualizem, kolektivizem in družbena zaželenost

Na nagnjenost k družbeno zaželenemu odgovarjanju vplivajo tudi socialnopsihološke lastnosti, kot sta (1) individualistična ali (2) kolektivistična naravnost. Prvo razumemo kot poudarjanje neodvisnosti in samostojnosti ter željo po edinstvenosti; kolektivizem pa – ravno nasprotno – kot poudarjanje odvisnosti, pripadnosti skupini in skupnim ciljem ter složnih družbenih odnosov (Lalwani in drugi, 2003). Obstajajo različne socialnopsihološke lestvice, ki merijo ti dve lastnosti¹³. Družbeno zaželeno odgovarjanje se pojavlja v obeh primerih, le v različnih oblikah. Pri individualistično usmerjenih posameznikih, ki jim je pomembno, da so boljši in sposobnejši od drugih, se pojavlja obnašanje, ki ga je Paulhus (prejšnje poglavje) opisal kot (egoistično motivirana) samoprevara z namenom lepševanja sebe, medtem ko se pri kolektivistično usmerjenih posameznikih, ki si želijo biti zgledni člani skupin, pojavlja (moralistično motivirano) upravljanje z vtisi.

---

¹³ Npr. v Triandis, Harry, C. (1995): Individualism and collectivism, Westview, Boulder CO.

Triandis in drugi (v Lalwani in drugi, 2003) pa so zgoraj predstavljene osebnostne lastnosti razdelili še na vertikalno in horizontalno dimenzijo, v povezavi z razumevanjem družbenih statusov. Posamezniki s horizontalno usmerjenostjo visoko cenijo enakost in dojemajo svoj status kot enak drugim, posameznikom z vertikalno usmerjenostjo pa je zelo pomembna hierarhija in sebe dojemajo kot pripadnika višjega položaja, kot ga imajo drugi. Lalwani in drugi (2003) so (v mednarodni in medkulturni raziskavi) uspeli dokazati, da horizontalno-individualistično usmerjeni posamezniki pri odgovarjanju na anketna vprašanja uporabljajo strategijo samoprevare z namenom olepševanja sebe, horizontalno-kolektivistično usmerjeni posamezniki pa uporabljajo strategijo upravljanja z vtisi. Niso pa uspeli podrobneje pojasniti, kako vertikalna usmerjenost vpliva na odgovarjanje; vendar predvidevajo, da bi le-ta prišla bolj do izraza, če bi anketirane osebe spraševali o tekmovalnosti, karieri ali družbenih statusih.

Predpostavljamo, da so tako zaradi želje po racionalni izbiri, zaradi egoističnih in moralističnih teženj kot zaradi individualistične in kolektivistične naravnosti posamezniki, ko odgovarjajo zase, s temi dejavniki bolj obremenjeni oz. se jih bolj zavedajo kot v primerih, ko se njihovi odgovori nanašajo na druge osebe. Pri vprašanih, kjer je relevantna družbena zaželenost, so zaradi tega samoodgovori bolj pristranski kot odgovori nadomestnih enot. Martin in Tucker (1999: 365) npr. ugotavljata, da je družbeno zaželeno odgovarjanje še posebej velik problem v zdravstvenih raziskavah (več o tem v poglavju Področja uporabe odgovorov nadomestnih enot), iz česar sklepamo, da ni nepomembna tudi tema vprašanj oz. področje raziskovanja.

Socialnopsihološkim teorijam na nek način podobne pojasnitve razlik v delovanju posameznikov v povezavi s tem, o kom posredujejo podatke, najdemo tudi v nekaterih komunikoloških teorijah, ki jih predstavljamo v sledečem poglavju.

8 KOMUNIKOLOŠKI VIDIK

Anketar od anketirane osebe pridobi odgovore na anketna vprašanja v procesu (medosebnega) komuniciranja (komuniciranje razumemo kot izmenjavo pomenskih signalov – semiotsko razumevanje komuniciranja, npr. Eichman, 2004), zato bomo anketiranje in potencialne razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot opisali še s komunikološkega vidika.

8.1 Ustvarjanje vtisa

Razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot bomo poskušali utemeljiti s pomočjo (izbranega izseka iz) Goffmanove (1967) teorije ustvarjanja vtisa¹⁴ (*face work*) pri medosebnem komuniciranju, ki analizira vsakdanje medosebne interakcije. Med le-te lahko uvrstimo tudi komunikativno delovanje med anketarjem in anketirano osebo, saj gre za odnos dveh oseb, v katerem ima vsaka svojo vlogo, svoje cilje in svoj način delovanja¹⁵. Posamezniki se zadnje čase kar pogosto srečujejo z anketarji iz raznoraznih ustanov, tako da tovrstno srečanje lahko opredelimo tudi kot vsakdanje oz. kot dogodek, s katerim so ljudje sorazmerno pogosto soočeni.

Kdo bi lahko trdil, da gre pri anketiranju za enkratno naključno srečanje dveh oseb, ki je – posebej za anketirano osebo – obrobne pomena, vendar izkušnje iz anketnega raziskovanja kažejo, da ni tako. Anketar in seveda institucija, ki jo anketar predstavlja, imata o anketirani osebi določene osebne podatke, ki jih je mogoče povezati z njenimi odgovori. Čeprav anketarji zagotavljajo, da tega ne bodo naredili, anketirane osebe to vidijo kot potencialno možnost (še posebej v primeru uradnih statističnih anket, npr. razširjenost bojazni, da se bodo odgovori na vprašanja o lastnini uporabili v davčne namene; ali odgovori o delu "na črno" za kaznovanje le-tega). V primeru osebnega anketiranja (*face-to-face*) so anketarji, zaradi praktičnih razlogov (npr. boljšega poznavanja razmer na terenu, nižjih potnih stroškov, lažje vzpostavitve stika z anketiranimi osebami), ponavadi ljudje, ki živijo v bližini anketirane osebe in jih le-ta, če že ne osebno, pa npr. po narečju "prepozna". Poleg tega zbrane anketne odgovore dobijo v obdelavo – z vidika anketiranih oseb (čeprav le-te to možnost redko eksplicitno omenijo) – neke tretje osebe (raziskovalci), ki anketirano osebo lahko poznajo. Zato lahko sklepamo, da je tudi pridobivanje podatkov s pomočjo anket podvrženo pravilom medosebnega komuniciranja, ki jih opisuje Goffman.

---

¹⁴ Prevod po Šadl, Zdenka (2004): Erving Goffman (1922-1982), v Adam, Frane in Matevž, Tomšič (Ur.): Kompendij socioloških teorij, Študentska založba, Ljubljana, str. 364; v oklepaju uporabi tudi izraz "samoprezentacija".

¹⁵ Tudi Toš in Hafner-Fink (1998: 121) govorita o družboslovnih raziskavah kot o komunikacijskih postopkih, sestavljenih iz prenosa problema, priučevanja in nadzorovanja opazovalcev, stimulacije opazovancev, reakcije opazovancev, zapisovanja in prenašanja reakcij in poročanja o predlagani rešitvi problema. Sudman in drugi (1996: 55) podobno pravijo, da anketiranje razumejo kot proces konverzacije, v katerem anketirana oseba razmišlja o vprašanih in odgovarja nanje v specifičnem družbenem in konverzacijskem kontekstu.

Družbene interakcije potekajo na podlagi vzorcev verbalnega in neverbalnega delovanja, s katerimi posamezniki izražajo svoje mnenje ali izkušnje z obravnavanimi zadevami in ob tem, vsaj v manjši meri, ovrednotijo tudi vse udeležence interakcije (Goffman, 1967: 5). Na prvem mestu je seveda ovrednotenje lastne vloge. Udeležencem pri tem ne zadošča samo ocena, ampak si želijo to oceno tudi ohraniti, če so se dobro ocenili, oz. jo izboljšati, če se niso ocenili najbolje. V Goffmanovem izrazju je to opisano kot ustvarjanje oz. ohranjanje vtisa, definiranega kot pozitivne družbene vrednosti, za katero posameznik predvideva, da mu jo drugi pripisujejo oz. naj bi mu jo pripisovali. Ustvarjanje vtisa je interaktiven proces, saj je delovanje sodelujočih partnerjev odvisno od reakcij ostalih udeležencev interakcije. Ustvarjanje vtisa je upoštevanje neke vrste "prometnih predpisov" družbenih interakcij, ki jih vsi poznajo (Goffman, 1967: 12). Če anketiranim osebam v interakciji uspe ustvariti – povedano v prisposobi – "lepo" samopodobo, se počutijo dobro, medtem ko "slab" vtis povzroča slabo razpoloženje. Kot lepo samopodobo razumemo videz konsistentnega, legitimno delujočega, spoštovanja vrednega, moralnega posameznika.

Na vprašanje kaj vse te pozitivne lastnosti, ki predstavljajo lep vtis, pomenijo oz. kako jih je mogoče doseči, pa Goffman (1967: 13) odgovori z zelo ohlapno razlago, da to vsak posameznik, subkultura ali družba sama ve. Nameni, ki jih imajo anketirane osebe pri ustvarjanju vtisa, so torej povsem subjektivni, temelječi na njihovem dojetanju lastnosti dobrega vtisa, ki pa naj bi bilo podobno dojetanju anketarja, saj sta člana iste (širše) družbe.

Predmet interakcije pri odgovarjanju na anketna vprašanja o sebi je anketirana oseba. Eden izmed njenih ciljev v tem komunikativnem delovanju, po zgoraj predstavljeni teoriji, je ustvarjanje dobrega vtisa. Zato je zelo verjetno, da se anketirane osebe z odgovori predstavijo kot konsistentne, spoštovanja vredne, legitimno in moralno delujoče v večji meri, kot so to v resnici, oz. tudi v primerih, ko niso. Ko pa gre za odgovore nadomestne enote, predmet interakcije ni nobena izmed sodelujočih oseb, ampak neka tretja oseba, ki je anketirani osebi lahko zelo blizu ali pa bolj oddaljena. Poleg tega oseba, ki je predmet interakcije, v interakciji ni prisotna (kar je razlog, da se poslužujemo odgovorov od nadomestnih enot) ali ni sposobna slediti interakciji (npr. bolne osebe). Sklepamo lahko, da je ustvarjanje dobrega vtisa v tem primeru manj v interesu odgovarjajoče osebe in v interakciji manj prisotno ter da so posredovani odgovori manj olepšani in bolj odraz dejanskega stanja. Predmet interakcije je namreč tretja oseba, za katero dajalcu odgovorov ni tako važno, v kakšni podobi jo odgovori prikažejo.

8.2 Učinek tretje osebe

Izvirna Davisonova (v Tsfati in Cohen, 2003: 711) študija o učinku tretje osebe (*third person effect*) ugotavlja, da posamezniki domnevajo, da imajo množični mediji večji vpliv na druge (*third person*) kot nanje same (*first person*) oz. na njim bližnje osebe (*second person*). Kasnejše raziskave (npr. Wan in drugi, 2004: 54; Banning, 2001) so pokazale, da ta učinek deluje predvsem, ko gre za sporočila, ki jih posamezniki razumejo kot negativna¹⁶ ali ko mislijo, da je pustiti se vplivati (npr. reklamam) neinteligentno. Wan in drugi (2004) dokažejo stopnjevanje učinka tretje osebe glede na (socialno) bližino oz. oddaljenost med posameznikom in drugo osebo oz. drugimi osebami. Pomembno je, kako definiramo izraz "drugi" (*others*). Učinek je različno močan, če so drugi člani iste skupine (npr. istega spola, iste interesne skupine, iz istega gospodinjstva) ali niso člani iste skupine. Če posamezniki nimajo dovolj informacij o drugih, ocenjujejo učinke medijev nanje na podlagi socialnih stereotipov (npr. reklame z manekenkami ženskega spola bodo bolj vplivale na željo po podobnosti pri ženskah kot pri moških). Banning (2001) pa ugotavlja, da učinek tretje osebe ni prisoten samo pri ocenjevanju učinkov medijev, ampak ga odkrije tudi pri ocenjevanju učinkov Preventivnega programa proti zlorabi drog (*Drug Abuse Resistance Education*) na posameznike. Učenci so namreč ocenili, da je imel ta program nanje relativno majhen vpliv, medtem ko naj bi imel večji vpliv na njihove vrstnike. Razlog za raziskovanje učinka tretje osebe v povezavi s Preventivnim programom proti zlorabi drog je bila slaba ocena učinkovitosti programa (v obrazcu za ocenjevanje programa) s strani učencev (ocena ciljnih oseb pa je dejavnik, ki odloča o nadaljevanju ali ukinitvi programa). David in drugi (2004) pa npr. govorijo že kar o trajni pristranskosti v mnenjih/ocenah o sebi ali o drugih (*persistent social judgement bias*) zaradi učinka tretje osebe.

Sklepamo torej, da je tudi učinek tretje osebe lahko razlog za razlike v samoodgovorih in nadomestnih odgovorih, posebej ko gre za mnenjska vprašanja, ki se v določeni meri oblikujejo s pomočjo medijev, ali vprašanja iz tržnoraziskovalnih anket. Pustiti se vplivati množičnim medijem in tudi mnogim drugim dejavnikom je namreč zelo pogosto razumljeno kot nezaželena lastnost. Ko je vzrok za razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot učinek tretje osebe, je gotovo težko ugotoviti, kateri odgovor je bolj natančen; vendar je slednje na splošno velik problem pri raziskovanju kakovosti odgovorov nadomestnih enot.

---

¹⁶ Poznamo tudi "nasprotni učinek tretje osebe" (*reverse third-person effect*, npr. David in drugi, 2004) ali (drugi izraz za isti pojem) "učinek prve osebe" (*first-person effect*, npr. Wan in drugi, 2004), ki se pojavi v večji meri pri obravnavanem posamezniku kot pri drugih, in sicer ko gre za sporočila, ki jih posamezniki razumejo kot pozitivna ali družbeno zaželena, npr. upoštevanje prepovedi ogleda pornografskih spletnih strani.

Omenili smo, da je učinek tretje osebe odvisen od socialne bližine med posameznikom in drugim(i). Podobno je razmerje med deležem ustvarjanja dobrega vtisa, ko gre za odgovore o sebi in odgovore o drugih, odvisno od socialne bližine med osebo, ki je predmet interakcije, in osebo, ki jo "opisuje", zato v nadaljevanju nekaj več o vplivih socialne bližine na razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot.

9 SOCIALNA BLIŽINA

Socialna bližina oz. bolj natančno značilnosti odnosa med osebo, ki nam posreduje nadomestne odgovore, in ciljno osebo vplivajo tako na količino informacij, ki jih ima prva oseba o drugi, kot na dojetje pomembnosti proučevanega dogodka z vidika prve osebe (Groves, 1989: 416-417). Zelo splošen primer je npr. prepričanje, da partnerji vedo več eden o drugem kot o svojih odraslih otrocih, otroci pa vedo še manj o svojih starših kot starši o njih (npr. Miller, 1986; Tompkins, 1986; Lee, 2002; Kojetin in Tanur, 1996).

Pojem socialna bližina, s katerim lahko opišemo odnos med dvema osebama, je eden izmed mnogih zelo širokih pojmov, ki ga je težko na kratko definirati in ki ima več zelo različnih razsežnosti. V povezavi z raziskovanjem značilnosti odgovorov nadomestnih enot v anketah je npr. pogosto uporabljen pojem soudeležba (*joint/direct participation*; npr. Menon in drugi, 1995; Sudman in drugi, 1990; Lee in drugi, 2004), medtem ko se v npr. družinski terapiji, kjer je to tudi eden izmed osrednjih pojmov, bolj pogosto govori o tipu/značilnostih (medosebnih) odnosov (npr. Koerner in Fitzpatrick, 2002; Menon in drugi, 1995; Olson, 1999). Slednji pojmi so tudi bolj razdelani, zato si bomo v nadaljevanju podrobneje ogledali dve izmed mnogih obstoječih klasifikacij značilnosti odnosov z vidika družinske terapije.

9.1 Komunikacijski odnosi v družini

V anketni metodologiji bolj pogosto govorimo o (zasebnih) gospodinjstvih, ki so definirana kot skupnost oseb, ki skupaj stanujejo in porabljajo sredstva za osnovne življenjske potrebe, kot o družinah, ki so definirane znotraj gospodinjstva, kot življenjska skupnost staršev in neporočenih otrok ter skupnost poročenih ali neporočenih partnerjev (Dolenc in drugi, 2002: 27). Anketiranje gospodinjstev kot skupnosti ljudi je – predvsem v Evropi – bolj uveljavljeno kot anketiranje družin, medtem ko je v Ameriki uporaba izraza družina bolj razširjena. Razlogi v prid gospodinjstvom so, da štejejo gospodinjstva povprečno več članov kot družine in dobimo z anketiranjem gospodinjstev večje število anketiranih oseb, teme anket so pogosto ekonomske narave in so zato gospodinjstva kot ekonomske skupnosti bolj ustrezna, enočlanska gospodinjstva niso družine in bi jih morali izpustiti iz anket družin ipd. Še bolj bistveno pa je to, da so definicije gospodinjstev in družin precej različne v različnih anketah, v različnih raziskovalnih organizacijah in v različnih državah. V poljudnem jeziku pa sta gospodinjstvo in družina pogosto sopomenki. V realnem življenju ti dve skupnosti oseb pogosto tudi sovpadata (npr. po podatkih Popisa prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji v letu 2002 je 71 % gospodinjstev enodružinskih gospodinjstev; Dolenc in drugi, 2003: 17).

Tudi Koerner in Fitzpatrick (2002: 71) že na začetku svoje študije o družinskem komuniciranju (*communicative relationships*) opozorita na problem definicije družine: zato, ker vsi vemo, kaj to je, imamo vsak svojo predstavo o definiciji družine. Definicije družine v družinski terapiji so v zadnjem času iz strukturnih prešle na transakcijske (odnosne), ki so seveda bolj relevantne za proučevanje komunikacijskih odnosov znotraj družine. Družina je vse bolj pogosto definirana kot skupina intimno povezanih ljudi, ki imajo skupen dom in se čutijo povezane v isto skupino ter imajo izkušnje o skupni preteklosti in prihodnosti. Kdo je član katere družine je torej povsem subjektivna odločitev. Ta definicija omogoča analizo zelo različnih tipov družin. Če jo primerjamo z zgoraj omenjenima anketnima definicijama gospodinjstva in družine, lahko rečemo, da sta obe skupnosti oseb vključeni v transakcijsko definicijo družine in tako lahko ugotovitev iz študij komunikacijskih odnosov v družinah prenesemo tudi na komunikacijske odnose v gospodinjstvih.

Posebej je potrebno omeniti še enočlanska gospodinjstva, ki niso primerna ne za analizo komunikacijskih odnosov v gospodinjstvu ne za analizo odgovorov nadomestnih enot. V tem primeru namreč ni možno komuniciranje znotraj te skupine niti ni nadomestnih enot, ki bi nam lahko odgovarjale namesto izbranega člana gospodinjstva (v primeru najbolj razširjenega pravila za odgovarjanje na anketna vprašanja, kjer nadomestne odgovore lahko posredujejo samo člani istega gospodinjstva). Ko pa za anketiranje izberemo osebe in bi radi anketirali celo gospodinjstvo, za enočlanska gospodinjstva, če ne vzpostavimo stika z njimi, niti ne izvemo, da so enočlanska. Zato enočlanska gospodinjstva pri proučevanju odgovorov nadomestnih enot niso upoštevana, razen če to ni posebej omenjeno.

Koerner in Fitzpatrick (2002) komuniciranje med ljudmi opisujeta s pomočjo Sperberjevega in Wilsonovega (npr. v Eichman, 2004) inferenčnega modela komuniciranja, ki temelji na ideji, da je večina simbolov (sporočil) pri komuniciranju večpomenskih, udeleženci interakcije pa razberejo situaciji primeren pomen. Kompetenten komunikator usmeri pozornost komunikacijskega partnerja k za interakcijo ključnim dejstvom. Njuna ugotovitev, ki je skladna z ugotovitvami iz prejšnjih poglavij, pa je, da udeleženci komunikacijskih interakcij manjkajoče informacije nadomestijo s svojim splošnim znanjem, s poznavanjem konteksta in z izkušnjami iz predhodnega komuniciranja. Družine so skupnosti s pogostimi in raznovrstnimi interakcijami med člani in bogatimi skupnimi izkušnjami, zato je inferenčni model še posebej primeren za analizo načinov komuniciranja znotraj družine. Načine komuniciranja znotraj družin pa izrazito definirajo (1) pričakovanja posameznih družinskih članov, (2)

struktura odnosov znotraj družine in (3) kontekst, v katerem družina živi. Sklepamo, da so to dejavniki, ki vplivajo tudi na razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot.

Komuniciranje znotraj družine je tako (1) intersubjektivno (poznavanje istih tem, relevantnost tem za vse udeležence) kot (2) interaktivno (reagirane na izjave, Koerner in Fitzpatrick, 2002). Komuniciranje je proces, ki poteka v družbeni skupini in med člani skupine. Z analizo komuniciranja v družini lahko ugotovimo, kako člani v interaktivnem procesu ustvarjajo, usmerjajo in ohranjajo to primarno družbeno skupino, ki ji pripadajo. Interaktivnost ne predpostavlja nujno intersubjektivnosti, saj lahko člani družine med seboj komunicirajo tudi, če ne delijo istih prepričanj oz. niso teme pogovora za vse enako relevantne. V teh primerih se bo ukodiranje informacij med člani interakcije precej razlikovalo.

Znanje, ki ga imajo posamezniki o članih svoje družine, lahko razdelimo na (1) deklarativno in (2) proceduralno (Koerner in Fitzpatrick, 2002: 72). Prvo obsega lastnosti in značilnosti, ki jih posameznik ve o drugih osebah; drugo pa se nanaša na poznavanje reakcij druge osebe v različnih situacijah. Deklarativno znanje posamezniki torej uporabljajo, ko odgovarjajo o na zunaj vidnih lastnostih drugih oseb; proceduralno pa v večji meri, ko gre za mnenjska vprašanja drugih oseb, posebej pri mnenjih, ki jim jih drugi člani družine niso nikoli eksplicitno povedali.

Koerner in Fitzpatrick (2002) s pomočjo Baldwinove sheme odnose med člani družine razdelita na tri podrazsežnosti: (1) percepcijo sebe (svojih idej, ciljev, občutkov, navad ali mnenj), (2) percepcijo drugega in (3) percepcijo odnosa med sabo in drugim. Te tri razsežnosti so med seboj tako povezane, da sprememba na eni izmed njih povzroči spremembo vsaj na eni od ostalih dveh razsežnostih. Nadalje, na podlagi Fletcherjevega modela, razdelita percepcijo odnosa med sabo in drugim še na tri hierarhične nivoje: najvišje so (1) splošne družbene sheme, ki so relevantne za vse odnose (npr. družbene norme, pravila), sledijo jim (2) sheme za različne tipe odnosov (npr. odnosi v družini, s sorodniki, med sodelavci), na najnižjem nivoju pa so (3) sheme za specifične odnose (npr. odnosi s konkretnimi osebami). Iz ponavljajočih se shem za specifične odnose nastajajo sheme za različne tipe odnosov, iz izkušenj s shemami za različne tipe odnosov pa nastajajo splošne družbene sheme, ki s časom postanejo zelo stabilne.

Predstavljena hierarhična shema odnosov vpliva tako na ukodiranje in hranjenje informacij kot na priklic informacij iz spomina in na sklepanje v primerih, ko informacij ni na razpolago. Ko dostopamo do informacij o odnosih, najprej preiščemo specifične odnose s posamezniki. Če le-teh ne najdemo, si pomagamo z izkušnjami o različnih tipih odnosov in če tudi teh ne najdemo, se poslužimo splošnih

družbenih shem. Z vidika proučevanja samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot je pomembna njuna ugotovitev, povzeta po Aron in Aron (v Koerner in Fitzpatrick, 2002), da ko gre za intimne oz. zelo tesne odnose med ljudmi, poteka ukodiranje in razkodiranje informacij o partnerjih na zelo podoben način kot ukodiranje in razkodiranje informacij o sebi. Še več, informacije o tesno povezanih partnerjih so ljudem tudi hitro in lahko dostopne, iz česar sklepamo, da so nadomestni odgovori o ljudeh, ki so si zelo blizu, bolj podobni samoodgovorom. Teorije o kognitivnih procesih pri oblikovanju odgovorov tega dejstva npr. eksplicitno ne omenjajo.

V primeru pogostega in obsežnega komuniciranja znotraj družine imajo člani družine več priložnosti spoznati dejstva in prepričanja ostalih članov družine in jih primerjati s svojimi lastnimi prepričanji. Družine, kjer imajo člani precej podobne navade, vrednote in prepričanja in so odnosi med člani v veliki meri hierarhični, imenujeta (1) konformne; družine z bolj avtonomnimi in individualiziranimi posamezniki, ki so intenzivno vključeni tudi v zunanje okolje, pa lahko imenujemo (2) ne-konformne. Obstajajo družine, kjer je (1) velika količina konverzacije med člani dojeta kot neobhodna, tudi za socializacijo in vzgojo otrok, in družine, v katerih (2) člani med seboj komunicirajo redko in le o redkih temah. Koerner in Fitzpack (2002: 74) govorita tudi o odkritih (*outspoken*) družinah, v katerih so odnosi med člani zelo neposredni (odkriti) in imajo člani drug o drugem veliko informacij. Omenjata tudi (1) zadostujoče (*satisfying*) odnose med člani družine, ki – v nasprotju s (2) slabimi odnosi med člani – delujejo tako, da se člani bolj identificirajo eden z drugim in hočejo eden drugega predstaviti v čim lepši podobi. Bistveno je predvsem, da zgoraj naštetih različnih tipologij odnosov v družinah ne nastanejo same od sebe, ampak jih oblikujejo člani družin, delno tudi pod vplivom družbenega okolja, v katerem živijo. Velik del komuniciranja znotraj (tro- ali veččlanskih) družin tudi ne poteka v diadnih odnosih med samo dvema družinskima članoma, ampak je v interakcije v glavnem vključenih več članov, tako da imajo člani družine precej podobne percepcije o medosebnih odnosih v lastni družini.

Če zgornje tipologije vključimo v proučevanje razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot, lahko rečemo, da so v družinah z intenzivnim komuniciranjem in odkritimi odnosi med člani, nadomestne enote dobro informirane o ciljnih osebah. Vendar če gre v družini tudi za zadostujoče odnose med člani družine, lahko dobimo zelo družbeno zaželene odgovore. Ta pojav je verjetno prisoten tudi v konformnih družinah, saj se hočejo tovrstne družine tudi na ta način izogniti morebitnim konfliktom znotraj družine. Neposredne učinke posameznih značilnosti komunikacijskih odnosov v družini na pojasnjevanje razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot je tako skoraj nemogoče univerzalno določiti, saj gre pri razlikah v glavnem za součinkovanje več dejavnikov. Vendar je poznavanje različnih tipov odnosov znotraj družin osnova za pojasnjevanje razlik.

9.2 Cirkumpleksni model družinskih sistemov

Olson (1999) predstavi model, ki ga imenuje cirkumpleksni model (*circumplex model*), in ga opredeli s tremi osrednjimi razsežnostmi, na podlagi katerih pojasnjuje funkcioniranje družinskih sistemov: (1) kohezivnost, (2) fleksibilnost in (3) komuniciranje. Za naše raziskovanje sta relevantni predvsem razsežnosti kohezivnost in komuniciranje.

Komuniciranje sploh omogoča funkcioniranje družinskih sistemov (*facilitating dimension*). Komuniciranje v družinah analiziramo na podlagi sposobnosti poslušanja, pripovedovanja, samorazkritja, jasnosti izražanja, sledenja obravnavani temi ter spoštovanja in obzira med člani. Družine razdelimo na (1) družine z dobrim komunikacijskim sistemom, ki so uravnovešene, in (2) družine s slabim komunikacijskim sistemom. Pri slednjih se lahko pojavijo tudi problemi pri pridobivanju odgovorov od nadomestnih enot, ker zaradi slabih komunikacijskih sposobnosti nadomestne enote mogoče niti ne poznajo dejanskih odgovorov, če pa jih že poznajo, se lahko pojavijo problemi še pri posredovanju odgovorov anketarjem (npr. ker ne želijo dajati odgovorov o drugih članih družine).

Kohezija v družini je definirana kot emocionalna povezanost članov družine med seboj. Merimo jo s pomočjo emocionalnih vezi, koalicij med člani, časom, ki ga člani preživijo skupaj, koliko so prostorsko skupaj, z odnosi članov družine z njihovimi prijatelji, načini odločanja, skupnimi ali različnimi prostočasnimi aktivnostmi ipd. Na podlagi tega dobimo štiri stopnje kohezivnosti v družinah: (1) nepovezane (*disengaged*), (2) oddaljene (*separated*), (3) povezane (*connected*) in (4) zelo prepletene (*enmeshed*) družine. Srednji dve stopnji dolgoročno pomenita družinske sisteme, ki dobro funkcionirajo, medtem ko v nepovezanih sistemih člani živijo bolj eden mimo drugega in so z informacijah, povezanimi z ostalimi družinskimi člani, tudi bolj slabo založeni; v zelo prepletenih sistemih pa se zahteva visoka stopnja lojalnosti od vseh članov družine in člani družine velik del svoje energije porabijo za delovanje znotraj družine, medtem ko imajo stvari, ki se dogajajo zunaj družine, manjši pomen. V povezavi z odgovori nadomestnih enot so nepovezani družinski sistemi gotovo tisti, v katerih pride do najbolj pristranskih nadomestnih odgovorov in/ali do največjega števila manjkajočih vrednosti v nadomestnih odgovorih, saj imajo člani družine malo informacij o ostalih članih. Je pa tudi manjša verjetnost, da v takih družinah sploh dobimo odgovore nadomestnih enot, saj se člani za druge člane ne zanimajo tako zelo in so tudi manj pripravljeni odgovarjati na vprašanja o drugih. Prav tako je v zelo prepletenih družinah večja verjetnost nesodelovanja v anketi, saj je prošnja za sodelovanje v anketi "zunanja dejavnost", ki članom teh družin ni posebej v interesu. Sklepamo torej lahko, da bomo

v srednje povezanih družinah (srednji dve stopnji kohezivnosti) od nadomestnih enot dobili najbolj kakovostne odgovore.

Ko govorimo o socialni bližini v anketni metodologiji, to pogosto merimo tudi z dolžino poznanstva nadomestne enote in enote, na katero se nanašajo odgovori, in pa s tipom sorodstva med njima (npr. Dewey in drugi, 2000). Obstajajo študije, ki so potrdile, da dolžina poznanstva in bliž(n)ji sorodstveni tipi pozitivno vplivajo na natančnost odgovorov nadomestnih enot (npr. Bickart in drugi, 1991; Dewey in drugi, 2000; Kojetin in Miller, 1993; Lee in drugi, 2004), in študije, v katerih ta učinek ni bil značilen (npr. Chen, 1999; Lerouge in Warlop, 2003; Jäger, 2005). Predvidena vzročna povezava je pogosto odvisna tudi od težavnosti in pomembnosti teme, na katero se vprašanja nanašajo; koliko se člani gospodinjstva pogovarjajo o temi, ki je predmet raziskave; od tega, ali je bila oseba, ki odgovarja, pri dogodku navzoča ali ne; od vloge oz. statusa odgovarjajoče osebe v gospodinjstvu; od motiviranosti odgovarjajoče osebe za dajanje natančnih odgovorov; od načina anketiranja; od okoliščin anketiranja in hkrati od že zgoraj omenjenih tipologij komuniciranja v družini.

Iz tega sklepamo, da je pri primerjavi samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot nujno upoštevati množico vseh oz. čim več relevantnih pojasnjevalnih dejavnikov, saj bi bilo upoštevanje enega samega dejavnika zavajajoče oz. bi morali tako pridobljene ugotovitve, ob drugačnih pogojih raziskovanja, zelo verjetno zavrniti. Pri raziskovanju razlik med samoodgovori in nadomestnimi odgovori pa se soočamo tudi z resnimi metodološkimi problemi, ki jih predstavljamo v naslednjem poglavju in ki so lahko razlog, da se kdo v tovrstno raziskovanje niti ne poda.

10 METODOLOŠKE DILEME

O metodoloških dilemah (*methodological considerations*, Groves [1989: 415] te probleme imenuje "hibe raziskovalnega načrta" [*design flaws*]) je prvi in do sedaj edini sistematično pisal Moore (1988) v že omenjenem sistematičnem pregledu literature o primerjavi samoodgovorov z odgovori nadomestnih enot. Svojo študijo začne z ugotovitvijo, da anketnega raziskovanja ni brez sklepanja kompromisov in odločitev o zbiranju odgovorov tudi od nadomestnih enot je samo eden izmed kompromisov, ki jih pri izvajanju raziskave lahko sprejmemo ali ne sprejmemo. Na podlagi takrat obstoječe literature o odgovorih nadomestnih enot ugotavlja, da je domneva o boljši kakovosti samoodgovorov bolj intuitivne narave kot znanstveno dokazana. Predvsem pa manjka študij, ki bi se sistematično lotile ugotavljanja kakovosti na en ali drugi način pridobljenih podatkov.

10.1 Predmet raziskave

Neobhoden pogoj raziskovanja razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot je, da se vprašanja nanašajo na proučevanega posameznika (Moore, 1988: 157). Omenja mnoge študije (brez navedbe avtorjev), ki so spraševale o skupnih aktivnostih ali o prihodkih in izdatkih gospodinjstev, vzgoji otrok ipd. in jih imenuje psevdo-raziskovanja odgovorov nadomestnih enot. Iz takih raziskav lahko sklepamo samo, da od različnih ljudi dobimo različne odgovore, ne pa, da se odgovori nadomestnih enot, ki se nanašajo na drugo ciljno osebo, razlikujejo od odgovorov te ciljne osebe, saj se takšni odgovori nanašajo na skupne aktivnosti in ne na drugo osebo. Poleg tega v zgoraj omenjenih raziskavah sploh ne moremo govoriti o samoodgovorih in odgovorih nadomestnih enot, saj gre za neke vrste kolektivne dogodke ali dejanja. Tovrstne raziskave povečujejo zmedo na področju raziskovanja učinkov odgovorov nadomestnih enot, saj bralci pogosto ne opazijo razlike (spornosti) in mešajo ugotovitve t.i. psevdo-raziskav z legitimnimi raziskavami.

Z veseljem lahko ugotovimo, da med novejšimi raziskavami s področja odgovorov nadomestnih enot v glavnem ni več zaslediti napačnega razumevanja predmeta raziskovanja. Izgleda, da je Moorovo opozorilo zaleglo in so raziskovalci pozornost preusmerili v predmete oz. področja, ki so dejansko relevantna za raziskovanje odgovorov nadomestnih enot.

10.2 Primerjava samoodgovorov z odgovori nadomestnih enot

Moore (1988) ugotavlja, da je skupna značilnost večine raziskav učinkov odgovorov nadomestnih enot ta, da nimajo nobenega raziskovalnega načrta. Pri raziskavah, ki jih izvajamo, in kjer so dovoljeni odgovori nadomestnih enot, imamo običajno spremenljivko, ki nam pove, ali gre za samoodgovor ali za

nadomestni odgovor, in na podlagi takih podatkov potem sklepamo o razlikah. Opozarja na dejstvo, da odgovori v glavnem niso čisto naključno porazdeljeni med samoodgovore in nadomestne odgovore. Kot primer navede bolne ljudi, ki so lahko doma tudi zaradi bolezni. Če bi izvajali zdravstveno anketo in primerjali odgovore ljudi, ki so odgovarjali sami zase, in tistih, za katere smo pridobili nadomestne odgovore, bi bil npr. dobljen večji delež bolnih med samoodgovori lahko tudi odslikava dejanskega stanja, ne pa nujno razlika med različnima načinoma pridobivanja podatkov. To pomanjkljivost v raziskovanju odgovorov nadomestnih enot imenujemo pristranskost zaradi samoizbora (*self-selection bias*).

Verodostojne rezultate torej lahko dobimo le, če imamo določitev načina pridobitve odgovorov popolnoma pod nadzorom. V zgoraj omenjenem primeru bi to zagotovili tako, da bi od enot z nadomestnimi odgovori pridobili še samoodgovore. Vendar se lahko tudi pri tej zahtevi pojavijo težave, ki jih Moore sicer ne omenja. Že pri predstavitvi kognitivnih procesov pri oblikovanju odgovorov, natančneje pri razumevanju vprašanja, smo ugotovili, da lahko ciljna oseba in oseba, ki nam posreduje nadomestni odgovor, vprašanje razumeta vsaka na svoj način ter sta različna odgovora posledica različnega razumevanja vprašanja in ne nujno posledica različnega vira odgovora. To pride še posebej do izraza pri kompleksnih vprašanjih. Drugi praktičen problem je časovni zamik, ki lahko nastane med pridobitvijo nadomestnega odgovora in samoodgovora in lahko vpliva na odgovor, saj se vmes lahko stanje spremeni. Če se poleg tega med enim in drugim anketiranjem zamenja še anketar (kar je v telefonskem anketiranju stalnica), je to lahko dodatno "opravičilo" za razhajanja.

Popoln nadzor nad vsemi potencialnimi dejavniki izgleda težko dosegljivo idealno stanje. Poleg tega lahko študije, ki vključujejo samoodgovore in hkrati kontrolne odgovore nadomestnih enot, temeljijo le na manjših vzorcih, ker je drago in tudi težko pridobiti množico ljudi k sodelovanju v anketah za ta namen (npr. anketiranim osebam/gospodinjstvom se zdi nesmiselno dajati dva odgovora na isto vprašanje).

10.3 Merjenje kakovosti podatkov

Zelo resen problem pri raziskovanju učinkov odgovorov nadomestnih enot je določitev dejanske vrednosti (Moore, 1988: 159). Če bi kakovost odgovorov lahko neposredno merili, bi bila to stopnja ujemanja pridobljenega odgovora z nekim zunanjim dejstvom oz. resnico. Tako bi lahko ugotovili stopnjo kakovosti samoodgovorov in/ali odgovorov nadomestnih enot in hkrati smer pristranskosti enega in drugega tipa odgovorov. Vendar te objektivne resnice običajno nimamo ali nam je nedostopna, kar je tudi razlog, da izvajamo raziskave. Pri vprašanjih o dejstvih bi se te objektivne

podatke ali vsaj njihove približke z velikimi stroški mogoče še dalo dobiti (npr. število obiskov pri zdravniku, ure dela v preteklem tednu), medtem ko je pri mnenjskih vprašanjih kontrolna dejanska vrednost še bolj abstrakten pojem.

Raziskovalci so problem določanja dejanske vrednosti reševali tako, da so ali predpostavili, da so (1) samoodgovori bolj pravilni, npr. v primerih, ko so na isto vprašanje dobili samoodgovor in nadomestni odgovor (Zhang in drugi [2003] ter McPherson in Addington-Hall [2003: 99] uporabijo za samoodgovor celo izraz "zlati standard" [*gold standard*]), ali da so (2) bolj pravilni večinski odgovori, s čimer so predpostavili to, kar naj bi bilo predmet raziskovanja. Poleg tega, tudi če se ob zgornjih predpostavkah rezultati samoodgovorov in nadomestnih odgovorov ne razlikujejo, to ne pomeni nujno, da med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot ni razlik, ampak je pri obojih odgovorih mogoče prisoten naključen ali sistematičen "šum" (napaka). Bernard in drugi (1984: 512) npr. kot razlog za sicer enake, a ne nujno natančne odgovore od dveh različnih odgovarjajočih oseb omenjajo tudi norme, ki veljajo v družbi in vplivajo na to, da so posamezniki bolj nagnjeni k odgovarjanju v skladu s prevladujočimi normami kot k natančnemu odgovarjanju.

10.4 Retrospektivno poročanje

Naslednja dilema, ki jo povzemamo po Bernhardu in drugih (1984) in jo dodajamo zgornjim Moorovim dilemam, zato ker je tudi zelo povezana s proučevanjem kakovosti odgovorov nadomestnih enot, je problematičnost odgovorov, ki se nanašajo na preteklost. Skladnost samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot pogosto preverjamo z vprašanji o izkušnjah ali dogodkih iz preteklosti, pozabljamo pa, da so retrospektivni odgovori na splošno slabše kakovosti. Shum in Rips (1999: 98) poročanje o dogodkih iz preteklosti celo imenujeta "verjetnostna zadeva" (*probabilistic matter*). Bernhard in drugi (1984) navajajo množico študij, kjer so odgovarjajoče osebe očitno napačno odgovarjale o preteklih dogodkih, ker (1) predmetu proučevanja niso posvečale pozornosti, (2) so podcenile časovno razsežnost, (3) so jih spraševali o preveč oddaljeni preteklosti, (4) niso pisale dnevnika ali šteje izbranih dogodkov v preteklosti, (5) se spomin na dogodke iz preteklosti postopoma slabša. Ljudje pri nekaterih zadevah napačno predpostavljajo preveliko stabilnost (npr. vedno enak osebni dohodek), medtem ko pri drugih zadevah predvidevajo nerealistične spremembe (npr. znanje uporabe računalnika pred udeležbo na tečaju in po udeležbi, Schwarz, 2005). Mathiowetzova (1988: 169) je ugotovila, da so ljudje pozabili poročati o povprečno 2 % obiskov pri zdravnikih v tednu, ko je potekalo anketiranje, o 30 % obiskov v preteklih šestih tednih ter o 40 % obiskov pri zdravniku, ko so jih spraševali za obdobje, daljše od devet tednov. Časovni zamik med pridobitvijo samoodgovora in kontrolnega odgovora od nadomestnega poročevalca je lahko dodaten razlog za razlike med obema

odgovoroma. Bernhard in drugi (1984) hkrati ugotavljajo, da odgovarjajočih oseb ne moremo obtožiti za nenatančnost njihovih odgovorov, ker to ni njihov problem, ljudje lahko v vsakodnevnem življenju normalno živijo, tudi če se ne spomnijo natančno prav vseh dejstev, o katerih jih družboslovci oz. anketarji sprašujejo.

Problematičnost retrospektivnega poročanja se da delno omiliti tako, da se za merjeno spremenljivko postavi čim več indikatorjev (vprašanj) in je tako spremenljivka, ki jo dobimo z združitvijo teh odgovorov, bolj natančno izmerjena, kot če se zanašamo na odgovor na eno samo vprašanje. Druga možna rešitev pa je, da merimo navade oz. mnenja o zadevah, ki so bolj splošna kot npr. specifična obnašanja v posameznih situacijah; navade in mnenja posameznikov naj bi bila namreč skladna z njihovim dejanskim obnašanjem. Vendar predlagani rešitvi nista vedno uporabni, saj nas pogosto zanimajo ravno specifična obnašanja ciljne populacije.

Ravno zato, ker je idealen raziskovalni načrtu težko dosegljiv, pravi Moore (1988: 159), so za pojasnjevanje učinkov nadomestnih odgovorov informativne tudi študije, v katerih kakšna izmed zgoraj naštetih zahtev ni izpolnjena. Iz njih lahko ugotovimo vsaj to, da razlike obstajajo, potrebne pa bodo nadaljnje študije, da bomo ugotovili nove podrobnosti, kot so npr. smer in količina pristranskosti, kateri tip odgovorov daje bolj kakovostne podatke, zakaj ipd. Če so z anketami zbrani podatki dokaz, na podlagi katerega sprejemamo oz. zavračamo teoretske domneve (s čimer se bomo ukvarjali v nadaljevanju), so odgovori na takšna vprašanja namreč nujni.

11 RAZISKOVALNE HIPOTEZE

Eden izmed namenov tega dela je tudi preverjanje hipotez – od katerih so bile nekatere predhodno, vsaj v podobni obliki, že preverjene – ki se nanašajo na čim več predstavljenih pojasnjevalnih teoretskih področij. (1) Potrditev predhodnih ugotovitev bi namreč prispevala k večji posplošitvi zakonitosti na področju vedenja o odgovorih nadomestnih enot, (2) zavrnitev predhodnih ugotovitev pa bi pokazala na morebitne probleme v izhodiščni teoriji ali v raziskavah, ki so imele za rezultat potrditev teh hipotez. Izbirali bomo hipoteze, ki predpostavljajo, da obstajajo razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot, smo namreč mnenja, da bi bil lahko delež odgovorov nadomestnih enot v marsikateri anketni raziskavi, brez večjih dodatnih (finančnih in človeških) naporov, nižji, kot je trenutno. Naša predpostavka je namreč, da vpliv odgovorov nadomestnih enot na kakovost anketnih podatkov in iz njih izpeljanih ocen ni tako majhen, kot ga – sklepamo – ocenjujejo načrtovalci anket, ki v veliki meri nekritično dovoljujejo pridobivanje odgovorov o ciljni osebi od nadomestnih oseb (poročevalcev). S postavljenimi raziskovalnimi hipotezami pa bomo hkrati ugotavljali, kako dober nadomestek za samoodgovore so odgovori nadomestnih enot, in tako posredno ocenili kakovost odgovorov nadomestnih enot, saj je "objektivno" določanje kakovosti anketnih podatkov na splošno raziskovalno področje, kjer bo treba narediti še mnogo študij.

11.1 Razhajajoči se perspektivi ciljne osebe in opazovalca

H1: Odgovori nadomestnih enot so si pri vprašanjih, ki merijo isto dejansko spremenljivko, pri težkih vprašanjih, bolj podobni kot samoodgovori.

V poglavju Merjenje kakovosti v psihologiji smo omenili ugotovitev Schwarza in Oysermanove (2001: 145), da je t.i. metoda notranje konsistentnosti (ena izmed možnih operacionalizacij konsistentnosti), ki jo Ferligojeva in drugi (1995: 41) predstavljajo kot najlažje izvedljivo metodo ocenjevanja zanesljivosti, ker ne zahteva niti ponovljenih meritev niti problematične odločitve o načinu razvrstitve izmerjenih spremenljivk v dve skupini, problematična z vidika merjenja zanesljivosti odgovorov, pridobljenih od nadomestnih enot. Ko gre za odgovore, ki se nanašajo na dogodke iz bližnje preteklosti¹⁷, dobimo od nadomestnih enot v večji meri notranje konsistentne odgovore kot pri samoodgovorih, ker so prvi v večji meri podvrženi sklepanju ali ocenjevanju (Schwarz in Oyserman, 2001: 145). S prvo hipotezo bomo preverjali veljavnost zgornje trditve, ki v omenjeni študiji ni bila empirično preverjana. Mi smo

---

¹⁷ Pri opisovanju dogodkov iz bolj oddaljene preteklosti pa si morajo tudi ciljne osebe pomagati na podoben način kot nadomestni poročevalci in je zato tudi pri prvih prisotna velika mera podobnosti odgovorov na vprašanja, ki merijo isto dejansko spremenljivko (Schwarz in Oyserman, 2001: 145).

hipotezo zožili na težka vprašanja, saj se sklepanje ali ocenjevanje pri oblikovanju odgovorov pojavi le takrat, ko anketirana oseba ne razpolaga z za to potrebnimi informacijami.

Z vprašanji, ki merijo isto dejansko spremenljivko, mislimo na vprašanja, ki temeljijo na podobnih konceptih, vprašanja, za katerimi stojijo podobna dejstva; v anketnometodološkem izrazju bi temu lahko rekli indikatorji iste spremenljivke, v izrazju preverjanja zanesljivosti so to enakovredne spremenljivke, Schwarz in Oysermanova (2001: 145) pa takšna vprašanja poljudno imenujeta sorodna vprašanja (*related questions*).

V hipotezi mislimo na vprašanja, ki so težka z vidika odgovarjajoče osebe, tudi če se oseba sama tega mogoče ne zaveda. Omenili smo namreč že, da anketirane osebe pogosto precenjujejo svoje vedenje o zadevah, o katerih jih sprašujemo, in da bi z malo večjim kognitivnim naporom lahko oblikovale tudi bolj kakovostne odgovore (npr. Boehm, 1989; Haber in Haber, 2000; Lerouge in Warlop, 2003). Vprašanja so za anketirane osebe lahko težka: ker so presplošna; ker same nimajo (dovolj) informacij ali mnenja o temah, dogodkih ali osebah, o katerih jih sprašujemo; ker se nanašajo na oddaljeno preteklost; ker so si odgovori preveč podobni; ker vprašanja niso dobro oblikovana; ker imajo premalo časa za razmislek o odgovoru; ker jih sprašujemo o zanje nepomembnih ali neprijetnih zadevah; ker jih sprašujemo o zelo podrobnih ali neobičajnih stvareh; ker jih sprašujemo o deležih; ker jih sprašujemo o stvareh, ki so jih vedele ali bi jih morale vedeti, a so jih pozabile ipd. Vprašanja so seveda lahko bolj ali manj težka. Eden izmed kazalcev težavnosti vprašanj je npr. pogostost odgovora "ne vem" ali neodgovora na vprašanje.

Pri predstavitvi kognitivnih procesov oblikovanja odgovorov smo našli razlike, ki se pojavljajo v vseh korakih, v povezavi s tem, ali se vprašanje nanaša na osebo, ki odgovarja, ali na kakšno drugo, njej bližnjo osebo. Ko gre za vprašanja, ki so za anketirano osebo težka, so razlike v kognitivnem procesu oblikovanja odgovorov o sebi ali o drugih osebah še bolj izrazite (npr. razlike v načinu ukodiranja informacij, o drugih imamo shranjenih manj informacij kot o sebi, priklic informacij o drugih je težji). Poleg tega so vprašanja, ki se nanašajo na druge osebe, že na splošno težja kot vprašanja, ki se nanašajo na nas same. V primeru težkih vprašanj anketiranim osebam v spominu pogosto zmanjka relevantnih informacij, ki so nujne za oblikovanje odgovorov, in v tem primeru si anketirane osebe namesto z dejanskimi podatki – mogoče celo nevede – pomagajo s sklepanjem, ocenjevanjem ali kot to zelo posrečeno imenuje Chenova (1999: 31) "informiranim ugibanjem" (*informed guess*) – na podlagi splošnih informacij, običajnega vedenja, laičnih teorij, predsodkov ali primerjave s podobnimi izkušnjami. Izraza se bomo v nadaljevanju posluževali tudi mi, saj je bolj splošen od izrazov sklepanje

in ocenjevanje, ki ju uporabljata Schwarz in Oysemanova (2001: 142), in tako bolj primeren za opisovanje nepreverjenih kognitivnih procesov pri nadomestnih poročevalcih, ki so razlog za večjo podobnost odgovorov na težka vprašanja, ki merijo isto dejansko spremenljivko, pri nadomestnih odgovorih kot pri samoodgovorih.

Kognitivni postopek informiranega ugibanja, ki ima za posledico podobne odgovore na sorodna vprašanja, se pojavlja tako pri odgovorih o sebi kot pri odgovorih o drugih, vendar ker smo ugotovili, da so vprašanja o drugih za anketirane osebe na splošno težja kot vprašanja o njih samih, predvidevamo, da se ta postopek bolj pogosto in v večji meri pojavlja v primeru odgovorov nadomestnih enot. Ljudje imamo tudi o komurkoli drugem manj informacij, kot jih imamo o sebi. Razlike v načinu oblikovanja odgovorov oz. pridobivanju informacij za samoodgovore in odgovore nadomestnih enot (brez poudarkov na težavnosti vprašanja) so ugotovile že mnoge študije (npr. Bickart in drugi, 1991; Jäger, 2005; Lee, 2004; Schwarz in Wellens, 1997; Todorov, 2002; Todorov in Kirchner, 2000).

H2: Nadomestnih odgovori, pridobljeni od partnerjev (sozakoncev), so pri težkih vprašanjih bolj podobni samoodgovorom kot nadomestni odgovori, pridobljeni od otrok za starše.

To hipotezo bi lahko imenovali pod-hipoteza prve hipoteze, saj pri njej ugotavljamo, čigavi nadomestni odgovori na težka vprašanja, ki sicer v večji meri temeljijo na informiranem ugibanju, kot samoodgovori, so bolj podobni samoodgovorom. Tokrat torej primerjamo kakovost nadomestnih odgovorov, pridobljenih od različnih članov gospodinjstva. Kakovost pa bomo v tem primeru merili s podobnostjo nadomestnih odgovorov samoodgovorom, saj v empiričnem delu ugotavljamo tudi, kako dober nadomestek za samoodgovore so nadomestni odgovori, ker – kot smo ugotovili že pri metodoloških dilemah – je merjenje kakovosti tako samoodgovorov kot odgovorov nadomestnih enot v veliki meri še nerešen problem.

Večjo podobnost nadomestnih odgovorov od partnerjev za partnerje (od sozakoncev za sozakonce v primeru poročenih partnerjev) lahko argumentiramo predvsem z ugotovitvami, ki smo jih predstavili pri teorijah socialne bližine. Predvidevamo, da partnerji drug o drugem vedo povprečno več, kot vedo o članih gospodinjstva drugih generacij, v primeru te hipoteze o svojih (ali partnerjevih) otrocih. Pri partnerjih mislimo na "nosilce gospodinjstva" (kar je v anketah gospodinjstev zelo razširjen izraz, uporaben predvsem za določanje razmerij med člani gospodinjstva), torej na srednjo generacijo v gospodinjstvu; pri otrocih pa mislimo samo na otroke, ki so dovolj stari, da lahko odgovarjajo na anketna vprašanja, torej na odrasle otroke (več o tem v poglavju Anketiranje otrok). Sklepamo, da je podobnost nadomestnih odgovorov od partnerjev višja vsaj pri vprašanjih, ki se nanašajo na bližnjo

preteklost, medtem ko so o zelo retrospektivnih vprašanjih, npr. iz mladih let posameznikov, partnerji eden o drugem slabše informirani (boljše odgovore o tem obdobju bi dobili od njihovih staršev, ugotavlja Dewey, 2000). Vendar v tej hipotezi govorimo predvsem o prvem tipu vprašanj, ker je odgovarjanje na vprašanja o zelo oddaljeni preteklosti problematično bolj zaradi drugih vzrokov kot zaradi odgovorov nadomestnih enot (več o tem v poglavju Retrospektivno poročanje).

Partnerji na splošno preživijo več časa skupaj, se več pogovarjajo, izmenjajo med seboj več informacij in se posledično bolje poznajo, kot se poznajo s predstavniki drugih generacij istega gospodinjstva. Člani iste generacije imajo med seboj verjetno tudi bolj podobne navade, kot jih imajo člani različnih generacij, vsaj tiste navade, ki jih ljudje pridobijo v času odraščanja. Podobne navade pozitivno vplivajo na podobnost odgovorov (vsaj) na vprašanja, pri katerih odgovore oblikujemo na podlagi sklepanja iz lastnih izkušenj.

Odrasli otroci – govorimo o otrocih, ki so dovolj stari, da lahko odgovarjajo na anketna vprašanja – si pogosto želijo čim večjo mero svobode in neodvisnosti, ki jo razumejo tudi tako, da jim ni potrebno več vsega povedati svojim staršem. Želijo si biti čim manj pod nadzorom staršev. Kot posledica tega jih verjetno tudi manj zanimajo podrobnosti iz življenja njihovih staršev. V obdobju "poznega otroštva" otroci svojim staršem verjetno ne posvečajo pretirane pozornosti. Zato so otroci slabi informatorji za težka vprašanja v zvezi z "aktualnim stanjem" svojih staršev.

Seveda vsi zgoraj naštetih argumenti veljajo v različnih družinah v različni meri, kar je verjetno odvisno tudi od tipologij odnosov v družini in/ali od stopnje emocionalne povezanosti družinskih članov, vendar če poskušamo poiskati neke zakonitosti glede poznavanja članov različnih generacij iz istega gospodinjstva med seboj, moramo sprejeti tudi poenostavitve, ki predstavljajo večinsko stanje. V realnosti se število članov gospodinjstev tudi iz leta v leto manjša¹⁸ in so gospodinjstva, sestavljena iz staršev in odraslih otrok, že vse bolj redek pojav, tako da temelji raziskovanje teh zakonitosti na vse manjših vzorcih.

H3: Odgovori nadomestnih enot so v manjši meri podvrženi družbeno zaželenemu odgovarjanju kot samoodgovori.

---

¹⁸ Po podatkih Popisa prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji v letu 2002 je povprečno število članov gospodinjstva v Sloveniji 2,8 (Dolenc in drugi, 2003: 1); po podatkih Ankete o delovni sili iz leta 2004 živi v gospodinjstvih v Sloveniji povprečno 2,7 oseb (vir: [2005] Poročilo o vzorcu Ankete o delovni sili 2004, Interni dokument, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana); medtem ko je povprečno število članov gospodinjstva npr. v Avstriji 2,3 (vir: www.statistik.at/pub/neuerscheinungen/2005/Fam_u_Haush_www.pdf); v Nemčiji 2,1 (vir: www.destatis.de/presse/deutsch/pk/2005/MZ_Broschuere.pdf).

Trditev, da je družbeno zaželeno odgovarjanje na anketna vprašanja prisotno, lahko podkrepimo z več na začetku predstavljenimi teorijami: z egoistično in moralistično motiviranim družbeno zaželenim delovanjem, z individualistično ali kolektivistično usmerjenostjo posameznikov, s teorijo racionalne izbire, s teorijo ustvarjanja vtisa in z učinkom tretje osebe. Za vsemi temi teorijami namreč stoji neka sistematična nagnjenost posameznikov k dajanju prednosti lepi predstavitvi samega sebe, pred natančnostjo odgovorov. Anketirane osebe pogosto poročajo o več lastnostih, ki so v družbi zaželene (npr. o poštenosti, udeležbi na volitvah, dobrodelnosti), kot jih imajo v resnici, in o manj v družbi nezaželenih lastnosti (npr. o pitju alkohola, revščini, kraji), kot jih imajo dejansko. Obstaja torej verjetnost, da so družbeno zaželene lastnosti in obnašanja v rezultatih anket preveč zastopana, družbeno nezaželene lastnosti in obnašanja pa premalo. Težnja po družbeno zaželenem odgovarjanju je torej motivacija za nenatančno poročanje (*motivated misreporting*, White in Watkins, 2000: 349).

V primerjavi s prvo hipotezo pričujoča hipoteza predpostavlja, da so nadomestni odgovori boljše kakovosti kot samoodgovori, ker so prvi v manjši meri podvrženi pristranskosti zaradi nagnjenosti k družbeno zaželenemu odgovarjanju. Pri družbeno zaželenem odgovarjanju je namreč bistveno, da anketirane osebe same o sebi ustvarijo čim boljši vtis. Večjo potrebo po družbeno zaželenem odgovarjanju pa čutijo, ko hkrati obstaja vsaj minimalna potreba po priznanju, ko dojemajo možne odgovore kot različno družbeno zaželene ter ko se jim zdi, da v raziskavi nimajo zagotovljene popolne anonimnosti. V povezavi z odgovori nadomestnih enot pa predvidevamo, da bo v primeru nadomestnih odgovorov družbeno zaželeno odgovarjanje manj prisotno kot pri samoodgovorih.

Moč učinka družbene zaželenosti pri odgovorih nadomestnih enot je odvisna od odnosa med ciljno osebo in osebo, ki posreduje nadomestne odgovore. Člani istega gospodinjstva so lahko med seboj v različno dobrih ali intenzivnih odnosih. Vendar predvidevamo, da bo pri primerjavi samoodgovorov in nadomestnih odgovorov pri prvem tipu odgovorov možno opaziti odgovore, ki so bližje prevladujočim vrednotam v družbi oz. družbeno zaželenim lastnostim kot pri nadomestnih odgovorih. Ko gre za odgovore velikega števila enot, pridejo do izraza tudi majhne razlike. Družbeno zaželenih lastnosti ali obnašanja sicer ni mogoče enoznačno določiti, vendar vlada glede mnogih družbeno zaželenih zadev v družbi velika mera soglasja.

Učinek družbene zaželenosti pa lahko deluje tudi tako, da že ciljna oseba članom svojega gospodinjstva pove predvsem dejstva ali novice o sebi, ki jih ima za družbeno zaželene, medtem ko manj zaželene zadeve zamolči. Ta argument potrjuje predvidevanje, da so tudi nadomestni odgovori lahko podvrženi učinkom družbene zaželenosti. V tem primeru že nadomestni poročevalec dobi

prilagojene informacije, a se tega verjetno niti ne zaveda. Ampak če pridobljene podatke o drugi osebi jemlje kot dejstvo, lahko to vpliva na njegove samoodgovore (če jih mora posredovati) tudi tako, da odgovore o sebi – na podlagi informacij osebe, za katero tudi poroča – še v večji meri olepša.

Predvidevamo torej samo, da bo učinek družbene zaželenosti pri samoodgovorih prisoten v večji meri kot pri nadomestnih odgovorih. Kako velik delež tega učinka je v enem in drugem tipu odgovorov, pa je težje oceniti. Hipotezo, ki se ukvarja s prisotnostjo družbene zaželenosti pri odgovarjanju na anketna vprašanja, pa smo izbrali tudi zato, ker je to v anketnem raziskovanju na splošno zelo razširjen merski problem in nam bodo morebitne nove ugotovitve iz primerjav med skupinama v pomoč pri načrtovanju anket v prihodnosti (ne glede na dileme o razlikah med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot).

H4: Odgovori nadomestnih enot imajo, pri merjenju velikosti socialnega omrežja ciljne osebe, za rezultat manjše skupno število članov omrežja kot samoodgovori.

V raziskavah o odgovorih nadomestnih enot v socialnih omrežjih nismo zasledili raziskave, ki bi govorila o razlikah v velikosti splošnih socialnih omrežij (z izrazom "splošna" mislimo na omrežja, ki vsebujejo različno oddaljene ljudi in ljudi, ki nudijo različen tip opore; torej ne kakšna specifična omrežja, kot npr. pogovorno omrežje, omrežje sorodnikov) posameznikov glede na vir odgovorov. Bolj običajne so raziskave, ki ugotavljajo natančnost odgovorov o lastnostih, obnašanju ali mnenjih članov omrežij pri različnih tipih odgovorov (npr. Chen, 1999; Jäger, 2005; White in Watkins, 2000). Velikost socialnega omrežja na splošno spada bolj med opisne značilnosti omrežij kot med proučevane odvisne spremenljivke, in sicer zato, ker je kakovost ocene velikosti omrežja na splošno težko oceniti, saj ni nobene zunanje primerjalne spremenljivke (*benchmark variable*), ki bi nam služila kot dejanska vrednost. Velikost omrežja lahko samo primerjamo med različnimi skupinami oseb (npr. po spolu, zakonskem stanu, izobrazbi), med različnimi načini anketiranja (npr. osebno, telefonsko), med različnimi vrstami opore, ki jo nudijo alterji (npr. materialno, emocionalno, informacijsko), ali glede na socialno bližino egov in alterjev (npr. prvi krog, drugi krog, tretji krog).

Mi bomo primerjali velikost skupnega števila članov omrežij glede na vir informacij, torej glede na to, ali smo podatke pridobili neposredno s samoodgovori ega ali posredno od nadomestnih enot. Sklepamo, da bo število članov omrežij pri samoodgovorih večje kot pri odgovorih nadomestnih enot. Argumenti v podporo temu sklepu pa so teorije o različnih kognitivnih procesih pri oblikovanju odgovorov o sebi in o drugih, teorije socialne bližine med člani gospodinjstev in v določeni meri tudi teorije o družbeno zaželenem odgovarjanju.

Pri predstavitvi kognitivnih procesov pri oblikovanju odgovorov smo ugotovili, da imamo o drugih v spominu shranjenih manj informacij kot o sebi; to pomeni tudi, da imamo shranjenih manj informacij o članih omrežij svojih bližnjih in zelo verjetno tudi manjše število članov njihovih omrežij. To bi moralo veljati vsaj, ko gre za bolj oddaljene člane omrežij ostalih članov gospodinjstva, saj le-ti o oddaljenih članih svojih omrežij tudi bolj redko govorijo. Skupno število članov splošnih socialnih omrežij pa je sestavljeno tako iz bližnjih kot iz bolj oddaljenih članov, in če nadomestne enote ne poznajo vseh bolj oddaljenih članov, bo število članov omrežja pri nadomestnih odgovorih podcenjeno. Pri prvi hipotezi omenjeno informirano ugibanje je pri naštevanju članov omrežja drugih oseb bolj malo uporabno, saj je te osebe potrebno poznati in naštet. S sklepanjem si lahko pomagamo le pri opisovanju oseb, ki smo jih uspeli priklicati iz spomina, npr. pri razvrstitvi v posamezne kroge ali tipe omrežij.

Med člani gospodinjstva so lahko osebe, ki so med seboj tesneje povezane, se bolje poznajo in osebe, ki niso zelo tesno povezane. Tudi to je lahko razlog, da anketirane osebe poznajo manjše število članov omrežij drugih oseb, še posebej ko gre za odgovore o osebah, s katerimi niso tesno povezane ali se z njimi ne pogovarjajo pogosto o njihovih socialnih omrežjih oz. ne o vseh članih.

V nekaterih krogih ljudi je zelo popularno imeti čim večje socialno omrežje, saj se pogosto poudarja, da je to t.i. socialni kapital¹⁹. Člani socialnih omrežij nam lahko na različne načine in ob različnih prilikah pomagajo, zato jih je dobro in družbeno zaželeno imeti čim več. Sklepamo torej, da anketirane osebe navedejo tudi kakšnega dodatnega člana omrežja, ki mogoče po kriterijih za uvrstitev v (lastno) socialno omrežje ne spada vanj, ker je družbeno zaželeno imeti veliko in razvejano socialno omrežje. Pri odgovorih, ki se nanašajo na druge osebe, pa je družbena zaželenost – kot smo predvideli že v predhodni hipotezi – manj prisotna.

Predstavljene štiri hipoteze se med seboj precej prepletajo in tudi pri naštevanju argumentov v prid posameznim hipotezam smo večkrat uporabljali iste pojasnjevalne teorije. To smo predvideli že pri predstavljanju pojasnjevalnih teorij in področij uporabe odgovorov nadomestnih enot, saj se je izkazalo, da preveč enostransko obravnavanje proučevane teme prinaša razhajajoče rezultate. Kako uspešni smo bili mi pri postavljanju in argumentiranju hipotez, se bo pokazalo v nadaljevanju, na podlagi empiričnih podatkov.

---

¹⁹ Družbeni kapital je – po zelo ohlapni definiciji – nekaj kar deluje tako kot finančni kapital, če ga uporabljaš, ga lahko ustvariš še več; dobrine in storitve nadomeščajo osebni odnosi in ugodnosti, ki jih ti odnosi prinašajo (npr. Williams, Dmitri [2006]: On and off the 'net: Scales for Social Capital in an Online Era, Journal of Computer-Mediated Communication, 11, Elektronski dokument, jcmc.indiana.edu/vol11/issue2/williams.html, januar 2006).

12 OPISNE ANALIZE EMPIRIČNIH PODATKOV

Empirični del naloge bo temeljil na podatkih Ankete o delovni sili iz leta 2004, ki jo izvaja Statistični urad in v katero je letno vključenih okrog 76000 oseb, ter na podatkih o socialnih omrežjih iz raziskave Socialna integracija starostnikov v Sloveniji, ki vsebuje podatke okrog 350 omrežij iz dveh časovnih obdobj in okrog 5400 članov omrežij in značilnosti vezi z njimi. Z našega vidika so oboje sekundarni podatki, ki so bili izvorno zbrani v druge namene, vendar dovoljujejo uporabo nadomestnih odgovorov in je delež teh celo zelo velik (vsaj v Anketi o delovni sili), zato so primerni tudi za analizo kakovosti nadomestnih odgovorov. Glede na to, da je pričujoče magistrsko delo prva obsežnejša raziskava s področja odgovorov nadomestnih enot, ki vključuje slovenske podatke, bomo le-te najprej uporabili za opis stanja (deskriptivno analizo) v povezavi z odgovori nadomestnih enot. Statistične analize v nadaljevanju so narejene s programom SAS²⁰ rezultati pa so grafično prikazani s pomočjo programa Excel.

12.1 Odgovori nadomestnih enot v Anketi o delovni sili

Podatke Ankete o delovni sili smo izbrali zato, ker njena pravila dovoljujejo uporabo odgovorov nadomestnih enot in ker je to največja slovenska anketa gospodinjestev. Poleg tega je metodologija ankete v skladu z zahtevami Mednarodne organizacije za delo (*International Labour Organization – ILO*²¹) in so podatki iz ankete (med najpomembnejšimi je stopnja brezposelnosti) mednarodno primerljivi. V anketi so predvsem vprašanja o dejstvih, povezanih z zaposlitvijo posameznikov. Na ta vprašanja odgovarjajo samo osebe, stare petnajst let in več, torej osebe, ki izpolnjujejo starostno mejo za zakonito zaposlitev.

V letu 2004 je bilo v anketo vključenih skupaj 29219 gospodinjestev, v anketi pa je sodelovalo 24793 gospodinjestev oz. skupaj 75886 oseb (Svetin in Rutar, 2005: 33). Veliko število enot omogoča analize na različnih podskupinah oseb. Anketa o delovni sili je rotirajoča panelna anketa, kar pomeni, da so ista gospodinjestva anketirana večkrat, v našem primeru tri zaporedna četrletja, potem so za eno četrletje izključena iz vzorca, nato pa so v anketo vključena še dve zaporedni četrletji. To pomeni, da so v uporabljenih letnih podatkih nekatere osebe zastopane tudi dvakrat ali trikrat. Anketiranje poteka nepretrgano skozi celotno leto, vsako četrletje pa je izbran nov podvzorec in hkrati je iz ankete izločen del starega vzorca (gospodinjestva, ki so bila anketirana že petkrat). Podatki so objavljeni vsako četrletje posebej ter za celo leto skupaj. Mi bomo v nadaljevanju uporabljali tako podatke ločeno po

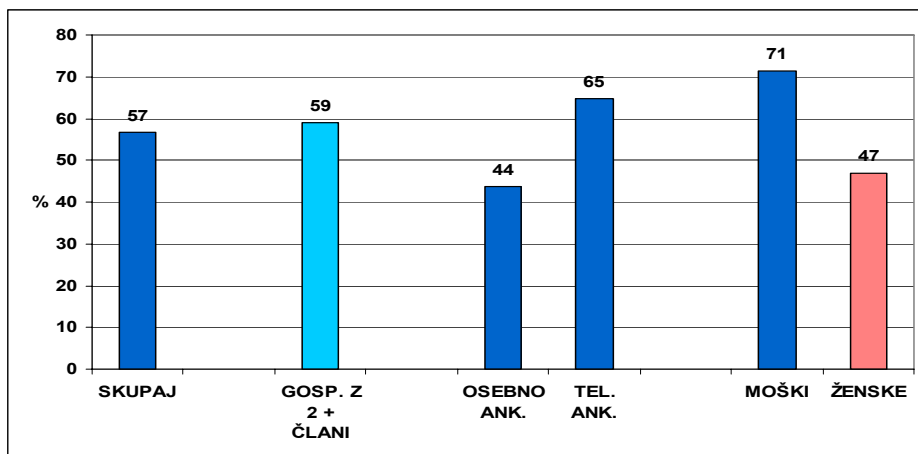
---

²⁰ Predstavitev programa se nahaja na spletni strani: www.sas.com/

²¹ Spletna stran organizacije: www.ilo.org/

četrletjih kot podatke, združene v letno datoteko, odvisno od zahtev obravnavanega problema. Vzorčni načrt je stratificiran sistematične enostaven slučajen. Okvir za izbor vzorca je Centralni register prebivalstva.

Odgovore se zbira za vse člane gospodinjstva, dovoljeno je zbiranje odgovorov tudi od nadomestnih enot. Prvo anketiranje je računalniško podprto osebno anketiranje (*Computer Assisted Personal Interviewing – CAPI*), ponovljena anketiranja pa potekajo po telefonu (*Computer Assisted Telephone Interviewing – CATI*). Na terenu anketiranje izvaja okrog trideset izkušenih terenskih anketarjev, anketiranje v telefonskem studiu pa izvaja okrog deset telefonskih anketarjev. Objavljeni podatki so uteženi zaradi neenake verjetnosti izbora, manjkajočih enot ter post-stratificirani po statističnih regijah, starostnih skupinah in spolu. Celotna stopnja neodgovora je v letu 2004 znašala 14 %, stopnja zavračanja pa 9 % (Svetin in Rutar, 2005).

Slika 12.1: Deleži odgovorov nadomestnih enot po skupinah v %

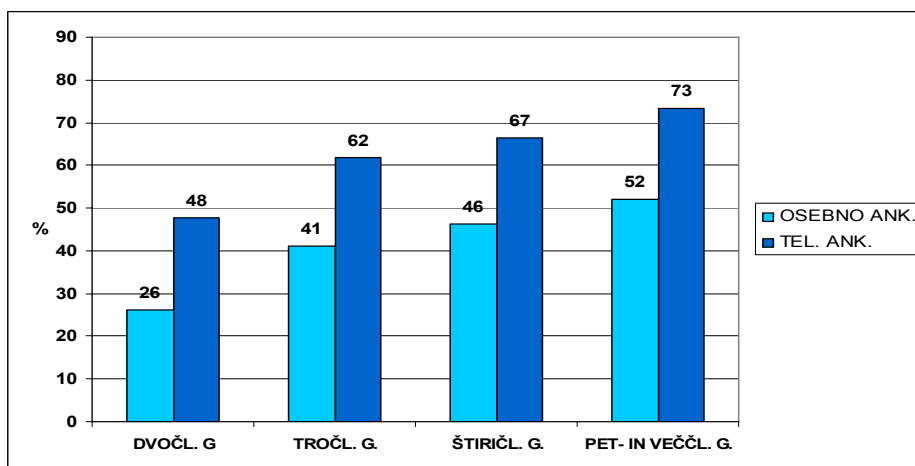
Na sliki 12.1 so predstavljeni deleži odgovorov nadomestnih enot, ki so izračunani kot razmerje med številom odgovorov nadomestnih enot in skupnim številom odgovorov, izraženi so v % (število enot v podskupinah vsebujejo preglednice v prilogi). Prvi stolpec ponazarja delež odgovorov nadomestnih enot za podatke iz leta 2004²² skupaj (deležev nismo prikazali posebej za četrletja in jih ne bomo tudi pri ostalih opisnih analizah, ker so si zelo podobni, npr. skupen delež odgovorov nadomestnih enot je v prvem četrletju 56,2 %, v drugem 56,9 %, v tretjem 56,9 % in v četrtem četrletju 56,3 %). Skupen delež odgovorov nadomestnih enot znaša 57 %, vendar v gospodinjstvih anketah v enočlanskih gospodinjstvih odgovori nadomestnih enot (pod pogojem, da nadomestne odgovore lahko pridobivamo

²² Uporabljali bomo neutežene podatke, ker z uteževanjem izničimo marsikatero pristranskost podatkov in bi to lahko vplivalo tudi na analizo kakovosti odgovorov nadomestnih enot. To je razlog, da se podatki v tej nalogi lahko malenkost razlikujejo od objavljenih podatkov.

le od članov istega gospodinjstva) niso možni, zato je bolj smiselno upoštevati (nam več pove) delež odgovorov v podatkih, ko izločimo enočlanska gospodinjstva. Ta delež znaša v našem primeru 59 %. Deleži odgovorov nadomestnih enot v nadaljevanju se nanašajo samo na dvo- in veččlanska gospodinjstva, ki predstavljajo 88 % gospodinjstev, vključenih v Anketo o delovni sili. Delež odgovorov nadomestnih enot je precej visok pri telefonskem anketiranju, v primerjavi z osebnim anketiranjem in pri moških v primerjavi z ženskami. Slednje dejstvo je razlog, da bomo hipoteze preverjali ločeno za moške in ženske, da izločimo možnost, da bi različno visoki deleži odgovorov nadomestnih enot vplivali na ugotovitve naše raziskave. Poleg tega se pri ženskah in moških razlikujejo tudi nekatere značilnosti, povezane z zaposlitvijo (npr. po podatkih Ankete o delovni sili ženske na teden delajo povprečno dve uri manj kot moški, Svetin in Rutar, 2005: 21).

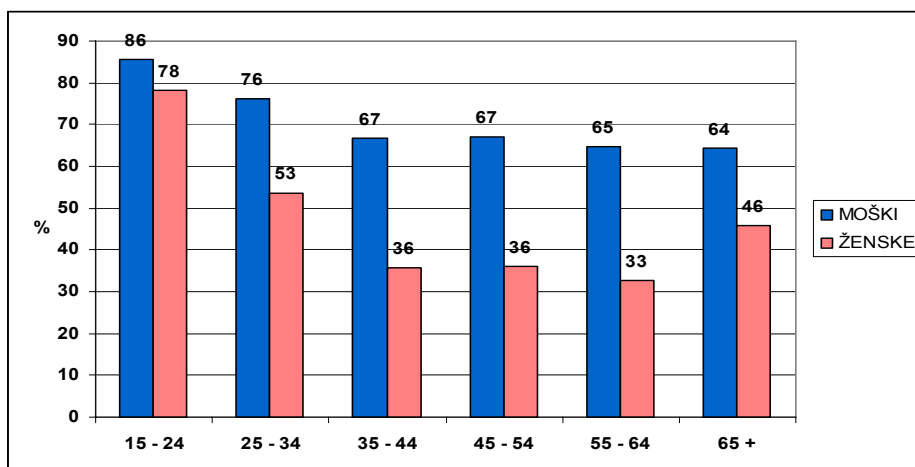
Predvidevamo, da je pri tako visokem deležu odgovorov nadomestnih enot v anketi verjetnost za (splošno) pristranskost ugotovitev zaradi samoizbora oz. selektivne razporeditve enot na samoodgovore in odgovore nadomestnih enot pri večini merjenih spremenljivk majhna. Visok delež odgovorov nadomestnih enot je verjetno bolj odraz dejstva, da je na anketo – za vse ali večino članov gospodinjstva – odgovarjala oseba, na katero so anketarji pri obisku ali telefonskem klicu slučajno naleteli, kot pa da nekaterih ciljnih oseb, kljub več poskusom, niso uspeli anketirati neposredno.

Slika 12.2: Deleži odgovorov nadomestnih enot po številu članov gospodinjstev in načinu anketiranja v %

Delež odgovorov nadomestnih enot v gospodinjstvu narašča s številom članov gospodinjstva (glej sliko 12.2). V anketi je sodelovalo 12 % enočlanskih gospodinjstev, 26 % dvočlanskih gospodinjstev, po 25 % tri- in štiričlanskih gospodinjstev ter 12 % gospodinjstev s pet ali več člani. Iz slike je razvidno, da je pri telefonskem anketiranju ta delež skoraj maksimalen (npr. pri dvočlanskih gospodinjstvih polovica,

pri tričlanskih gospodinjstvih skoraj dve tretjini), kar potrjuje tudi podatek, da ima pri telefonskem anketiranju 98 % gospodinjstev²³ samo enega informatorja. Ta podatek nam kaže, da pri telefonskem anketiranju verjetno ni bilo opaznih prizadevanj za pridobitev odgovorov neposredno od ciljnih oseb, in potrjuje zgornjo ugotovitev, da je majhna verjetnost za (izrazito) selektivno razporeditev anketiranih oseb med samoodgovore in odgovore nadomestnih enot. Pri terenskem anketiranju pa ima samo enega informatorja 53 % gospodinjstev, v ostali polovici gospodinjstev pa je odgovarjala več kot ena oseba, zato so tudi deleži odgovorov nadomestnih enot glede na število članov gospodinjstva pri osebem anketiranju precej nižji kot pri telefonskem anketiranju.

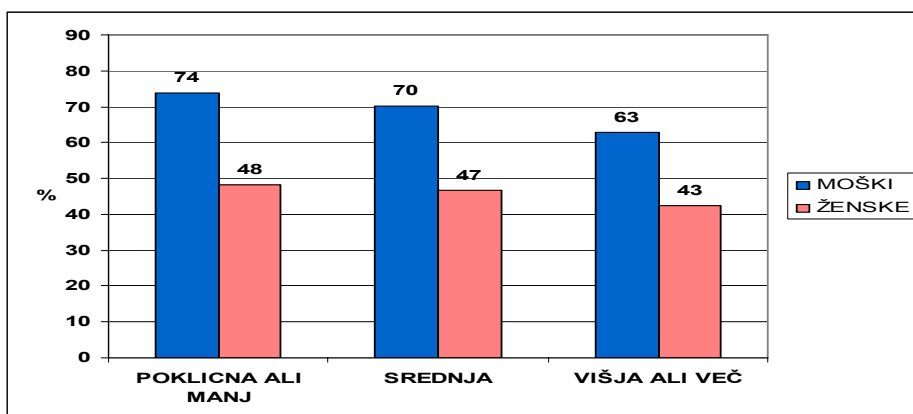

Slika 12.3: Deleži odgovorov nadomestnih enot po starostnih skupinah in spolu v %

Na nivoju oseb delež odgovorov nadomestnih enot strmo pada s starostjo, še posebej pri ženskah, čeprav se ta delež pri ženskah po 64. letu starosti spet opazno zviša, medtem ko pri moških v tej starostni skupini delež odgovorov nadomestnih enot doseže najnižjo raven (glej sliko 12.3). Nižanje deleža odgovorov nadomestnih enot s starostjo potrjujeta tudi podatka, da je povprečna starost pri osebah s samoodgovori 47,7 let, pri osebah z nadomestnimi odgovori pa 41,2 let²⁴. Med mlajšimi moškimi in ženskami razlika v deležih ni zelo velika, pri anketiranih osebah, starih med 35 in 64 let pa je delež odgovorov nadomestnih enot pri ženskah skoraj polovico nižji kot pri moških (35 % vs. 67 %).

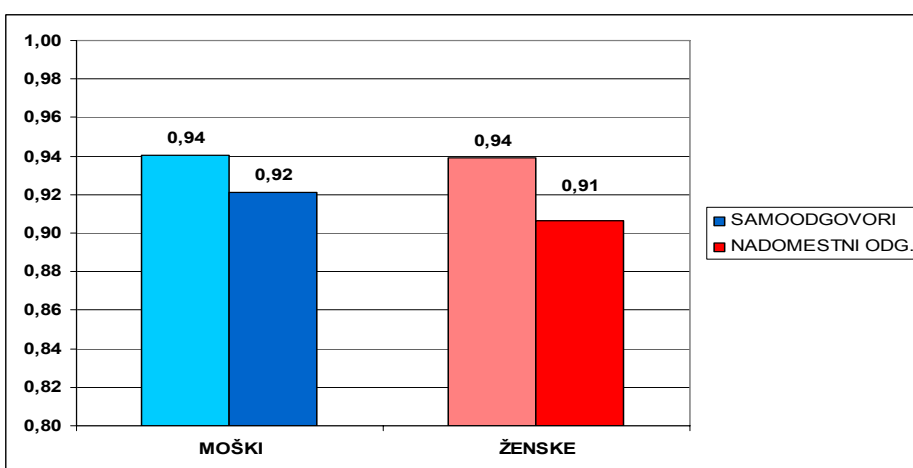
²³ Tudi tukaj upoštevamo samo gospodinjstva z dvema ali več člani.

²⁴ Med ciljne osebe spadajo samo osebe stare 15 let in več.

Slika 12.4: Deleži odgovorov nadomestnih enot po izobrazbi in spolu v %

Med osebami, ki imajo zaključeno višjo izobrazbo ali več, je delež odgovorov nadomestnih enot najnižji, najvišji pa je med osebami, ki imajo dokončano poklicno šolo ali še nižjo izobrazbo (glej sliko 12.4). Ugotovitev je v določeni meri verjetno tudi posledica zgornje ugotovitve, da je delež odgovorov nadomestnih enot izjemno visok pri mladih osebah (15-24 let), ki se verjetno še izobražujejo (npr. že zaradi mladosti skoraj ne morejo imeti končane visokošolske izobrazbe). Razlike v deležih odgovorov nadomestnih enot glede na izobrazbo tudi niso tako velike kot npr. med različnimi starostnimi skupinami ali načini anketiranja. Izobrazba pa je spremenljivka, ki je povezana z verjetnostjo, da posameznik ima zaposlitev oz. je brezposeln, iz česar lahko sklepamo, da bi pri primerjavi zaposlitvenih statusov med samoodgovori in nadomestnimi odgovori vsaj v manjši meri lahko pričakovali tudi pristranskost oz. vpliv neenakomerne razporeditve anketiranih oseb v eno ali drugo skupino²⁵.

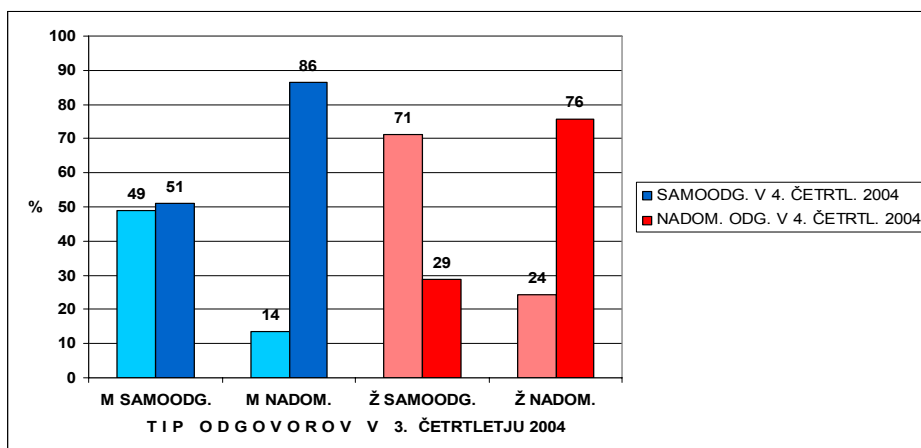
Slika 12.5: Povprečne vzorčne uteži po skupinah

²⁵ Več o tem v Rutar, 2005.

V Anketi o delovni sili se za prilagoditev podatkov iz vzorca na podatke iz populacije uporablja uteži. Velikost uteži je tista, ki nam pove, katere osebe so v podatkih podpovprečno, povprečno ali nadpovprečno zastopane, glede na spremenljivke, ki so nam znane iz populacije (*auxiliary variables*, v anketah Statističnega urada so te spremenljivke običajno starostno-spolna struktura prebivalcev po statističnih regijah), zato si oglejmo še povprečne uteži po skupinah. Povprečna (normirana) vzorčna utež je ena (1), vendar ker smo iz analize izvzeli otroke, mlajše od 15 let, in enočlanska gospodinjstva, ki imajo na splošno večjo vzorčno utež, smo v analiziranih podatkih dobili nižjo povprečno vzorčno utež; ta znaša 0,93. Primerjava vzorčnih uteži glede na tip odgovorov in spol (glej sliko 12.5) pokaže, da dobimo (verjetno proti pričakovanjem) pri samoodgovorih statistično značilno višje uteži kot pri odgovorih nadomestnih enot (pri moških so uteži, skladno s pričakovanji – zaradi nižje pripravljenosti za sodelovanje v anketah – malenkost višje kot pri ženskah). To velja v vseh štirih četrtletjih (glej prilogo). Razlog za nižje uteži pri nadomestnih odgovorih pa je verjetno v tem, da prevladajo "učinki" višjih deležev oseb iz ponovljenega (telefonskega) anketiranja in iz veččlanskih gospodinjstev – kar sta oboje razloga za nižjo vzorčno utež (pri ponovljenem anketiranju je manjša stopnja neodgovorov; veččlanska gospodinjstva pa so v anketah gospodinjstev nadpovprečno zastopana, ker je večja verjetnost, da vzpostavimo stik z njimi in anketiramo vsaj enega izmed članov, kot npr. v eno- ali dvočlanskih gospodinjstvih) – nad "učinkom" deleža mlajših in slabše izobraženih oseb (ki so v anketah na splošno podpovprečno zastopane). Če sklepamo na podlagi povprečne velikosti uteži, lahko trdimo, da dobimo nadomestne odgovore v večji meri za osebe, ki so v vzorcu nadpovprečno zastopane (npr. člane veččlanskih gospodinjstev; osebe, anketirane po telefonu).

Primerjava sorodstvenih razmerij med osebami, za katere dobimo nadomestne odgovore, in osebami, ki nam posredujejo nadomestne odgovore (ta analiza je bila možna samo v gospodinjstvih z enim samim informatorjem, teh pa je 85 % od dvo- in veččlanskih gospodinjstev oz. tri četrtine v Anketi o delovni sili sodelujočih gospodinjstev), pokaže, da so daleč najpogostejši informatorji nosilci gospodinjstva oz. njihovi partnerji, torej pripadniki "srednje generacije", po spolu sodeč žene oz. matere, kar se ujema tudi z dejstvom iz raziskovanja neodgovorov, da je ženske srednje generacije najlažje dobiti doma in jih prepričati za sodelovanje v anketah (Groves, 1989: 192-208). Za moške nosilce gospodinjstva smo nadomestne odgovore v 85 % primerov dobili od njihovih partnerk, v 13 % primerov od otrok in v 2 % od njegovih ali partnerkininih staršev. Pri ženskih nosilkah gospodinjstva oz. partnericah nosilcev gospodinjstev pa smo v 69 % primerov dobili nadomestne odgovore od njihovih partnerjev, v 28 % primerov od otrok in v 3 % primerov od njihovih staršev oz. tašče ali tasta. Za otroke smo v 91 % primerov nadomestne odgovore dobili od njihovih staršev, v 8 % primerov od bratov ali sester ter v 1 % primerov od starih staršev. Nadomestne odgovore za stare starše pa smo v 8 %

primerov dobili od njihovih partneric (16 %) ali partnerjev (4 %), v 83 % primerov od njihovih otrok oz. partnerjev ali partneric njihovih otrok ter v 9 % primerov od vnukov. Skupno so bili nadomestni poročevalci v 84 % primerov nosilci gospodinjstev ali njihovi partnerji, v 14 % primerov njihovi otroci (stari 15 let in več) ter v 2 % primerov stari starši. Ti odstotki so tudi odsev dejstva, da v veliko gospodinjstvih ni otrok, starih 15 let in več, in v še več gospodinjstvih ni starih staršev.

Slika 12.6: Longitudinalna analiza: verjetnost prehoda med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot v dveh zaporednih četrletjih (3. četrletje 2004 in 4. četrletje 2004) v %

Ker analiziramo podatke panelne raziskave, nas je zanimala tudi verjetnost prehoda odgovorov med samoodgovori in nadomestnimi odgovori v dveh zaporednih četrletjih, za posamezno osebo. Izkaže se (glej sliko 12.6), da če smo v nekem četrletju od moškega dobili samoodgovor, je približno enako verjetno, da bomo v naslednjem četrletju od njega spet dobili samoodgovor, kot da bomo zanj dobili nadomestni odgovor. Če pa smo za moškega dobili nadomestni odgovor, je 86 % verjetnosti, da bomo zanj tudi v naslednjem četrletju dobili nadomestni odgovor, in le 14 % verjetnosti, da bomo od njega dobili samoodgovor. Pri ženskah s samoodgovori v nekem četrletju je verjetnost samoodgovora tudi v naslednjem četrletju 71 % in verjetnost nadomestnega odgovora 29 %; pri ženskah z nadomestnimi odgovori pa je verjetnost ponovno dobiti nadomestni odgovor 76 % in verjetnost dobiti samoodgovor 24 %. Pri anketiranih osebah moškega spola je torej verjetnost, da bomo dobili samoodgovor, tudi če smo dobili v predhodnem četrletju samoodgovor, samo 51 %, medtem ko je pri ženskah ta verjetnost 20 % višja. Primerjave treh in več zaporednih četrletij pokažejo, da če smo dobili dvakrat enak tip odgovora (npr. obakrat samoodgovor), se verjetnost za enak tip odgovora v naslednjih četrletjih še zveča. Iz tega sklepamo, da je pri nekaterih ljudeh na splošno bolj verjetno, da bodo sami odgovarjali na anketna vprašanja, medtem ko je pri drugih ljudeh bolj verjetno nasprotno, da bomo zanje dobili odgovore od

nadomestnih enot, vsaj takrat ko anketarji nimajo posebnega navodila, naj čim bolj vztrajajo pri pridobitvi samoodgovorov.

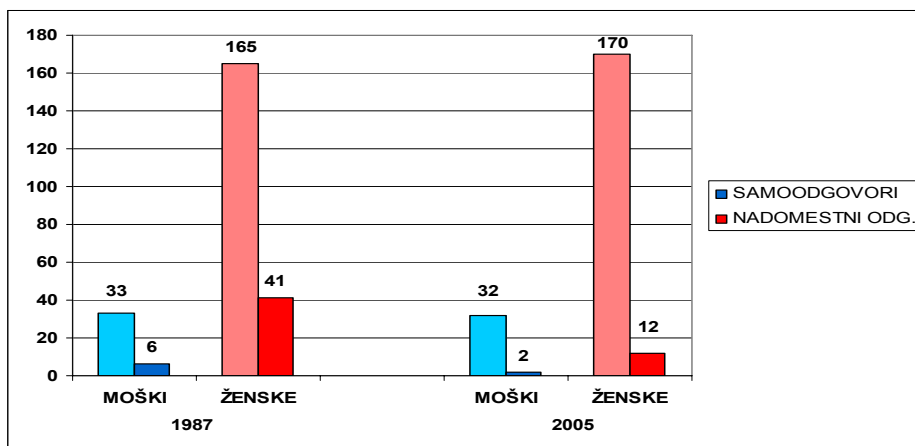
12.2 Odgovori nadomestnih enot v socialnih omrežjih iz raziskave Socialna integracija starostnikov v Sloveniji

V tej nalogi bi radi prišli vsaj do kakšne lastne ugotovitve o razlikah med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot tudi s področja analize socialnih omrežij v Sloveniji. V ta namen bomo analizirali podatke, zbrane v okviru raziskovalnega projekta z naslovom Socialna integracija starostnikov v Sloveniji²⁶, ki se je začel julija 2004, v njem pa sodelujejo Fakulteta za družbene vede, Filozofska fakulteta in Visoka šola za zdravstvo. Namen projekta je preučevanje socialne integracije in omrežij socialne opore starostnikov v obdobju od leta 1987 do danes, financira pa ga Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo.

Med februarjem in novembrom 2005 je 124 študentov višjih letnikov Fakultete za družbene vede, Filozofske fakultete in Visoke šole za zdravstvo zbralo podatke o 362 omrežjih s skupno 5432 člani. Anketiranje je bilo osebno, anketarji so odgovore vnašali na vprašalnike na papirju (*Paper Assisted Personal Interviewing – PAPI*). Vsak študent je anketiral svojo lastno družino in sicer generacijo staršev in starih staršev (študentje so najprej poskusno anketirali sebe, torej svoje socialno omrežje). Anketirali so samo enega izmed staršev in enega izmed staršev izbranega starša (sorodniki v isti liniji), in sicer tiste starše in stare starše, ki se jim je v tem obdobju zgodilo več pomembnih življenjskih sprememb. Vzorec je bil torej priložnosten (neverjetnostni vzorec, verjetnost izbora posamezne enote v vzorec ni znana), zato zanj ne veljajo ugotovitve iz teorije statističnega sklepanja (Kalton in Vehovar, 2001:169). Vsaka izmed anketiranih oseb je odgovarjala o svojem trenutnem socialnem omrežju in o svojem omrežju leta 1987, saj je namen projekta longitudinalno spremljanje omrežij socialne opore posameznikov oz. primerjava omrežij istih ljudi v letu 1987 in 2005 (referenčni obdobji anketiranja sta torej leti 1987 in 2005). V primerih, ko ciljne osebe niso bile zmožne sodelovati v tej dokaj komplicirani anketi ali niso bile dostopne v času anketiranja, je bilo dovoljeno odgovore zbirati tudi od nadomestni oseb. Anketarji so se tega posluževali predvsem pri generaciji starih staršev (19 % [1987] vs. 6 % [2005]), informatorji pa so bili starši (njihovi otroci) ali partnerji starih staršev. Med anketiranjema o različnih časovnih obdobjih je bilo nekaj dni presledka. Za anketiranje omrežij v letu 1987 so imeli anketarji pomožna (kvalitativna) vprašanja in opis takratnih družbenih razmer, s pomočjo katerih so anketiranim osebam pomagali priklicati v spomin to oddaljeno obdobje.

---

²⁶ Več informacij o projektu se nahaja na spletni strani: sis.fdvinfo.net/.

Slika 12.7: Število anketiranih oseb po spolu, tipu odgovorov in referenčnem obdobju

Večina ciljnih oseb v obeh obdobjih je bila ženskega spola (obakrat po 84 %), in da v grafičnem prikazu (glej sliko 12.7) ne bi zakrili te neenakomerno porazdeljene spolne strukture, so podatki prikazani v absolutnih številkah. Na vprašanja o omrežju v letu 1987 je odgovarjalo 29 oseb več kot na vprašanja o omrežju v letu 2005, kar je verjetno posledica dejstva, da nekateri študenti nimajo več živih starih staršev in so opisovali samo njihova omrežja iz leta 1987 (nekateri odgovori nadomestnih enot se verjetno nanašajo tudi na že umrle ljudi, vendar na podlagi kvantitativnih podatkov nismo mogli natančno določiti, v katerih primerih gre za nadomestne odgovore za umrle ljudi).

Delež nadomestnih odgovorov je bil tokrat v obeh primerih večji pri ženskah kot pri moških, za leto 1987 je bil ta delež med ženskami 20 %, med moškimi 15 %, za leto 2005 pa med ženskami 7 %, med moškimi pa 6 %. Nereprezentativnost vzorca, neuravnotežena spolna struktura anketiranih oseb, majhno število enot in majhne razlike med deleži so razlogi, da ne moremo sklepati, da je v anketah socialnih omrežij – v nasprotju z ugotovitvami iz anket gospodinjestev ali oseb – delež nadomestnih odgovorov pri ženskah večji kot pri moških. Delež nadomestnih odgovorov je precej večji za omrežja iz leta 1987 (13,6 %) kot za trenutna omrežja (6,5 %), kar verjetno kaže na to, da je bilo za marsikatero starejšo osebo težko odgovarjati o tem, kakšno je bilo njeno socialno omrežje pred skoraj dvajsetimi leti. Povprečna starost anketiranih oseb generacije staršev je 50 let, generacije starih staršev pa 75 let. Predvidevamo, da anketirane osebe niso porazdeljene med samoodgovore in odgovore nadomestnih enot selektivno glede na značilnosti socialnih omrežij, ampak da sta bila glavna razloga za nadomestne odgovore nesposobnost oseb za sodelovanje v raziskavi (polovico anketiranih oseb predstavljajo stari starši) in nedostopnost oseb (umrle osebe). Poleg tega smo dobili veliko več nadomestnih odgovorov pri merjenju omrežij v letu 1987, trenutna nedostopnost ciljnih oseb za anketiranje pa verjetno ni povezana z značilnostmi omrežij teh oseb pred skoraj dvajsetimi leti.

Zgornji podatki nam prikazujejo stanje na področju odgovorov nadomestnih enot po različnih skupinah v dveh izbranih raziskavah. Prvo predstavljeno raziskavo bi zaradi velikega števila enot lahko imeli za reprezentativno za deleže in strukturo odgovorov nadomestnih enot v anketah gospodinjstev v Sloveniji, vendar je – kot smo omenili že v poglavju Področja uporabe odgovorov nadomestnih enot – delež odgovorov nadomestnih enot zelo odvisen od strategije posamezne anketnoraziskovalne ustanove in/ali posamezne anketne raziskave glede dovoljevanja pridobivanja odgovorov od nadomestnih enot oz. prizadevanj za samoodgovore. Zato so vse zgornje opisne analize rezultat oz. posledica pravil, ki veljajo v predstavljenih raziskavah. V nadaljevanju pa več o razlikah v odvisnih spremenljivkah med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot.

13 EMPIRIČNO PREVERJANJE TEORETSKIH HIPOTEZ

Preden sprejmemo neko hipotezo oz. vzročno povezavo med dvema ali več spremenljivkami za dejstvo, jo je potrebno večkrat preveriti in potrditi, na čim več različnih načinov, na čim več različnih podatkih in v čim več različnih kontekstih. Tokratno preverjanje štirih predstavljenih hipotez, od katerih so bile prve tri predhodno vsaj v podobni formulaciji že preverjene, bo potekalo na zgoraj predstavljenih podatkih dveh zelo različnih raziskav, od katerih je prva posebna zaradi velikega števila enot, kar omogoča analize podatkov na različnih podskupinah, ter reprezentativnosti za populacijo prebivalcev Slovenije; druga pa, ker vsebuje podatke o socialnih omrežjih, kjer so analize odgovorov nadomestnih enot še redkejša kot pri anketah oseb in gospodinjestev, ter zato, ker vsebuje retrospektivne podatke o precej oddaljeni preteklosti. Podatki, s katerimi preverjamo hipoteze, so zaradi boljše preglednosti, praviloma prikazani grafično (natančni izračuni pa so v priloženih preglednicah).

13.1 Strategije oblikovanja odgovorov nadomestnih enot

H1: Odgovori nadomestnih enot so si pri vprašanjih, ki merijo isto dejansko spremenljivko, pri težkih vprašanjih, bolj podobni kot samoodgovori.

Hipotezo bomo preverjali s korelacijsko analizo²⁷ odgovorov na vprašanje, koliko ur na teden posameznik navadno dela pri svojem osnovnem delu, vključno z nadurami, če jih opravlja redno, ter na vprašanje, koliko ur je posameznik delal prejšnji teden, od ponedeljka do nedelje (celotno besedilo vprašanj je v prilogi). Na vprašanji odgovarjajo vse delovno aktivne osebe, to so tisti, ki so v zadnjem tednu (od ponedeljka do nedelje) pred anketiranjem opravili kakršno koli delo za plačilo, dobiček ali družinsko blaginjo (kar je približno polovica anketiranih oseb; definicija Mednarodne organizacije za delo, v Svetin in Rutar, 2005: 31). Upoštevali bomo samo število ur večje od nič in manjše od 80 (nekaj ekstremnih vrednosti smo izločili, ker je njihova natančnost vprašljiva).

Vprašanja se nam zdita težki, saj današnji delovni teden običajno traja pet ali šest dni, število ur dela v posameznem dnevu pa je vse bolj pogojeno z dokončanim delom, in ne s številom ur, kot je zapisano v pogodbi o zaposlitvi. Nekateri ljudje delo nosijo s seboj domov in se z njim ukvarjajo tudi v času, ki je namenjen prostemu času. Tudi čas potovanja v službo, ki ga je potrebno odšteti od časa, ko je posameznik odsoten od doma zaradi službe, se podaljšuje oz. je zaradi prometne gneče precej variabilen. Ljudje lahko med službo "skočijo" za nekaj ur po opravkih (npr. k zdravniku, v kak urad). Poleg tega so lahko kak dan ali več dni tudi na bolniškem, študijskem ali rednem letnem dopustu. Če je

---

²⁷ Uporabili bomo Pearsonov koeficient korelacije.

to samo en dan, lahko nanj hitro pozabimo. Pri obeh vprašanjih je potrebno ure seštevati, v prvem primeru celo izračunati povprečje. Število delovnih ur na teden tudi ni tema, o kateri bi se ljudje pogosto pogovarjali s svojimi bližnjimi. Vse to so razlogi, ki govorijo v prid argumentu, da sta vprašanji težki in je za oblikovanje odgovora potrebnega precej kognitivnega napora in velika količina podrobnih informacij.

Korelacijska analiza se pri raziskovanju odgovorov nadomestnih enot na splošno pogosto uporablja, vendar bolj pogosto kot mera ujemanja samoodgovorov in nadomestnih odgovorov, torej tako, da se primerjajo odgovori na isto vprašanje pri ciljni osebi in pri potencialnem nadomestnem poročevalcu. Mi pa bomo korelacijo računali med odgovori na dve (podobni) vprašanji (povprečno in konkretno število ur dela v prejšnjem tednu), ki bi ju lahko imenovali tudi dva indikatorja za isto spremenljivko (število ur dela na teden), pri isti ciljni osebi, kar je formula za izračun notranje konsistentnosti. Na splošno je to bolj razširjen način analize podatkov s pomočjo korelacije, ki meri linearno povezanost dveh spremenljivk, kot primerjava odgovorov na isto vprašanje pri dveh različnih osebah. S pomočjo Fisherjeve standardizacije²⁸ bomo izračunali tudi intervale zaupanja za korelacijske koeficiente in s tem prikazali natančnost izmerjenih koeficientov korelacije. Intervali zaupanja pa so nam lahko v pomoč tudi pri približnem (t.i. pravilu palca) ugotavljanju razlik med skupinami (če se intervali zaupanja ne prekrivajo, je večja verjetnost, da so razlike med skupinami statistično značilne).

Podatke bomo razdelili glede na dajalce podatkov, torej na samoodgovore in odgovore nadomestnih enot. Zaradi precej različnih deležev nadomestnih odgovorov in števila ur dela na teden glede na spol bomo analizo naredili ločeno za ženske in moške (podrobnejša razlaga je v poglavju Odgovori nadomestnih enot v Anketi o delovni sili), zaradi večje posplošljivosti rezultatov pa še ločeno po posameznih četrletjih (četrletni vzorci so dovolj veliki za to). Ugotavljali bomo, ali obstajajo razlike v količini korelacije oz. podobnostjo odgovorov med skupinami samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot.

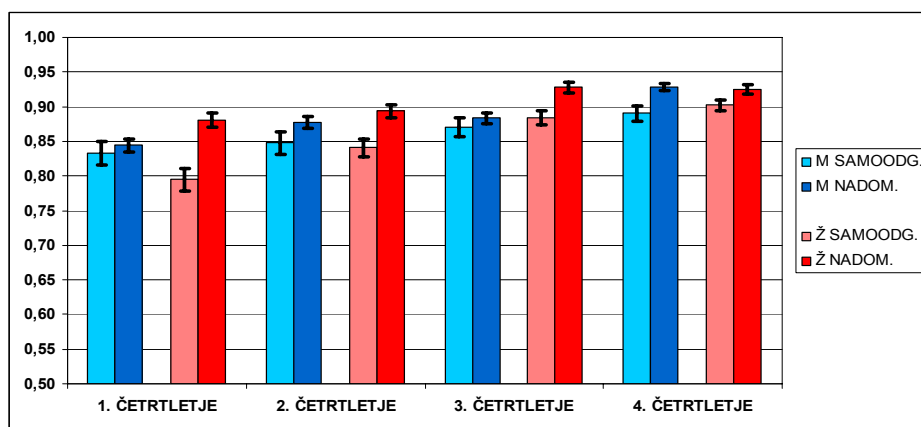
Predpostavljamo, da je povprečno število delovnih ur na teden bolj natančno izračunano kot število delovnih ur v preteklem tednu, ker se prvo le nanaša na neko določeno tedensko ali mesečno delovno obveznost oz. najdemo število delovnih ur v mesecu zapisano v plačilnem listu, iz katerega je mogoče sklepati ali oceniti, koliko ur je bilo povprečno opravljenih v posameznem tednu. V statistični publikaciji z rezultati Ankete o delovni sili je objavljeno samo povprečno tedensko število delovnih ur (ločeno po spolu in po sektorju dejavnosti; v Svetin in Rutar, 2005: 21), ravno zaradi predpostavke, da je ta podatek bolj natančen kot konkretno število delovnih ur v predhodnem tednu. Za število delovnih ur v

---

²⁸ Opis postopka je na spletni strani: support.sas.com/ctx/samples/index.jsp?sid=498

konkretnem tednu pa predvidevamo, da je pri večini delovno aktivnih ljudi precej variabilno in da v realnosti bolj odstopa od povprečnega tedenskega števila delovnih ur, kot se zavedamo (uporabimo lahko iste argumente, kot smo jih uporabili za argumentiranje težavnosti vprašanj). Predvidevamo, da ko osebe nimajo vseh potrebnih informacij ali niso pripravljene iti skozi naporen kognitivni proces, ki pripelje do natančnega odgovora o številu delovnih ur v prejšnjem tednu, sklepajo na podlagi povprečnega tedenskega števila delovnih ur ali celo ugibajo na podlagi stereotipnega povprečnega tedenskega števila delovnih ur (npr. 40 ur v Sloveniji). Predvidevamo, da imajo nadomestne enote pri oblikovanju nadomestnih odgovorov na to vprašanje večje težave kot ciljne enote same. Nadomestne enote npr. pogosto niti ne razpolagajo z vsemi potrebnimi informacijami za izračun skupnega števila ur na teden, kar je nujen pogoj za natančen odgovor o konkretnem številu delovnih ur v predhodnem tednu, medtem ko ciljne enote te informacije imajo oz. so jih imele (če so jih v dneh, ki so minili od takrat, že pozabile).

Korelacija med tema dvema vprašanjema je na vsak način visoka, ker sta dejstvi le zelo povezani (iz konkretnega števila ur dela v več zaporednih tednih dobimo povprečno število ur dela na teden). Vendar smo že zgoraj omenili, da med povprečnim in konkretnim številom delovnih ur na teden, le obstajajo odstopanja. Predvidevamo, da se ciljne osebe teh odstopanj zase bolj zavedajo, kot informatorji, ki odgovarjajo za nekoga drugega. Zato sklepamo, da korelacija, višja od povprečne korelacije v določeni skupini (npr. moški v prvem četrtletju), pomeni večjo mero informiranega ugibanja o konkretnem tedenskem številu ur na podlagi povprečnega tedenskega števila ur ali zakonsko določenega števila ur dela na teden. Višja korelacija namreč pomeni bolj podobne odgovore na obe vprašanji. Nižja korelacija od povprečne skupinske korelacije pa pomeni malenkost bolj različne odgovore na vprašanji, kar v obravnavanem primeru razumemo kot boljše odslikavo dejanskega stanja, v katerem je konkretno število delovnih ur na teden precej dinamično. (V našem primeru bi lahko govorili tudi samo o predvideni višji korelaciji pri nadomestnih odgovorih kot pri samoodgovorih in nižji korelaciji pri samoodgovorih kot pri nadomestnih odgovorih, brez omembe povprečne korelacije v skupini, ker so naše skupine sestavljene samo iz dveh podskupin.) Zato pri samoodgovorih predvidevamo boljše odslikavo dejanskega stanja in torej nižji delež korelacije kot pri nadomestnih odgovorih, ki so v večji meri oblikovani na podlagi informiranega ugibanja, kar se kaže v večji podobnosti odgovorov na obe (podobni) vprašanji.

Slika 13.1: Koeficienti korelacije in intervali zaupanja za samoodgovore in odgovore nadomestnih enot

Na sliki 13.1 so prikazani koeficienti korelacije med povprečnim tedenskim številom delovnih ur in številom delovnih ur v preteklem tednu, ločeno za samoodgovore (prvi stolpec v dvojicah) in odgovore nadomestnih enot (drugi stolpec v dvojicah), posebej za moške (modri stolpci) in ženske (rdeči stolpci) ter za vsako četrletje posebej. Skupen (letni) koeficient korelacije med vprašanji je pri samoodgovorih 0,86, pri odgovorih nadomestnih enot pa 0,89. Na sliki so vrisani tudi intervali zaupanja za koeficiente korelacije. Intervali zaupanja so pri samoodgovorih povsod malenkost širši kot pri odgovorih nadomestnih enot, ker je število samoodgovorov manjše in ker so koeficienti korelacije pri samoodgovorih nižji.

Podatki, predstavljeni na sliki 13.1, potrjujejo domnevo, da bo korelacija oz. podobnost med odgovoroma pri enotah s samoodgovori nižja kot pri enotah z nadomestnimi odgovori, iz česar sklepamo, da nadomestni odgovori na vprašanje o konkretnem številu delovnih ur v prejšnjem tednu v večji meri temeljijo na informiranem ugibanju, verjetno na podlagi povprečnega števila tedenskih delovnih ur, kot samoodgovori. Pri samoodgovorih očitno dobimo bolj različne odgovore na vprašanji o povprečnem in konkretnem številu ur dela na teden kot pri odgovorih nadomestnih enot. Koeficient korelacije oz. podobnost odgovorov je pri nadomestnih odgovorih višja v vseh četrletjih in pri obeh spolih, kar je dodaten argument v prid potrditvi hipoteze. Razen pri moških v prvem in tretjem četrletju so vse razlike med koeficienti korelacije v posameznih dvojicah tudi statistično značilne (to je razvidno tudi iz prekrivajočih [moški prvo in tretje četrletje] oz. neprekrivajočih intervalov zaupanja – natančni izračuni so v prilogi).

Predvideli smo, da je delež manjkajočih vrednosti (*missing values*) kazalec težavnosti vprašanj, vendar je v našem primeru delež neodgovorov spremenljivke oz. vstavljenih manjkajočih vrednosti (*imputation rate*) pri odgovorih na obe vprašanji manj kot 0,1 %, tako da na podlagi tega podatka ne moremo

sklepati o težavnosti vprašanj. Tako nizek delež manjkajočih vrednosti verjetno pomeni, da nadomestne enote raje oblikujejo odgovore, pa čeprav si pri tem pomagajo z ugibanjem, kot pa odgovorijo, da ne vedo odgovora²⁹, kar je spet lahko argument v prid domnevi o večji meri informiranega ugibanja pri odgovorih nadomestnih enot, saj se nadomestnim poročevalcem bolj pogosto zgodi, da ne vedo odgovora na težko vprašanje o nekom drugem.

Dodaten argument v podporo domnevi o večji prisotnosti informiranega ugibanja pri nadomestnih odgovorih je tudi predvidevanje, da imajo osebe, za katere smo dobili odgovore od nadomestnih enot, mogoče bolj "netipične" urnike in da je bil to razlog za nadomestni odgovor. V primerih, ko to drži, bi morali dobiti pri nadomestnih odgovorih, zaradi netipičnih urnikov, še dodatno nižjo korelacijo med vprašanji.

Na podlagi vseh predstavljenih podatkov in možnih razlag podatkov, lahko potrdimo raziskovalno hipotezo, da so si odgovori nadomestnih enot pri težkih vprašanjih, ki merijo isto dejansko spremenljivko, v večji meri podobni kot samoodgovori. Odgovora na analizirani podobni vprašanji sta pri samoodgovorih v glavnem statistično značilno bolj različna kot odgovora na isti vprašanji pri nadomestnih odgovorih, kar smo mi predstavili kot argument v prid hipotezi o večji podobnosti oz. večji notranji konsistentnosti odgovorov nadomestnih enot. Ta ugotovitev je hkrati opozorilo o neprimernosti metode notranje konsistentnosti za preverjanje zanesljivosti merjenja odgovorov, pridobljenih od nadomestnih enot.

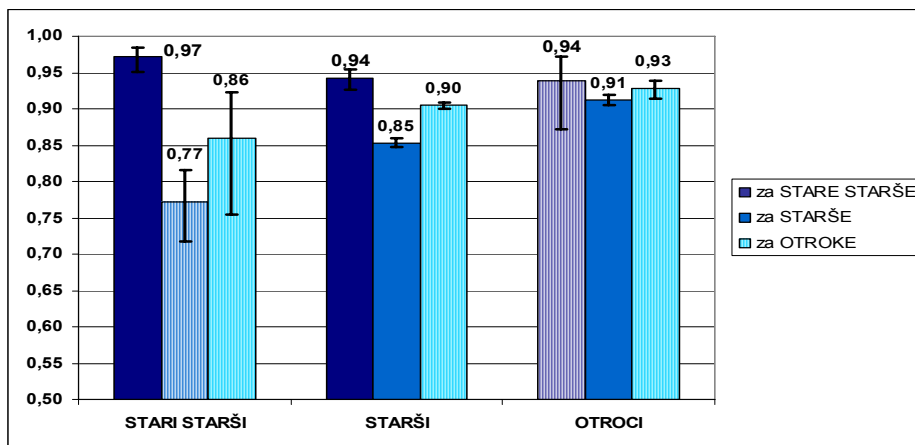
H2: Nadomestnih odgovori, pridobljeni od partnerjev (sozakoncev), so pri težkih vprašanjih bolj podobni samoodgovorom kot nadomestni odgovori, pridobljeni od otrok za starše.

Tudi drugo hipotezo bomo preverjali z že zgoraj predstavljenimi koeficienti korelacije, le da tu analiziramo podatke za celo leto in za oba spola skupaj, ker bi drugače dobili skupine z zelo majhnim številom enot (analiziramo namreč samo nadomestne odgovore in jih razdelimo v tri generacijske skupine) in posledično še širšimi intervali zaupanja za koeficiente korelacije od teh, ki smo jih dobili (število enot je majhno predvsem v skupini nadomestnih odgovorov, pridobljenih od starih staršev). Uporabili smo lahko le dvo- in veččlanska gospodinjstva s samo eno odgovarjajočo osebo (ki predstavljajo tri četrtine v Anketi o delovni sili sodelujočih gospodinjstev), saj v gospodinjstvih, kjer je odgovarjalo več oseb, ne vemo, kdo je bil nadomestni poročevalec za katero osebo. Primerjavo korelacijskih koeficientov smo izbrali zato, ker le-ti vključujejo odgovore na dve vprašanji hkrati in

---

²⁹ Z vidika kakovosti podatkov so sklepanja tako s strani nadomestnih poročevalcev kot s strani ciljnih oseb bolj zaželena kot naknadno vstavljanje manjkajočih vrednosti na podlagi različnih metod s strani analitikov, ker imajo anketirane osebe več relevantnih informacij za oblikovanje ocene kot analitiki.

sklepamo, da so na ta način pridobljeni rezultati bolj posplošljivi, kot bi bili rezultati, pridobljeni na podlagi uporabe ene same spremenljivke, npr. frekvenčne analize. Poleg tega smo zaradi majhnega števila enot v skupinah združili podatke za moške in ženske, število ur dela na teden pa se pri teh dveh skupinah precej razlikuje in bi to lahko vplivalo na ugotovitve.

Slika 13.2: Koeficienti korelacije in intervali zaupanja za odgovore nadomestnih enot, pridobljene od različnih generacij.

Na sliki 13.2 je več podatkov (korelacijskih koeficientov), kot smo jih predvideli v hipotezi. Stolpci, ki so izpolnjeni z navpičnimi črtami, so na sliki predstavljeni zgolj informativno oz. za primerjavo z ostalimi podatki. Skupine treh stolpcev skupaj predstavljajo podatke, ki smo jih dobili od istega vira; odgovore, prikazane v prvih treh stolpcih, smo torej pridobili od starih staršev, tiste iz drugih treh stolpcev smo dobili od staršev oz. srednje generacije, podatki iz zadnjih treh stolpcev pa so pridobljeni od otrok, starih 15 let ali več. Izrazi "stari starši", "starši" in "otroci" označujejo tri različne generacije v gospodinjstvih in ne dobesedno sorodstvo (npr. otroci so starim staršem vnuki). Odnos med starši in otroki velja v določeni meri tudi za odnos med starimi starši (generacijo starih staršev) in starši (srednjo generacijo), ki so njihovi otroci, kar je bil razlog, da smo v analizo vključili tudi generacijo starih staršev.

Korelacija med povprečnim številom delovnih ur na teden in številom delovnih ur v prejšnjem tednu pri samoodgovorih v generaciji staršev znaša 0,84, interval zaupanja od 0,83 do 0,85. Korelacija za isti spremenljivki med nadomestnimi odgovori, ki smo jih dobili od generacije staršev in se nanašajo na generacijo staršev, torej med nadomestnimi odgovori partnerjev za svoje partnerje ali sozakoncev, znaša 0,85 (peti zaporedni stolpec); korelacija pri nadomestnih odgovorih, ki smo jih dobili od otrok za starše, pa znaša 0,91 (osmi zaporedni stolpec). Če predpostavimo, da je korelacija, ki jo dobimo pri samoodgovorih, najbolj natančna, potem se ji nadomestni odgovori, pridobljeni od partnerjev, dejansko

precej približajo (vendar je vrednost kljub temu izven intervala zaupanja [glej prilogo] in statistično značilno različna od samoodgovorov, enako kot smo ugotovili že pri preverjanju prejšnje hipoteze; odstopanje pa je – enako kot pri zgornji hipotezi – v smeri višje korelacije pri nadomestnih odgovorih). Ocena, ki jo dobimo od nadomestnih odgovorov, pridobljenih od otrok, pa precej (navzgor) odstopa od ocen, ki ju dobimo s samoodgovori in z nadomestnimi odgovori partnerjev, tako da lahko trdimo, da dobimo iz nadomestnih odgovorov partnerjev samoodgovorom bolj podobno oceno (v našem primeru bolj podoben delež korelacije med izbranimi dvema vprašanjem) kot iz nadomestnih odgovorov otrok. Verjetni razlogi za to ugotovitev so, da partnerji preživijo povprečno več časa skupaj, se več pogovarjajo med seboj in tako izmenjajo več informacij, kot jih izmenjajo s svojimi odraslimi otroki.

Za partnerske odnose gre tudi med starimi starši. Korelacija med številoma ur pri samoodgovorih starih staršev znaša 0,95, interval zaupanja od 0,93 do 0,96. Korelacija pri nadomestnih odgovorih, pridobljenih od starih staršev, torej partnerjev starih staršev, znaša 0,97 (prvi stolpec); korelacija pri nadomestnih odgovorih, pridobljenih od njihovih otrok oz. partnerjev njihovih otrok (generacija staršev), pa 0,94 (četrti zaporedni stolpec). V tem primeru pa je ocena partnerjev bolj oddaljena od samoodgovorov starih staršev, kot ocena njihovih otrok oz. partnerjev njihovih otrok. Vendar predvidevamo, da gre pri odnosu starih staršev in njihovih otrok (srednje generacije), z vidika vedenja oz. poznavanja podrobnosti enih o drugih, kljub temu da le-ti živijo v istem gospodinjstvu, verjetno za drugačne odnose, kot pri starših (srednje generacije) in njihovih odraslih (še ne odseljenih) otrocih. Mogoče bi bilo celo bolj smiselno med starimi starši in njihovimi otroki srednje generacije predpostaviti poznavanje v takšni smeri kot med otroki in njihovimi starši, torej da je srednja generacija v gospodinjstvu najbolj informirana o vseh članih gospodinjstva, njihovi starši in otroci pa so o ostalih članih gospodinjstva slabše informirani. Kar še dodatno otežuje razumevanje poznavanja starih staršev in srednje generacije na splošno (in je verjetno argument v prid domnevi o slabši kakovosti nadomestnih odgovorov, pridobljenih od generacije starih staršev), je dejstvo, da so stari starši običajno starši enega izmed pripadnikov srednje generacije in svojega otroka precej bolje poznajo kot njegovega partnerja (zeta ali snaho; tega razlikovanja podatki Ankete o delovni sili ne omogočajo).

O starih starših v literaturi o odgovorih nadomestnih enot ni (skoraj) nič napisanega, razen ko gre za gerontološke študije starih oseb, ampak v tem primeru so teme anket drugačne kot v "splošnih" anketah gospodinjstev ali oseb. Ravno tako ni v literaturi o odgovorih nadomestnih enot napisanega nič o poznavanju vnukov s strani starih staršev (in seveda niti obratno). Zgornji informativno dodani stolpci pa kažejo, da je ocena nadomestnih odgovorov za vnuke s strani starih staršev (tretji zaporedni stolpec) izven intervala zaupanja ocene na podlagi samoodgovorov vnukov (interval zaupanja za

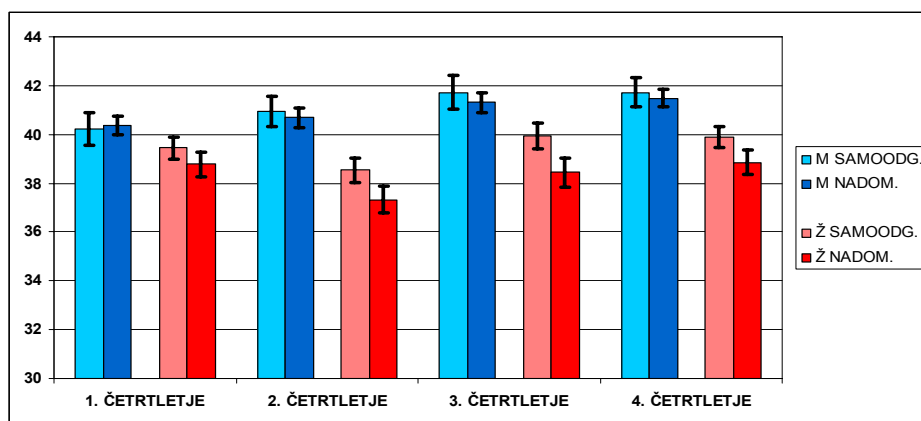
koeficient korelacije pri samoodgovorih otrok znaša od 0,88 do 0,90); ocena nadomestnih odgovorov vnukov o njihovih starih starših (sedmi zaporedni stolpec) pa je v intervalu zaupanja za koeficient korelacije, izračunan na podlagi samoodgovorov starih staršev, vendar samo na podlagi teh ugotovitev ne moremo sklepati o (ne)poznavanju vnukov s strani starih staršev niti ne o (ne)poznavanju starih staršev s strani vnukov. Koeficient korelacije pri nadomestnih odgovorih o otrocih s strani otrok (deveti zaporedni stolpec), torej njihovih bratov in sester, pa se tudi precej razlikuje od koeficienta korelacije pri samoodgovorih otrok; medtem ko je slednjemu najbližje koeficient korelacije, izračunan iz nadomestnih odgovorov, pridobljenih od staršev (šesti zaporedni stolpec), kar bi lahko bil argument v prid trditvi, da so starši (srednje generacije) poleg (odraslih) otrok samih najboljši informatorji o otrocih, ki živijo v njihovem gospodinjstvu.

Osnovna hipoteza o večji podobnosti samoodgovorov nadomestnim odgovorom, pridobljenim od partnerjev, kot nadomestim odgovorom, pridobljenim od otrok, ko gre dobesedno za otroke znotraj gospodinjstva in njihove starše srednje generacije, se izkaže kot veljavna. Hipotezo smo informativno preverjali še na generaciji starih staršev in njihovih otrok srednje generacije, vendar je v tem primeru podatki ne potrjujejo. Sklepamo pa, da to ni razlog za zavrnitev postavljene hipoteze, saj izhodiščna literatura, ki govori o medsebojnem poznavanju otrok in staršev, temelji na generacijah, na katerih se je naša hipoteza izkazala kot veljavna.

H3: Odgovori nadomestnih enot so v manjši meri podvrženi družbeno zaželenemu odgovarjanju kot samoodgovori.

Tudi pri preverjanju tretje hipoteze bomo uporabili odgovore na eno izmed že uporabljenih vprašanj iz Ankete o delovni sili, in sicer vprašanje o konkretnem številu delovnih ur v preteklem tednu. Primerjali bomo povprečno število delovnih ur med samoodgovori in nadomestnimi odgovori. Izhajamo pa iz predpostavke, da je delati čim več ur na teden v današnji, precej storitveno naravnani družbi spoštovanja vredno oz. družbeno zaželeno obnašanje. Ljudje, ki malo delajo, ne delajo ali nimajo dela, so na nek način problem za družbo. Zato je obratno stanje, delati čim več ur na teden, nekaj, s čimer se človek lahko pohvali. Vprašanje o konkretnem številu delovnih ur pa smo izbrali raje kot vprašanje o povprečnem številu ur zato, ker so pri slednjem odgovori bolj variabilni, možno jih je bolj prilagajati in anketirane osebe predvidevajo, da je pri tem vprašanju dovoljeno večje odstopanje od povprečja, tudi za to, ker je v vprašalniku najprej vprašanje o povprečnem številu delovnih ur in nato vprašanje o konkretnem številu delovnih ur v preteklem tednu.

Slika 13.3: Povprečno število delovnih ur v prejšnjem tednu in intervali zaupanja za samoodgovore in odgovore nadomestnih enot

Povprečno število delovnih ur v prejšnjem tednu po skupnih podatkih Ankete o delovni sili iz leta 2004 znaša za moške 41,0, za ženske pa 38,9. Na sliki 13.3 pa je predstavljeno povprečno število delovnih ur v prejšnjem tednu po četrtoletjih in po spolu, posebej za samoodgovore (prvi stolpec v dvojicah) in odgovore nadomestnih enot (drugi stolpec v dvojicah). Razen pri moških v prvem četrtoletju so stolpci z odgovori nadomestnih enot vedno nižji kot stolpci s samoodgovori. Razlike so statistično značilne pri ženskah v drugem, tretjem in četrtem četrtoletju, pri ženskah v prvem četrtoletju pa je razlika na meji (5 %) med statistično značilnostjo in neznačilnostjo (natančne vrednosti povprečij in testov primerjave povprečij so v prilogi). Pri moških pa razlike niso statistično značilne (razlika je najvišja v tretjem četrtoletju), kar malo otežuje odločitev o veljavnosti oz. neveljavnosti postavljene hipoteze.

Podatki nam očitno kažejo, da je družbeno zaželeno odgovarjanje pri ženskah prisotno v malo večji meri kot pri moških. Mogoče so pri ženskah bolj prisotni potreba po družbenem priznanju, dojemanje možnih odgovorov kot različno družbeno zaželenih in občutek pomanjkanja anonimnosti, kar smo predstavili kot pogoje za družbeno zaželeno obnašanje. Mogoče ženske višje število ur dela v prejšnjem tednu razumejo kot bolj družbeno zaželeno kot moški. Za odkrivanje učinka družbene zaželenosti je namreč tema vprašanja še posebej pomembna. Vendar se tudi pri moških očitno nakazuje težnja po družbeno zaželenem odgovarjanju, saj je le-ta opazna v treh od štirih analiziranih četrtoletjih; v četrtoletju, ko je povprečje pri nadomestnih odgovorih višje kot pri samoodgovorih, pa je razlika med povprečjema minimalna (najmanjša od vseh dvojic stolpcev) in seveda statistično neznačilna.

Isti podatki (moški v prvem četrtoletju) kot pri tej hipotezi so bili problematični (dobili smo edino statistično neznačilno razliko med koeficientoma korelacije za povprečno tedensko število delovnih ur

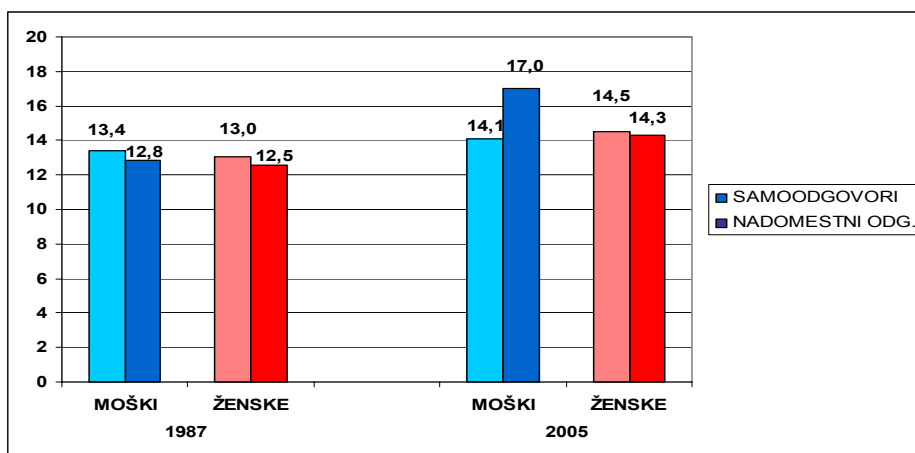
in konkretno število delovnih ur v preteklem tednu – spremenljivka, ki jo obravnavamo pri tej hipotezi) tudi pri prvi hipotezi. Preverili smo, če je razlog za odstopanje od podatkov v ostalih četrletjih mogoče posledica tega, da vključujejo podatki za prvo četrletje tudi praznični oz. počitniški teden med božičem in novim letom (referenčno obdobje je teden pred anketiranjem), ko ima večina ljudi precej drugačne (večina krajše) delovne urnike kot v ostalih tednih v letu, vendar smo po izločitvi podatkov za praznična tedna dobili enaka odstopanja.

Hipotezo torej lahko "sprejmemo z omejitvami" (hipoteze z gotovostjo ne moremo sprejeti) oz. tudi če hipoteze ne sprejmemo, obstaja verjetnost, da bomo, vsaj v primeru izrazito družbeno zaželenih odgovorov, od nadomestnih enot dobili malenkost manj družbeno zaželene odgovore kot neposredno od ciljnih oseb (pri odgovorih za ženske smo odkrili v glavnem statistično značilne razlike v predvideni smeri). To kaže na razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot – verjetno v sorazmerno majhnem obsegu – tudi zaradi družbeno zaželenega odgovarjanja. Če bi hipotezo uspeli potrditi, bi imeli tudi empirične dokaze, da v primerih izrazito družbeno (ne)zaželenih odgovorov dobimo odgovore višje kakovosti od nadomestnih enot, vendar ker hipoteze nismo uspeli potrditi, empiričnih dokazov za to domnevo nimamo.

H4: Odgovori nadomestnih enot imajo, pri merjenju velikosti socialnega omrežja ciljne osebe, za rezultat manjše skupno število članov omrežja kot samoodgovori.

Anketirane osebe oz. anketarji so člane omrežij vpisovali v diagram s tremi koncentričnimi krogi. V središču kroga se nahaja anketirana oseba, v tri obkrožujoče kroge pa se vpisujejo imena članov omrežja, najbližja oz. najpomembnejša v prvi krog, manj pomembna – glede na intenzivnost povezanosti z anketirano osebo seveda – pa v drugi in tretji krog (besedilo vprašanja je v prilogi). Na podlagi vseh podatkov skupaj smo dobili v prvem krogu povprečno 3,9 članov, v drugem krogu 5,1 članov, v tretjem krogu 4,6 članov in skupno povprečno 13,7 članov. Povprečno število članov po krogih je bilo za omrežja iz leta 1987 malenkost nižje kot za omrežja iz leta 2005 (povprečji skupnega števila članov: 13,0 vs. 14,5). Razlagi za to ugotovitev sta lahko dve: da so imeli ljudje leta 1987 manjše število članov omrežij ali (bolj verjetna razlaga) da se ljudje za svoja omrežja iz zelo oddaljenih obdobj spomnijo manj članov kot za aktualna omrežja (o problematičnosti retrospektivnega poročanja smo govorili v poglavju Retrospektivno poročanje). Natančnost podatkov o tako oddaljeni preteklosti je lahko vprašljiva tudi zaradi zmede glede referenčnega obdobja; torej vprašljivo je, če anketirane osebe poročajo res točno o letu 1987 ali o obdobju nekaj let pred ali po tem. Pri nadaljnji analizi smo združili podatke za generacijo staršev in starih staršev (ker ni bistvenih razlik v številu članov omrežij glede na generacijo, podskupine so pa že tako [pre]majhne), ločili pa smo jih po referenčnih obdobjih in po spolu

(podatki kažejo, da so razlike v številu članov omrežij glede na ti dve spremenljivki večje kot glede na generacijo ciljnih oseb) ter seveda na skupino samoodgovorov in nadomestnih odgovorov.

Slika 13.4: Povprečno skupno število članov socialnega omrežja po spolu, tipu odgovorov in referenčnem obdobju

Ker je zbiranje podatkov potekalo na priložnostnem vzorcu, zanj ne velja teorija statističnega sklepanja in tako ne moremo izračunati intervalov zaupanja, ki bi nam kazali variabilnost ocen. A kot smo videli na sliki 12.7, imajo skupine nadomestnih odgovorov od dve (nadomestni odgovori za omrežja moških v letu 2005) do 41 enot in le skupini samoodgovorov žensk več kot 150 enot, kar pomeni, da so, razen slednjih, ocene za vse skupine zelo variabilne oz. nenatančne.

Pri treh od štirih dvojic samoodgovorov (prvi stolpci v dvojicah) in odgovorov nadomestnih enot (drugi stolpci v dvojicah) dejansko opazimo (verjetno neznačilne) razlike med enim in drugim tipom odgovorov v predvideni smeri. V nepredvideni smeri, torej večje število članov omrežij pri nadomestnih odgovorih kot pri samoodgovorih, pa izstopa že omenjena skupina nadomestnih odgovorov za omrežja moških v letu 2005. Vendar slednja ocena temelji samo na osnovi odgovorov za dve ciljni enoti³⁰, od katerih vsaka k oceni prispeva polovico vrednosti ocene, kar nikakor ne more biti reprezentativno za nadomestne odgovore (moških) na splošno. Na podlagi predstavljenih podatkov bi lahko z veliko mero tveganja in samo za ženske predvidevali, da bomo pri samoodgovorih dobili malenkost večje število članov omrežij kot pri nadomestnih odgovorih za ciljne osebe. Pri moških pa imamo precej manjše število enot v primerjavi z ženskami in v podatkih za leto 2005 hkrati obratno smer od predvidene, tako da za moške ne moremo trditi, da dobimo večje število članov omrežja pri samoodgovorih kot pri odgovorih nadomestnih enot.

³⁰ Posameznih vrednosti zaradi zaupnosti podatkov ne navajamo.

Tako kot pri prvi in tretji hipotezi, ki se nanašata na podatke iz anket gospodinjev, so tudi pri hipotezi za podatke iz analize omrežij podatki, ki se nanašajo na ženske, bolj v skladu s postavljenimi hipotezami kot podatki o ciljnih osebah moškega spola (pri drugi hipotezi pa podatkov nismo analizirali glede na spol). Vendar se nam v primeru raziskovanja razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot posploševanje ugotovitev ločeno za moške in ženske vseeno zdi tvegano zaradi dveh razlogov: (1) deleži samoodgovorov in nadomestnih odgovorov med moškimi in ženskami so očitno precej različni; če sklepamo po Anketi o delovni sili s slabimi 80000 anketiranimi osebami letno, dobimo za moške večji delež nadomestnih odgovorov kot za ženske; torej (2) za moške v veliki meri odgovarjajo tudi ženske in ravno tako moški, sicer v manjši meri, odgovarjajo tudi za ženske; kar pomeni, da dobimo nadomestne odgovore za osebe istega spola od oseb obeh spolov. Na enak spol so torej vezani samo samoodgovori, medtem ko so nadomestni odgovori podvrženi značilnostim odgovarjanja obeh spolov, če bi predpostavljali, da obstajajo razlike v oblikovanju nadomestnih odgovorov med moškimi in ženskami. Zato je manj tvegano, če v povezavi s četrto hipotezo zaključimo, da se sicer nakazuje težnja k manjšemu skupnemu številu članov omrežij pri nadomestnih odgovorih, vendar postavljene hipoteze na podlagi analiziranih podatkov zaradi premalo očitnih razlik ne moremo sprejeti.

13.2 Povzetek

Predstavljeno empirično preverjanje podatkov ima za rezultat, podobno kot mnoge druge študije, ki vključujejo tudi empirično preverjanje podatkov, ugotovitev, da je preverjanje hipotez s konkretnimi podatki vsaj tako zapleteno kot postavljanje hipotez v teoriji, če ne še bolj. Zelo pogosto se zgodi, tako kot se je zgodilo tudi v našem primeru, da isto hipotezo na eni skupini enot lahko potrdimo, na drugi ne. Skupine enot se lahko razlikujejo glede na spol, starost, generacijo, obdobje zbiranja podatkov, temo ankete ipd. Postavljeno hipotezo pa je na koncu potrebno sprejeti ali ovreči.

Naši rezultati bi bili lahko drugačni že, če bi za analizo uporabili druge spremenljivke ali druge statistične metode za preverjanje hipotez. Dejansko smo s podatki naredili mnogo več analiz, kot jih predstavljamo v empiričnem delu, vendar so se predstavljene analize (med narejenimi) izkazale kot najbolj primerne za naš namen. Z njimi smo uspeli z veliko verjetnostjo potrditi hipotezi o (1) večji podobnosti odgovorov na težka vprašanja, ki merijo isto dejansko spremenljivko, pri nadomestnih odgovorih, in o (2) večji podobnosti samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot za težka vprašanja, pridobljenih od partnerjev, kot samoodgovorov staršev in nadomestnih odgovorov, pridobljenih od otrok. Pri ostalih dveh hipotezah pa smo uspeli le nakazati težnjo v smeri

predpostavljene hipoteze, razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot pa so bile v večini skupin premajhne, da bi lahko hipotezi potrdili z dovolj visoko gotovostjo.

Na podlagi uporabljenih podatkov smo uspeli potrditi obstoj razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot pri težkih vprašanjih, in sicer zaradi dejstva, da osebe, ki posredujejo nadomestne odgovore, pri oblikovanju odgovorov v večji meri informirano ugibajo in so njihovi odgovori zato manj natančni, vsaj v primeru težkih vprašanj, ki merijo isto dejansko spremenljivko. Ne moremo pa z gotovostjo trditi, da so – obratno – odgovori nadomestnih enot, pri vprašanjih, ki so podvržena družbeno zaželenemu odgovarjanju, bolj natančni zaradi manjšega učinka družbene zaželenosti.

Vendar se koeficienti korelacije med analiziranimi spremenljivkama oz. povprečno število ur med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot le ne razlikujejo v tako veliki meri, da bi si upali trditi, da odgovori nadomestnih enot niso niti veljaven niti dovoljen nadomestek za samoodgovore. Učinki odgovorov nadomestnih enot so verjetno tudi različni pri različnih tipih vprašanj, zato je o višji ali nižji kakovosti podatkov pri samoodgovorih ali odgovorih nadomestnih enot na splošno težko govoriti. Dobro pa se je zavedati, da so nadomestni odgovori le v večji meri približki dejanskega stanja kot samoodgovori in da je z vidika kakovosti podatkov v primerih, ko za pridobitev samoodgovora namesto nadomestnega odgovora ni potrebnega veliko dodatnega truda, vredno dati prednost samoodgovorom pred odgovori nadomestnih enot.

Analize četrletnih podskupin podatkov iz Ankete o delovni sili so preverjanje hipotez po eni strani naredile bolj komplicirano, tudi z vidika razumevanja analiz in grafičnih upodobitev podatkov, vendar po drugi strani dajejo ugotovitvam večjo težo, saj so bile hipoteze preverjane in dokazane (samo prva hipoteza) na podatkih iz štirih ponovitev ankete v različnih četrletjih. (Pri preverjanju druge hipoteze analiza po četrletjih ni bila smiselna, zaradi premajhnega števila enot v podskupinah.)

Ravno tako uporaba podatkov iz dveh povsem različnih anketnih raziskav na nek način otežuje razumevanje empiričnega preverjanja hipotez, vendar se nam je zdela uporaba podatkov iz anket gospodinjstev in analize socialnih omrežij hkrati pri obravnavani temi potrebna in koristna, saj (1) analiza odgovorov nadomestnih enot ni bila objavljena še na podlagi nobenih drugih slovenskih podatkov in tudi (2) v tuji literaturi nismo zasledili hkratnega analiziranja odgovorov nadomestnih enot na podatkih anket gospodinjstev in raziskav socialnih omrežij. Poleg tega so se v tem delu hipoteze iz enega in drugega tipa anketnih raziskav prepletale in dopolnjevale.

14 SKLEP

Ob koncu raziskovanja razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot v anketnih raziskavah ugotavljamo, da je o tej temi razpoložljivega več gradiva, kot smo predvidevali, ko smo temo izbrali za raziskovanje. Pomanjkljivost tega gradiva pa je, da (še) ni sistematično razporejeno po temah, ki bi problem osvetljevale iz čim več možnih zornih kotov, in da za večino raziskav lažje trdimo, da izhajajo iz istega izhodišča, kot pa da novejša raziskave nadgrajujejo starejše; vendar je v posameznih študijah (primerov) mogoče najti mnogo idej, ki nakazujejo smeri nadaljnjega raziskovanja.

Izdelek, ki ga s tem poglavjem zaključujemo, je prvi resnejši poskus teoretičnega pojasnjevanja razlik med samoodgovori in nadomestnimi odgovori, ki vključuje predstavitev večine družboslovnih teorij, ki smo jih zasledili v literaturi o odgovorih nadomestnih enot, v glavnem v obliki idej, s pomočjo katerih bi bilo možno pojasnjevati razlike tako v razhajajočih perspektivah ciljne osebe in opazovalca, ko gre za dojetanje dogodkov, kot pri dejanski strategiji oblikovanja odgovorov, v povezavi s tem, ali se odgovori nanašajo na odgovarjajočo osebo ali na koga drugega. Predhodne raziskave (iz uporabljene literature) so bile v glavnem usmerjene v odkrivanje razlik med različnima tipoma odgovorov, pojasnjevale pa so jih skoraj izključno z eno samo teorijo oz. še pogosteje samo z omembo relevantne pojasnjevalne teorije.

14.1 Povzetek ugotovitev

Po predstavitvi zgodovine raziskovanja odgovorov nadomestnih enot v anketnih raziskavah, ki se začne s prvim objavljenim člankom na to temo leta 1957, smo izdelali pregled področij uporabe odgovorov nadomestnih enot, in sicer: zdravstva, uradne statistike, anketiranja otrok, raziskovanja volilnih preferenc, tržnih raziskav in analize socialnih omrežij.

V nadaljevanju smo mnoge izmed idej, ki smo jih našli v glavnem v krajših študijah, z zelo različnimi poudarki, podrobno obdelali in tako naredili precej obsežen interdisciplinaren pregled družboslovnih teorij, ki jih je mogoče uporabiti za pojasnjevanje razlik v strategijah oblikovanja samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot. Predstavili smo petstopenjski kognitivni proces, skozi katerega gredo posamezniki, ko odgovarjajo na anketna vprašanja, in pri posameznih stopnjah iskali razlike, ki se lahko pojavljajo v povezavi s tem, na koga se nanaša odgovor. S področja socialne psihologije smo za pojasnjevanje razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot izbrali koncept družbeno zaželenega obnašanja oz. v našem primeru družbeno zaželenega odgovarjanja na anketna vprašanja. Med komunikološkimi teorijami smo izbrali teorijo o ustvarjanju vtisa pri medosebnem komuniciranju in

teorijo o učinku tretje osebe, ko gre za opisovanje mnenj drugih oseb. Precej obširno smo razdelali tudi pojem socialne bližine med osebami, in sicer s pomočjo dveh konceptov iz družinske terapije: komunikacijskih odnosov v družini in t. i. cirkumpleksnega modela družinskih sistemov.

Pri raziskovanju odgovorov nadomestnih enot ostajajo še vedno aktualne metodološke dileme, ki jih je pred skoraj dvema desetletjema predstavil Moore (1988): nadzor nad razporeditvijo oseb na neposredno anketirane enote ali enote z nadomestnimi odgovori, merjenje kakovosti podatkov in dodatna dilema, povezana z retrospektivnim poročanjem. Mi smo jih v empiričnem delu obšli tako, da smo samoodgovore in nadomestne odgovore le primerjali med seboj in ugotavljali predvsem, kako dober nadomestek za samoodgovore so odgovori nadomestnih enot, ne pa kako kakovostni so eni in drugi odgovori, saj rešitve za ta problem (še) nismo uspeli najti.

Naša naloga vsebuje obsežno opisno analizo stanja glede deležev odgovorov nadomestnih enot v največji slovenski anketi gospodinjev, to je Anketa o delovni sili, v katero je bilo v letu 2004 vključenih skoraj 76000 oseb. Veliko število enot, ki smo jih imeli na razpolago za analize, je gotovo tudi prednost te naloge v primerjavi z mnogimi drugimi predstavljenimi raziskavami, ki so temeljile na odgovorih veliko manjšega števila enot. Deleži nadomestnih odgovorov so višji pri telefonskem anketiranju, med moškimi, v veččlanskih gospodinjstvih, med mlajšimi osebami in med nižje izobraženimi. Višina deležev odgovorov nadomestnih enot je sicer posledica pravila za odgovarjanje na vprašanja, ki veljajo v posamezni anketi, tako da ne moremo sklepati, da je to splošno stanje glede deležev nadomestnih enot v Sloveniji. Vendar pa nas predstavljeni podatki opozarjajo, da so deleži nadomestnih enot v anketah verjetno precej visoki in da si to področje tudi v slovenskih anketnih raziskavah zasluži več raziskovalne pozornosti, kot je bilo deležno do sedaj. Ugotovili pa smo, da dobimo nezanimljiv delež odgovorov nadomestnih enot tudi pri analizi socialnih omrežij in to že na stopnji identificiranja članov omrežja drugih oseb, ne šele pri opisovanju lastnosti članov omrežij, kjer so nadomestni odgovori na splošno bolj pravilo kot izjema.

V nalogi smo postavili štiri raziskovalne hipoteze, od katerih smo dve potrdili, dve pa ostajata nepotrjeni in tako relevantni za nadaljnje raziskovanje. Z empiričnimi podatki Ankete o delovni sili smo uspeli dokazati, da so si odgovori nadomestnih enot pri težkih vprašanjih, ki merijo isto dejansko spremenljivko, bolj podobni kot samoodgovori (kar problematizira primernost metode interne konsistentnosti za merjenje zanesljivosti podatkov, pridobljenih od nadomestnih enot), in ravno tako, da so nadomestni odgovori od partnerjev (generacije staršev) za partnerje bolj podobni samoodgovorom kot nadomestni odgovori otrok. Večjo prisotnost družbeno zaželenega odgovarjanja pri samoodgovorih

kot pri nadomestnih odgovorih pa lahko samo domnevamo, razlike med samoodgovori in nadomestnimi odgovori so bile namreč premajhne za potrditev hipoteze. Do podobnega rezultata smo prišli pri hipotezi o manjšem številu članov omrežij pri nadomestnih odgovorih kot pri samoodgovorih; razlike v podatkih smo sicer zasledili, vendar te niso dovolj velike, da bi z dovolj veliko gotovostjo potrjevale hipotezo.

Mi vprašanj, o katerih smo govorili v hipotezah, nismo delili na vprašanja o dejstvih in vprašanja o mnenjih, kar je v tovrstnem raziskovanju pogosta delitev, ampak smo uporabljali pojem težka vprašanja (kot nasprotje lahkih vprašanj) z vidika anketirane osebe. Za preverjanje hipotez smo uporabljali celo izključno vprašanja o dejstvih, ki pa smo jih uvrstili med težka vprašanja. Nasprotno pa se da tudi med vprašanji o mnenjih najti, z vidika anketiranih oseb, lahka vprašanja, čeprav se strinjamo s splošnim pojmovanjem, da so vprašanja o dejstvih o drugih osebah običajno lažja kot vprašanja o mnenjih drugih oseb. Hoteli pa smo opozoriti na razlike v kakovosti odgovorov tudi glede na težavnost vprašanj.

Ugotovljene razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot v določeni meri verjetno omilimo že z uporabo uteži (tudi to področje bi bilo potrebno še natančneje raziskati), ki so sicer namenjene odpravljanju drugih tipov napak (neodgovori, neenaka verjetnost izbora, prilagajanje vzorčnih podatkov populacijskim podatkom) pri pridobivanju podatkov, vendar bi bili zaželeni tudi neposredni poskusi izboljševanja kakovosti podatkov v povezavi z odgovori nadomestnih enot.

14.2 Nadaljnje raziskovanje

Zaradi ugotovitev, da obstajajo razlike med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot vsaj zaradi manjše količine relevantnih informacij in večje prisotnosti informiranega ugibanja pri drugem tipu odgovorov, bi bili za zviševanje kakovosti podatkov v povezavi z odgovori nadomestnih enot koristni tako poskusi (1) zniževanja deležev odgovorov nadomestnih enot kot poskusi (2) prilagoditve vprašanj nadomestnim poročevalcem, za primere, ko se le-tem ne moremo izogniti. Prvi poskus bi lahko v določeni meri izpeljali že s tem, da bi v obvestilna pisma, ki se jih pošilja izbranim gospodinjstvom ali osebam pred obiskom anketarja, napisali kaj o tem, da je zelo zaželeno, da na anketna vprašanja odgovarja ciljna oseba, in navedli nekaj razlogov za to (npr. da ljudje nismo vedno dobro informirani o podrobnostih o ostalih članih gospodinjstva, da je to dobro za kakovost odgovorov ipd.). S tem bi člane gospodinjstev spomnili na razlike, ki lahko nastanejo med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot oz. jih naredili pozorne na to temo (posebej pri telefonskem anketiranju je, kot smo videli, še veliko možnosti za znižanje deleža odgovorov nadomestnih enot). Za prilagoditev vprašanj nadomestnim

poročevalcem pa bi si lahko poskusno pomagali z dodatnimi razlagalnimi ali pojasnjevalnimi vprašanji, ko odgovore pridobivamo od nadomestnih enot.

Na podlagi predstavljenih družboslovnih teorij, ki jih je mogoče uporabiti za pojasnjevanje razlik med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot, bi lahko (3) postavili še številne druge raziskovalne hipoteze, ki jih zaradi omejenega prostora v tem delu nismo mogli postaviti. Izbrane raziskovalne hipoteze pa bi lahko (4) preverjali tudi na podatkih Ankete o delovni sili iz drugih evropskih držav, saj je metodologija ankete mednarodno standardizirana (v vseh državah merijo iste [obvezne] spremenljivke). Dodatno bi lahko (5) iste raziskovalne hipoteze preverjali na drugih vsebinskih temah, saj je relevantnost in/ali pomembnost teme za posameznika na splošno ključnega pomena za kakovost odgovorov, pri razlikah med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot pa verjetno še posebej. Mogoče bi bilo celo vsako (6) posamezno teoretsko področje še bolj natančno razdelati in ga mogoče preveriti tudi s pomočjo (7) kvalitativnega raziskovanja. Omejitev kvalitativnih raziskav je sicer majhno število enot, ki jih je mogoče vključiti vanje; vendar bi s kvalitativnim raziskovanjem lahko dobili poglobljeno sliko in ugotovili, kateri mehanizmi se sprožijo pri anketiranih osebah, ko oblikujejo odgovore, s katerimi opisujejo svoje bližnje. Medtem ko lahko s pomočjo uporabljenih sofisticiranih kvantitativnih analiz tudi mi le "informirano ugibamo" o predvidenih kognitivnih procesih. Verjetno tudi (8) nismo zajeli vseh možnih pojasnjevalnih teorij in bi se raziskovanje lahko nadaljevalo tudi v tej smeri. Na podlagi podatkov Ankete o delovni sili bi bilo koristno narediti kakšno obsežnejšo raziskavo s (9) primerjavo samoodgovorov in odgovorov nadomestnih enot, tudi ločeno za delovno aktivne in brezposelne osebe, s čimer bi lažje ocenili smer in količino pristranskosti zaradi uporabe nadomestnih odgovorov glede ocen zaposlitvenih statusov (ključne ocene iz ankete). (10) Raziskovanje odgovorov nadomestnih enot na podatkih ankete oseb bi nas verjetno pripeljalo tudi do kakšne druge ugotovitve, kot smo jih odkrili na podatki iz ankete gospodinjstev. Več pozornosti bi si zaslužili tudi (11) odgovori nadomestnih enot v analizi socialnih omrežij, ki so bili v tej nalogi bolj obrobno obravnavani, tako zaradi omejenega prostora kot zaradi majhnega števila podatkov v proučevanih podskupinah enot. Predvsem pa bi bili zaželeni (12) nadaljnji poskusi iskanja načinov merjenja kakovosti odgovorov nadomestnih enot, saj se raziskave temu problemu običajno izogone, ker problem trenutno izgleda nerešljiv.

Želimo si, da bi bila tema, ki smo jo z zaključujočo raziskavo na nek način uvedli v slovenski prostor, deležna nadaljnje pozornosti s strani raziskovalcev s področja anketne metodologije, da bi tako tudi na tem, sicer ozkem raziskovalnem področju lahko prispevali k novim spoznanjem o kakovosti podatkov, zbranih z anketnimi raziskavami, tudi v mednarodnem prostoru.

15 UPORABLJENA LITERATURA

- Addington-Hall, Julia in Christine, McPherson (2001): After-death Interviews with Surrogates/bereaved Family Members: Some Issues on Validity, *Journal of Pain and Symptom Management*, 22, str. 784-790 (samo povzetek).
- Banning, Stephen, A. (2001): Third-Person Effect Suppressor Variables in Program Evaluations, *WEB Journal of Mass Communication Research*, 4, Elektronski dokument.
(www.scripps.ohiou.edu/wjmcr/vol04/4-3a-b.htm, oktober 2005)
- Barnett, Tracie, Jennifer, O'Loughlin, Gilles, Paradis in Lise, Renaud (1997): Reliability of Proxy Reports of Parental Smoking by Elementary Schoolchildren, *Annals of Epidemiology*, 7, str. 396-399.
- Bernard, H. Russell, Peter, Killworth, David, Kronenfeld in Lee, Sailer (1984): The Problem of Informant Accuracy: The Validity of Retrospective Data, *Annual Review of Anthropology*, 13, str. 495-517.
- Bickart, Barbara, Johnny, Blair, Seymour, Sudman in Geeta, Menon (1991): An experimental Study of the Effects of Level of Participation on Proxy Reports of Vacation Planning, *Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association*, str. 397-401.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1991_066.pdf, januar 2005)
- Biemer, Paul, P. in Lars, E. Lyberg (2003): *Introduction to Survey Quality*, Wiley, New Jearsy.
- Boehm, Lawrence, E. (1989): Reliability of Proxy Response in the Current Population Survey, *Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association*, str. 486-489. (www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1989_086.pdf, januar 2005)
- Borgers, Natacha, Edith, de Leeuw in Jop, Hox (2000): Children as Respondents in Survey Research: Cognitive Development and Response Quality, *Bulletin de Methodologie Sociologique*, 55, str. 60-75. (www.fss.uu.nl/ms/jh/publist/bms66.pdf, oktober 2005)
- Chen, Katherine, K. (1999): *The Networks Methodology of Proxy-Reporting: How well do Respondents proxy-report Different Kinds of Information on Others, and how do Respondents err in making this Proxy-Reports?* (Masters Thesis), Harvard University, Cambridge.
- Conner, Keneth, R., Yeates, Conwell in Paul, R. Duberstein (2001): The Validity of Proxy-based Data in Suicide Research: a Study of Patients 50 Years of Age and older who attempted Suicide. II. Life Events, Social Support and Suicidal Behavior, *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 104, str. 452-457 (samo povzetek).
- Dashen, Monica, L. (2002): How does Proxy Acquisition and Expertise Influence Survey Reports?, *Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association*, str. 684-689.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/y2002/Files/JSM2002-00114.pdf, januar 2005)
- David, Prabu, Kaiya, Liu in Michael, Myser (2004): Methodological Artifact or Persistent Bias? Testing the Robustness of the Third-Person and Reverse Third-Person Effects for Alcohol Messages, *Communication Research*, 31, str. 206-233.

- Dewey, Michael, E., Christine, J. Parker and the Analysis Group of the MRC-CFA Study (2000): Survey into the Health Problems of Elderly People: A Comparison of Self-Report with Proxy Information, *International Journal of Epidemiology*, 29, str. 684-697.
(ije.oxfordjournals.org/cgi/content/abstract/29/4/684, januar 2005)
- Dolenc, Danilo, Erika, Žnidaršič, Milena, Ilić in Tina, Žnidaršič (2002): Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v RS leta 2002, Navodila za anketarje, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Dolenc, Danilo, Erika, Žnidaršič, Milena, Ilić, Breda, Ložar, Tatjana, Novak, Apolonija, Oblak, Flander, Milivoja, Šircelj, Darja, Šter, Tanja, Švajncer in Tina, Žnidaršič (2003): Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002, Statistične informacije, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana. (www.stat.si/popis2002/gradivo/si-92.pdf, oktober 2005)
- Eichman, Peter (2004): Inferring Meaning, University of Maryland, Elektronski dokument.
(www.wam.umd.edu/~peichman/papers/relevance.pdf, januar 2005)
- Ferligoj, Anuška, Karmen, Leskošek in Tina, Kogovšek (1995): Zanesljivost in veljavnost merjenja, *Metodološki zvezki* 11, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Galvin, Lieu, N., Sam, Sea-Ung in Karen, King (2000): Effect of Interview Length and Proxy Interviews on Attrition to the Survey of Income and Program Participation, *Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association*, str. 636-640.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/2000_106.pdf, januar 2005)
- Gilpin, Elizabeth, A., John, P. Pierce, Shirley, W. Cavin, Charles, C. Berry, Nicola, J. Evans, Michael, Johnson in Dileep, G. Bal (1994): Estimates of Population Smoking Prevalence: Self- vs. Proxy Reports of Smoking Status, *American Journal of Public Health*, 84, str. 1576-1579.
(proquest.umi.com/i-std/en/lcd/contents.htm, januar 2005)
- Goffman, Erving (1967): *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behavior*, Pantheon Books, New York.
- Groves, Robert, M. (1989): *Survey Errors and Survey Costs*, Wiley, New York.
- Groves, Robert, M. (1999): *Survey Error Models and Cognitive Theories of Response Behavior*, v Sirken, Monroe, G. in drugi (Ur.): *Cognition and Survey Research*, str. 235-250, Wiley, New York.
- Haber, Ralph, Norman in Lyn, Haber (2000): Experiencing, Remembering and Reporting Events, *Psychology, Public Policy & Law*, 6, str. 1057-1097.
(www.humanfactorsconsultants.com/memory.rtf, oktober 2005)
- Harris-Kojetin, Brian, A. in Nancy, A. Mathiowetz (1998): The Effects of Self and Proxy Response Status on the Reporting of Race and Ethnicity, *Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association*, str. 911-916.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1998_157.pdf, januar 2005)
- Hendershot, Gerry, E. (2003): The Effects of Survey Nonresponse and Proxy Response on Measures of Employment for Persons with Disabilities, Presented at the Conference on Survey Nonresponse, Portland, OR, Version 6, Elektronski dokument.
(www.dri.uiuc.edu/research/dissemination/Hendershot.pdf, januar 2005)

- Highton, Benjamin (2005): Self-reported versus Proxy-reported Voter Turnout in the Current Population Survey, *Public Opinion Quarterly*, 69, str. 113-123.
- Jäger, Angela (2005): Explaining the "Accuracy" of Proxy-Reports on Attitudes towards Immigrants in Germany. Two Approaches Compared, *Metodološki zvezki*, 2, str. 27-57.
(mrvar.fdv.uni-lj.si/pub/mz/mz2.1/jaeger.pdf, oktober 2005)
- Kalton, Graham in Vasja, Vehovar (2001): Vzorčenje v anketah, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Kearlev, Linda, Elsenberg, Lynge, Svend, Sabroe in Jorn, Olsen (2003): Reliability of Data from Next-of-kin: Results from a Case-control Study of Occupational and Lifestyle Risk Factors for Cancer, *American Journal of Industrial Medicine*, 44, str. 298-303.
(www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/abstract/104553949/ABSTRACT, januar 2005)
- Koerner, Ascan, F. in Mary, Anne, Fitzpatrick (2002): Toward a Theory of Family Communication, *Communication Theory*, 12, str. 70-91.
(www.comm.umn.edu/~akoerner/pubs/theory.pdf, januar 2005)
- Kogovšek, Tina (2001): Ocenjevanje zanesljivosti in veljavnosti merjenja značilnosti egocentričnih socialnih omrežij (Doktorska disertacija), Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Kolonel, Lawrence, N., Tomia, Hirohata in Abraham, N.Y. Nomura (1977): Adequacy of Survey Data Collected from Substitute Respondents, *American Journal of Epidemiology*, 106, str. 476-484.
- Kojetin, Brian, A. in Leslie, A. Miller (1993): The Intrahousehold Communications Study: Estimating the Accuracy of Proxy Responses at the Dyadic Level, *Proceedings of the Section on Survey Research Methods*, American Statistical Association, str. 1095-1100.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1993_188.pdf, januar 2005)
- Kojetin, Brian, A. in Paul, Mullin (1995): The Quality of Proxy Reports on the Current Population Survey, *Proceedings of the Section on Survey Research Methods*, American Statistical Association, str. 1110-1115.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1995_193.pdf, januar 2005)
- Kojetin, Brian, A. in Judith, M. Tanur (1996): Proxies for Youths and Adults: Communication and Reports of Job Search, *Proceedings of the Section on Survey Research Methods*, American Statistical Association, str. 254-159.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1996_039.pdf, januar 2005)
- Košmelj, Blaženka, France, Arh, Alojzija, Doberšek, Urbanc, Anuška, Ferligoj in Matjaž, Omladič (2001): Statistični terminološki slovar, Statistično društvo Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umestnosti, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Krosnick, Jan, A. (1999): Survey Research, *Annual Review of Psychology*, 50, str. 537-567.
- (2001) Labour Force Survey (LFS) User Guide, Office for National Statistics, London.
(www.statistics.gov.uk/downloads/theme_labour/LFSUGvol1.pdf, januar 2005)
- Lalwani, Ashok, K., Sharon, Shavitt in Timothy, Johnson (2003): What is the Relation between Cultural Orientation and Socially Desirable Responding?, University of Illinois, Elektronski dokument.
(www.business.uiuc.edu/shethsudman/papers.asp?id=17, oktober 2005)

- Lee, Sunghee (2002): I Am Disabled On and Off! A Study of Proxy Response in a Disability Survey, Paper presented at a Joint Statistical Meeting, American Statistical Association.
(www.isr.umich.edu/src/smp/micehs/Lee%20Disability%20Paper.pdf, januar 2005)
- Lee, Sunghee, Nancy, A. Mathiowetz in Roger, Tourangeau (2004): Perceptions of Disability: The Effect of Self- and Proxy Response, *Journal of Official Statistics*, 20, str. 671-686.
(www.jos.nu/Articles/abstract.asp?article=204671, januar 2005)
- Lerouge, Davy in Luk, Warlop (2003): Why it is so Hard to Predict our Partner's Product Preference, Research Report, Katholieke Universiteit, Leuven.
(www.econ.kuleuven.be/fetew/medewerker/pers_publication.aspx?PID=292, januar 2005)
- Mak, Yim, Wah, Alice, Yuen, Loke, Tai, Hing, Lam, Abu in Saleh, M. Abdullah (2005): Validity of Self-Reports and Reliability of Spousal Proxy Reports on the Smoking Behavior of Chinese Parents with Young Children, *Addictive Behaviors*, 30, str. 841-845. (www.sciencedirect.com, januar 2005)
- Martin, Elizabeth (1998): Who knows who lives here? Within-household Disagreements as a Source of Survey Coverage Error. Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association, str. 278-283.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1998_044.pdf, oktober 2005)
- Martin, Elizabeth in Clyde, Tucker (1999): Toward a Research Agenda: Future Development and Applications of Cognitive Sciences to Surveys, v Sirken, Monroe, G. in drugi (Ur.): *Cognition and Survey Research*, str. 363-381, Wiley, New York.
- Mathiowetz, Nancy, A. (1988): Forgetting Events in Autobiographical Memory: Findings from a Health Care Survey, Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association, str. 167-172.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1988_029.pdf, januar 2005)
- Mathiowetz, Nancy, A. (2000): Survey Measurement of Work Disability: Summary of a Workshop, National Academy Press, Washington DC.
(www.nap.edu/books/0309068991/html/28.html, oktober 2005)
- McPherson, Christine, J. in Julia, M. Addington-Hall (2003): Judging the Quality of Care at the End of Life: Can Proxies provide reliable Information?, *Social Science & Medicine*, 56, str. 95-109.
(www.sciencedirect.com, januar 2005)
- Menon, Geeta, Barbara, Bickart, Seymour, Sudman in Johnny, Blair (1995): How Well Do You Know Your Partner? Strategies for Formulating Proxy-Reports and Their Effects on Convergence to Self-Reports, *Journal of Marketing Research*, 32, str. 75-84.
(pages.stern.nyu.edu/~gmenon/Menon,%20Bickart,%20Sudman%20and%20Blair%201995.pdf, januar 2005)
- Milardo, Robert, M. (1989): Theoretical and Methodological Issues in the Identification of the Social Networks of Spouses, *Journal of Marriage and the Family*, 51, str. 165-174.
- Miller, Leslie, A. in Clyde, Trucker (1993): The Intrahousehold Communications Study: A Typology of Family Cohesion, Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association, str. 936-941.

- (www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1993_159.pdf, januar 2005)
- Miller, Richard, E., Michael, P. Massgli in Brian, R. Clarridge (1986): Quality of Proxy vs. Self-Reports: Evidence from a Health Survey with Repeated Measures, Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association, str. 546-551.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1986_102.pdf, januar 2005)
- Moore, Jeffery, C. (1988): Self/Proxy Response Status and Survey Response Quality, A Review of Literature, Journal of Official Statistics, 4, str. 155-172.
(www.jos.nu/Articles/abstract.asp?article=42155, januar 2005)
- Nadalin, Victoria, Michelle, Cotterchio, Gail, McKeown-Eyssen in Steven, Gallinger (2003): Agreement between Proxy- and Case-Reported Information obtained using the Self-administered Ontario Familial Colon Cancer Registry epidemiologic Questionnaire, Chronic Diseases in Canada, 24, str. 1-8.
- Navarro, Ana, M. (1999): Smoking Status by Proxy and Self Report: Rate of agreement in different Ethnic Groups, Tobacco Control, 8, str. 182-185.
(tc.bmjournals.com/cgi/reprint/8/2/182, oktober 2005)
- Olson, David H. (1999): Circumplex Model of Marital and Family Systems, Journal of Family Therapy, 22, str. 144-167. (www.facesiv.com/pdf/circumplex.pdf, januar 2005)
- Pulhus, Delroy, L. (2002): Socially Desirable Responding: The Evolution of a Construct, v Braun, Henry, I., Dauglas, N. Jackson in David, E. Wiley: The Role of Constructs in Psychological and Educational Measurement, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jearsy, str. 49-69.
(neuron4.psych.ubc.ca/~dpaulhus/research/SDR/downloads/ETS%20chapter.pdf, jan. 2005)
- Paulhus, Delroy, L. in Douglas, B. Reid (1991): Enhancement and Denial in Socially Desirable Responding, Journal of Personality and Social Psychology, 60, str. 307-317.
- Pickle, L. Williams, Morris, L. Brown in William, J. Blot (1983): Information available from Surrogate Respondents in Case-Control Interview Studies, American Journal of Epidemiology, 118, str. 99-108.
- Pomerleau, Caynthia, S., Sandy, Snedecor, Raphaela, Ninowski, Stefanie, Gaulrapp, Ovide, F. Pomerleau in Sharon, L. R. Kardia (2005): Differences in Accuracy of Offspring Assessment based on Parental Smoking Status, Addictive Behaviors, 30, str. 437-441.
(www.sciencedirect.com, januar 2005)
- Raitasalo, Kirsimarja (2003): Interpretations on Survey Questions on One's Partner's Alcohol Consumption, Contemporary Drug Problems, 30, str. 701-723.
(proquest.umi.com/i-std/en/lcd/contents.htm, januar 2005)
- Roman, Anthony M. (1981): Results from the Methods Development Survey (Phase I), Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association, str. 232-237.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1981_050.pdf, januar 2005)
- Rutar, Katja (2005): For Whom do we get Proxy Reports? Is it possible to measure the Effects of "Relaxed Respondent Rule" on the Quality of Employment-Related Data?, Program and Abstracts, Applied Statistics, Bled. (ablejec.nib.si/AS2005/AS2005_Abstracts.pdf, oktober 2005)

- Schönemann-Gieck, Petra, Christoph, Rott, Mike, Martin, Vera, d'Heureuse, Matthias, Kliegel in Gabriele, Becker (2003): Übereinstimmungen und Unterschiede in der selbst- und fremdeingeschätzten Gesundheit bei extrem Hochaltrigen, Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie, 36, str. 429-436.
(springerlink.metapress.com/openurl.asp?genre=journal&issn=0948-6704, januar 2005)
- Schwarz, Norbert (1999): Cognitive Research into Survey Measurement: Its Influence on Survey Methodology and Cognitive Theory, v Sirken, Monroe G. in drugi (Ur.): Cognition and Survey Research, str. 65-76, Wiley, New York.
- Schwarz, Norbert (2005): Retrospective and Concurrent Self-Reports: The Rationale for Real-Time Data Capture, za objavo v Stone, Arthur in drugi: The Science of Real-Time Data Capture: Self-Reports in Health Research, Oxford University Press, New York.
(sitemaker.umich.edu/norbert.schwarz/files/schwarz_retrospective_self-reports_ch.pdf, okt. 2005)
- Schwarz, Norbert in Daphna, Oyserman (2001): Asking Questions About Behavior: Cognition, communication, and Questionnaire Construction, American Journal of Evaluation, 22, str. 127-160.
(aje.sagepub.com/cgi/reprint/22/2/127, oktober 2005)
- Schwarz, Norbert in Seymour, Sudman (Ur.) (1994): Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports, Springer, Heidelberg.
- Schwarz, Norbert in Tracym, Wellens (1997): Cognitive Dynamics of Proxy Responding: The Diverging Perspectives of Actors and Observers, Journal of Official Statistics, 13, str. 159-179.
(www.jos.nu/Articles/abstract.asp?article=132159, januar 2005)
- Sharp, Joy in Elaine, Murakami (2004): Travel Survey Methods and Technologies Resource Paper, Transportation Research Board, Elektronski dokument.
(trb.org/Conferences/NHTS/Workshop-TravelSurvey.pdf, oktober 2005)
- Shelley, Gene, A., Russell, H. Bernard, Peter, Killworth, Eugene, Johnsen in Christopher, McCarty (1995): Who knows your HIV Status? What HIV + Patients and their Network Members know about Each Other, Social Networks, 17, str. 189-217.
- Shields, Margot (2000): Proxy Reporting in the National Population Health Survey, Health Reports, Statistics Canada, 12, str. 21-39.
(www.statcan.ca/english/studies/82-003/archive/2000/12-1-b.pdf, januar 2005)
- Shields, Margot (2004): Proxy Reporting of Health Information, Health Reports, Statistics Canada, 15, str. 21-33. (www.statcan.ca/english/studies/82-003/archive/2004/15-3-b.pdf, oktober 2005)
- Shum, S. Michael in Lance, J. Rips (1999): The respondent's Confession: Autobiographical Memory in the Context of Survey, v Sirken, Monroe, G. in drugi (Ur.): Cognition and Survey Research, str. 95-109, Wiley, New York.
- Sirken, Monroe, G. in Susan, Schechter (1999): Interdisciplinary Survey Methods Research, v Sirken, Monroe, G. in drugi (Ur.): Cognition and Survey Research, str. 1-12, Wiley, New York.
- Stancliffe, Roger, J. (2000): Proxy Respondents and Quality of Life, Evaluation and Program Planning, 23, str. 89-93.

- (2003) Standardno poročilo o kakovosti v statističnih raziskovanjih, Prirejen prevod, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Stoche, Volker (2004): Entstehungsbedingungen von Antwortverzerrungen durch soziale Erwünschtheit, Zeitschrift für Soziologie, 33, str. 303-320.
(proquest.umi.com/i-std/en/lcd/contents.htm, januar 2005)
- Stoche, Volker (2005): Determinanten und Konsequenzen von Nonresponse in egozentrierten Netzwerkstudien, ZA Informationen, 56, str. 18-49.
- Sudman, Seymour, Geeta, Menon, Johnny, Blair in Barbara, Bickart (1990): The Effect of Level of Participation in Proxy Reporting, Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association, str. 81-88.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1990_013.pdf, januar 2005)
- Sudman, Seymour, Norman, M. Braburn in Norbert, Schwarz (1996): Thinking about Answers: The Application of Cognitive Processes to Survey Methodology, Jossey-Bass, San Francisco.
- Svetin, Irena in Katja, Rutar (2005): Aktivno prebivalstvo (po Anketi o delovni sili), Slovenija, 2004, Statistične informacije, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
(www.stat.si/doc/statinf/2005/si-185.pdf, oktober 2005)
- Swamy, Mamatha (1994): Analysis of Self and Proxy Responses in the Assessment of Health Status, Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association, str. 719-724. (www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1994_123.pdf, januar 2005)
- Thran, Sara, L. in Wozniak, Gregory, D. (1998): Optimizing the Use of Proxy Respondents, Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association, str. 558-563. (www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1998_094.pdf, januar 2005)
- Todorov, Alexander (2003): Cognitive Procedures for Correcting Proxy-response Biases in Surveys, Applied Cognitive Psychology, 17, str. 215-224.
(webscript.princeton.edu/~psych/SocialWebpage/todorov.html, januar 2005)
- Todorov, Alexander in Corinne, Kirchner (2000): Bias in Proxies' Reports of Disability: Data From the National Health Interview Survey on Disability, American Journal of Public Health, 90, str. 124-153.
- Tompkins, Linda in James, T. Massey (1986): Using a Most Knowledgeable Respondent Rule in a Household Telephone Survey, Proceedings of the Section on Survey Research Methods, American Statistical Association, str. 281-286.
(www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1986_052.pdf, januar 2005)
- Tourangeau, Roger, Lance, J. Rips in Kenneth, Rasinski (2000): The Psychology of Survey Response, Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Toš, Niko in Mitja, Hafner-Fink (1998): Metode družboslovnega raziskovanja, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

- Tsfati, Yariv in Jonathan, Cohen (2003): On the Effect of the "Third-Person Effect": Perceived Influence of Media Coverage and Residential Mobility Intentions, *Journal of Communication*, 53, str. 711-727. (virtualnew.haifa.ac.il/users/www/528/tsfati&cohen-etpe.pdf, oktober 2005)
- Tucker, Clyde in Leslie, Miller (1993): The Intrahousehold Communications Study: Family Cohesion and the Level of Knowledge about Expenses, *Proceedings of the Section on Survey Research Methods*, American Statistical Association, str. 1095-1100. (www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1993_160.pdf, januar 2005)
- Upton, Penney, Christine, Eiser, Ivy, Cheung, Hayley, A. Hutchings, Meriel, Jenney, Alison, Maddocks, Ian, T. Russell in John, G. Williams (2005): Measurement Properties of the UK-English Version of the Pediatric Quality of Life Inventory 4.0 (PedsQL) Generic Core Scales, *Health and Quality of Life Outcomes*, 22, str. 1-7. (www.hqlo.com/content/3/1/22, oktober 2005)
- Wan, Fang, Ronald, J. Faberin in Anthony, Fung (2003): Perceived Impact of Thin Female Models in Advertising: A Cross-Cultural Examination Of Third Person Perception and its Impact on Behaviors, *Asian Journal of Communication*, 15, str. 51-73. (marketing.byu.edu/htmlpages/ccrs/proceedings01/index.html, oktober 2005)
- Wargelin, Laurie in Lidia, Kostyniuk (2004): Proxy Respondents in Household Travel Survey, Paper presented at Seventh International Conference on Travel Survey Methods. (www.morpace.com/news-ISCTSC-CostaRica.htm, januar 2005)
- White, Kevin in Susan, Cotts, Watkins (2000): Accuracy, Stability and Reciprocity in Informal Conversational Networks in Rural Kenya, *Social Networks*, 22, str. 337-355.
- Wolfgang, Gleen, Rosemary, Byrne in Shermaine, Spratt (2003): Analysis of Proxy Data in the Accuracy and Coverage Evaluation, *Census 2000 Evaluation*, US Census Bureau. (www.census.gov/pred/www/rpts/O.5.PDF, januar 2005)
- Zhang, Jie, Yeates, Conwell, William, F. Wiczorek, Chao, Jiang, Shuhua, Jia in Li, Zhou (2003): Studying Chinese Suicide with Proxy-based data: Reliability and Validity of the Methodology and Instruments in China, *Journal of Nervous and Mental Disease*, 191, str. 450-457 (samo povzetek).

16 PRILOGE

Uporabljeni vprašanji iz Ankete o delovni sili:

v4_11: Koliko ur na teden navadno delate pri delu, o katerem se pogovarjava (vključno z nadurami, če jih opravljate redno)?

v4_13: Kaj pa prejšnji teden? (Oblika vprašanja je prilagojena računalniško podprtem anketiranju.)

Povprečne vzorčne uteži po četrletjih, spolu in tipu odgovorov (priloga k sliki 12.5)

četrletje	spol	tip odgovorov	n	povprečna utež	standardna napaka	cv
1	moški	samoodgovori	2383	0,94	0,008	0,009
		nadomestni odg.	5728	0,92	0,005	0,005
	ženske	samoodgovori	4348	0,93	0,006	0,006
		nadomestni odg.	3835	0,90	0,006	0,006
2	moški	samoodgovori	2187	0,94	0,008	0,009
		nadomestni odg.	5684	0,92	0,005	0,005
	ženske	samoodgovori	4200	0,95	0,006	0,006
		nadomestni odg.	3675	0,90	0,006	0,007
3	moški	samoodgovori	2202	0,95	0,008	0,009
		nadomestni odg.	5725	0,92	0,005	0,005
	ženske	samoodgovori	4208	0,94	0,006	0,006
		nadomestni odg.	3676	0,91	0,006	0,007
4	moški	samoodgovori	2261	0,93	0,008	0,009
		nadomestni odg.	5407	0,93	0,005	0,005
	ženske	samoodgovori	4060	0,94	0,006	0,007
		nadomestni odg.	3629	0,91	0,006	0,007

Koeficienti korelacije in intervali zaupanja za vprašanji v4_11 in v4_13 (uporaba Fischerjeve standardizacije; priloga k sliki 13.1)

(Referenca: Snedecor, George, W. in William, Gemmell, Cochran (1980): Statistical Methods, Iowa State University Press, Ames, Iowa, str. 185-188; support.sas.com/ctx/samples/index.jsp?sid=498, oktober 2005)

četrletje	spol	tip odgovorov	n	koeficient korelacije	sp. meja	zg. meja
1	moški	samoodgovori	1298	0,83	0,816	0,849
		nadomestni odg.	3182	0,84	0,834	0,854
	ženske	samoodgovori	2087	0,79	0,778	0,810
		nadomestni odg.	1729	0,88	0,870	0,891
2	moški	samoodgovori	1228	0,85	0,831	0,863
		nadomestni odg.	3296	0,88	0,869	0,885
	ženske	samoodgovori	2129	0,84	0,828	0,853
		nadomestni odg.	1695	0,89	0,884	0,903
3	moški	samoodgovori	1142	0,87	0,856	0,884
		nadomestni odg.	3071	0,88	0,876	0,891
	ženske	samoodgovori	1799	0,88	0,874	0,894
		nadomestni odg.	1519	0,93	0,921	0,935
4	moški	samoodgovori	1293	0,89	0,879	0,901
		nadomestni odg.	3182	0,93	0,924	0,934
	ženske	samoodgovori	2052	0,90	0,894	0,910
		nadomestni odg.	1689	0,92	0,918	0,931

Preverjanje statističnih značilnosti razlik med koeficienti korelacije za vprašnji v4_11 in v4_13 med samoodgovori in odgovori nadomestnih enot (priloga k sliki 13.1)

(Referenca: Snedecor, George, W. in William, Gemmell, Cochran (1980): Statistical Methods, Iowa State University Press, Ames, Iowa, str. 185-188; support.sas.com/ctx/samples/index.jsp?sid=494, oktober 2005)

četrletje	spol	n1	koeficient korelacije1	n2	koeficient korelacije2	razlika	p-vrednost
1	moški	1298	0,83	3182	0,84	-0,038	0,255
	ženske	2087	0,79	1729	0,88	-0,295	0,000
2	moški	1228	0,85	3296	0,88	-0,116	0,001
	ženske	2129	0,84	1695	0,89	-0,217	0,000
3	moški	1142	0,87	3071	0,88	-0,056	0,107
	ženske	1799	0,88	1519	0,93	-0,248	0,000
4	moški	1293	0,89	3182	0,93	-0,226	0,000
	ženske	2052	0,90	1689	0,92	-0,137	0,000

Koeficienti korelacije in intervali zaupanja za vprašnji v4_11 in v4_13 za odgovore nadomestnih enot po generacijah (uporaba Fischerjeve standardizacije; priloga k sliki 13.2)

kdo	za koga	n	koeficient korelacije	sp. meja	zg. meja
stari starši	za stare starše	55	0,97	0,952	0,983
	za starše	272	0,77	0,718	0,815
	za otroke	42	0,86	0,754	0,923
starši	za stare starše	243	0,94	0,926	0,954
	za starše	8006	0,85	0,847	0,859
	za otroke	5677	0,90	0,900	0,909
otroci	za stare starše	28	0,94	0,872	0,972
	za starše	1832	0,91	0,905	0,920
	za otroke	557	0,93	0,915	0,938

Koeficienti korelacije in intervali zaupanja za vprašnji v4_11 in v4_13 za samoodgovore po generacijah (uporaba Fischerjeve standardizacije; priloga k sliki 13.2)

kdo	n	koeficient korelacije	sp. meja	zg. meja
stari starši	131	0,95	0,929	0,964
starši	10685	0,84	0,834	0,845
otroci	1840	0,89	0,879	0,898

Povprečno število ur dela v prejšnjem tednu (v4_13) po skupinah in ocene natančnosti (priloga k sliki 13.3)

Četrletje	spol	tip odgovorov	n	povprečje	standardna napaka	cv
1	moški	samoodgovori	1298	40,2	0,34	0,008
		nadomestni odg.	3183	40,4	0,20	0,005
	ženske	samoodgovori	2087	39,4	0,22	0,006
		nadomestni odg.	1729	38,8	0,25	0,007
2	moški	samoodgovori	1228	40,9	0,33	0,008
		nadomestni odg.	3298	40,7	0,21	0,005
	ženske	samoodgovori	2129	38,5	0,24	0,006
		nadomestni odg.	1695	37,3	0,28	0,007
3	moški	samoodgovori	1143	41,7	0,35	0,008
		nadomestni odg.	3072	41,3	0,21	0,005
	ženske	samoodgovori	1799	39,9	0,26	0,007
		nadomestni odg.	1519	38,4	0,30	0,008
4	moški	samoodgovori	1294	41,7	0,31	0,007
		nadomestni odg.	3182	41,5	0,19	0,005
	ženske	samoodgovori	2052	39,9	0,22	0,006
		nadomestni odg.	1689	38,9	0,26	0,007

Primerjava povprečnega števila ur dela v prejšnjem tednu (v4_13) po skupinah (T-Test; priloga k sliki 13.3)

četrletje	spol	metoda	varianca	prostostne stopnje	t-vrednost	p-vrednost
1	moški	Pooled	Equal	4479	-0,41	0,68
		Satterthwaite	Unequal	2233	-0,39	0,69
	ženske	Pooled	Equal	3814	1,92	0,05
		Satterthwaite	Unequal	3635	1,92	0,06
2	moški	Pooled	Equal	4524	0,64	0,52
		Satterthwaite	Unequal	2214	0,64	0,52
	ženske	Pooled	Equal	3822	3,23	0,00
		Satterthwaite	Unequal	3634	3,23	0,00
3	moški	Pooled	Equal	4213	1,05	0,30
		Satterthwaite	Unequal	2024	1,04	0,30
	ženske	Pooled	Equal	3316	3,68	0,00
		Satterthwaite	Unequal	3137	3,66	0,00
4	moški	Pooled	Equal	4474	0,66	0,51
		Satterthwaite	Unequal	2287	0,64	0,52
	ženske	Pooled	Equal	3739	2,92	0,00
		Satterthwaite	Unequal	3490	2,90	0,00

Vprašanje oz. uvodno pojasnilo za merjenje članov socialnih omrežij v raziskavi Socialna integracija starostnikov v Sloveniji:

Začniva z vprašanji, ki se nanašajo na osebe, ki so v tvojem življenju ta trenutek pomembne. Da bi dobil pravilno sliko, te bom prosil, da mi pomagaš narisat diagram, ki ga bova v anketi imenovala osebno omrežje. V centru si ti. V prvem krogu bo le ena oseba ali več oseb, ki so ti tako blizu, da bi si brez njih težko predstavljal svoje življenje. V drugem krogu bodo ljudje, ki ti niso tako zelo blizu, ampak so še vedno precej pomembni zate. V tretjem krogu bodo ljudje, ki ti niso tako blizu, so pa zate še vedno pomembni. Krogi so lahko prazni, delno polni ali povsem polni.

Sedaj bi rad, da pomisliš na vse ljudi v svojem življenju (prosim, osredotoči se na ljudi, ki so starejši od 18 let), ki so zate pomembni in ne samo na ljudi, ki jih slučajno poznaš ali so s tabo v sorodu.